

ТЕМУРБЕК

ТЕНГИ ЙЎҚ, ТЕНГДОШЛАР

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2003

Қўлингиздаги тўпلامдан ёзувчи Темурбекнинг сараланган ҳикоялари ва илк қиссаси ўрин олган.

Муаллиф ҳикояларида ўзи яхши билган ҳаётнинг бир парчасини меҳр билан тасвирлайди. Қаҳрамонлари ҳам очиқ кўнгил, содда одамлар. Уларнинг ўзаро муносабатларидаги самимият ва меҳр қалбингизга ажиб бир тиниқлик, илиқлик бахш этиши шубҳасиз.

Т $\frac{4702620204 - 39}{M25(04) - 03}$ 26 - 02

© «Маънавият», 2003

СУКУТ

Омоналининг орзулаб-орзулаб олгани олти ойдирки, отасиникида. Бунисига нима дейсиз?!

Бундай ишлар ҳамма жойда бўлганидек Бойқишлоқ-даям қадим-қадимдан бўлиб келган, яъни ой-кун қуриқмас: араз-араз, йил-ой қуриқмас, қўйди-чиқди.

Қўйди-чиқдини-ку, қўяверинг, араз-чуругиям «ғимир-ғимир» бўп қолади. Бу «ғимир-ғимир» эшитмаган эшитгунча, билмаган билгунча ғимирлайверади, ғимирлайверади.

Омонали ҳар иккисигаям кулмаган, куйган-куйиккан. Айниқса, қайнота-қайнонаси борларини эшитганда куйиш-куйикиш ҳам гапми, тутаб кетган. Наҳотки, униси ўғлининг, буниси қизининг қулоғи тагига бир шапалоқ-бир шапалоқдан қўйиб, келинни йигитнинг қўйнига соп қўёлмаса, деб. Кўрингки, куйганини кўтарасига кўрди, аммо қўлидан нима келди? Келин-ку келин, ўз ўғлини уролдими? Қандай ҳам урсин?! Бўйи бўйи билан тенг бўлса, боз устига бир қишлоқнинг дардига малҳам бўлиб турган бўлса.

Дунёнинг бир камлигини қаранг, ўғлининг гапини Бойқишлоқнинг каттаю кичиги икки қилмайди-ю, фақат хотини... (айтишгаям тилинг бормаиди). Ўғлидаям бўлса керак. Билишича, ўғли келинини менсимаиди. Ҳа, деганда «ўқимаган» деб туради-ку! Топган гапини қаранг! Нима, ўқиганлар қизғонишни билмасмикин?

Омонали ориятли одам. Айтаман деса ўғлига айтадиган алоҳида гапи бор. Келинига асраганлариям анча-мунча. Кудасига эса алламбалоларини ўраб-чирмаб юрибди. Бирортасига айтмади, айтолмади. «Юздан парда кўтарилмасин» деди.

Хотинига айтди. Айтди-ю, балога қолди. Хотини келинини олиб келиб бериш қўлидан келадиганниям, келмайдиганниям қудасиникига юбораверди.

Кудаси борганларнинг бирортасига айтмади, айтолмади, аммо олдига солиб ҳам бермади.

Омонали қудаси уяладиганни, гапини икки қилмай

диганни қидирди. Уйида ўтириб олиб, уйма-уй кириб чиқди. Қаерликсан, деса, бойқишлоқликман деб юраверганакан. Қишлоғи бунчалик катталигини билмаганакан. Билди, билди-ю, ич-ичидан суюнди. Суюнгани Деҳқонбой Нишонов бўлди.

Бойқишлоқда Деҳқонбой Нишоновнинг гапини икки қиладиган ҳали туғилганча йўқ. Қудаси-ку кулоқ қоқмайди. Буни Омонали беш қўлдай билади. Лекин Деҳқонбой Нишоновга қим айтади? Омоналими? Шунча йил бирга ишлаб синашган-сўқишганларининг ичидаям унга икки оғиз гапни дангал, адашмай айтиб чиқиб кетадигани бармоқ билан санарли!

Боринги, Омонали ана шулар қаторида юрак ютиб олдига кирди ҳам дейлик. Нима дейди? Келинимни келтириб беринг, дейдими? Ахир бу раиснинг ишимас-ку! Буни Омоналиям билади, лекин ундан бошқа одам ҳал қилолмаса, Омонали нима қилсин?

Омоналини роса боши қотди. У қанча қидирмасин, раисдан бошқа нажоткорни топа олмади. Ҳаёлан бўлса-да, эндигина Деҳқонбой Нишонов билан учрашган чоғида телефон чўчитиб юборди. Малолсираб гўшакни кўтарди. Адашиб тушган киши узр сўради. Нотанишнинг узри кўнглини бироз бўлса-да юмшатди. Омоналининг юмшаган кўнгли кўтарила бошлади. Чунки у калаванинг учини топгандай эди. «Манам телепон қип қўяқолсамчи?» деган ички нидо қатъийлашиб бориб, қарорга айланди.

Деҳқонбой Нишонов Омоналини кўп қийнамай, «қачондан бери?» деб сўради-ю, орқасидан «ҳеч қақа кетмай туринг!» деган буйруқ берди. Буйруқ-буйруқ-да, қани кетиб кўргин-чи! Бу ҳам бир кўргилик бўлди.

Омоналининг ўғли Деҳқонбой Нишоновнинг ҳурмати-ни қозонган. Айниқса, яккаю ягона хоббиси — шахмат суришда фақат шу йигит унга бас кела олади. Қодир атайлаб ютқизмайди. Астойдил ўйнайди. Аямайди.

Омонали гўшакдан келаётган қисқа-қисқа гудокка парво қилмай, раиснинг буйруғини таҳлил қилди. «Ҳеч қақа кетмай туринг!» «Бу нима дегани? Шунақаям маъносиз гап бўладими? Нима, у мени тўхтатиб қўйиб шошиб олдимга келваттими? Нима, Омон — раис, Деҳқонбой — котибми? Ёки ўғлим билан келинимни чақиртириб келиб мени олдимда уларни таъзирини бермоқчими? Ёки телепон қилганим ёқмадимикин? Тўппа-тўғри! Мана шуниси малол келган. Ҳализамон кириб келса керак. Қизик, нима дер-

кин? Нима дерди? «Мана, телефон қилганакансиз, келдим. Нима хизмат, дермиди?»

Нимагаям телефон қилдим? Ҳа, шу гапни ҳамонам айтарканман, еб-ютиб юборсаям идорасига бориб айтсам, чатоноғим йирилиб қолармиди? Энди нима бўлса бўлди. Ҳеч йўқ хотин, бола-чақани олдида обрў қетмасин. Сал нарироқда, йўлига чиқиб тура қолай».

Омонали кўчага чиқди. Аксига олиб унинг уйи уч кўча — Узун кўча, Оқтерак, Тўпқайрағочнинг бошида. Раис қайси биридан келаркин?..

Раис қурилиш корхонасига телефон қилганда Курбонали шошиб қолди. Шошишига сабаб, Деҳқонбой Нишоннов, ҳатто илтимосиниям идорасига чақиртириб айтиб келган. Бу сафар нечундир ўзи телефон қилди:

— Курбоналиной, раиснинг ошини егингиз келяптими ёки раисга ош қибергингиз келяптими?

— Раис отамиз ошимиззи есалар бошимиз кўкка етарди.

— Яхши, ундай бўлса шу бугуноқ тушликда бөшингизни кўкка етказамиз. Уйингизда кўришгунча, омонлик! — деб жавобини кутмай телефонни кўйиб кўйди.

Курбонали Деҳқонбой Нишоннов билан шунча йил ишлаб бировни уйига ош буюрганини эшитмаган. Шундоқ экан нега, нима учун унга буюряпти? Ҳатто ўзи қилиб бермоқчи ҳам бўлди. Тинчликмикин?

Курбонали раиснинг бемаврид ташрифини ҳар хил таҳмин ва таҳлиллар қилиб кўрди. Таҳминлар кўпайса кўпайдик, озаймади. Курбонали ғовлаб кетган калласига дам бериш ва ошни қулинг ўргилсин қилиб тайёрлаб, раисни лол қолдириш ниятида уйига жўнади.

Деҳқонбой Нишонновнинг одами бош ҳаким Қодиржоннинг ишхонасига келиб «тушликни раис билан бирга қиларкансиз» дея тайинлади. Қодиржон «раисни шахмат ўйнагиси кеп қопти, шекилли» деб кўя қолди...

... У тушлик бўлганини раиснинг шофёри кириб келганидан билди. Деҳқонбой Нишоннов ҳайдовчи билан теппатенг машинага келиб ўтирган Қодиржонга:

— Яхши, оғир беморларингиз йўқ экан шекилли-а, дўхтир? — деди.

— Оғирлари-ку йўқ, енгиллариям олдингидан яхши.

— Ҳа-а, бу пишиқчиликдан. Пишиқчилик хотиржамлик олиб келади. Хотиржи жамми ишида барака бўлади.

Раис бу гапни бўлиб-бўлиб, ўлчаб-ўлчаб, ўйлаб-ўйлаб гапирди.

Раиснинг гапини тўғрилигини дўхтир тасдиқлади. Шу бўйича суҳбат тугади. Дўхтир савол бермади, раис жавоб.

Йўлга қараб кетаётган дўхтир шофёр тўғрисида ўйлаб бошлади. «Биз-ку онда-сонда муомала қиламиз, кечгача уни қош-қовоғига қараб юрган шунга минг офарин» деди кўнглида. Энг қизиғи унинг бирон-бир ҳаракатида нолиш сезилмайди, аксинча, ўз вазифасини сидқидилдан бажаради. Кўзи йўлда, қўли рулда кетиб турибди. Қанча пайт бирга юришган бўлса, уларнинг гапига қулоқ солганию кўшилганини билмайди. Гўёки гаранг ва соқовдек.

... Раиснинг шофёри билан кундалик муомаллада фойдаланадиган сўзи ўнтага етмайди. Эрталаб келишилган вақтдан кечикмай, «омонликми?» дея сўрашади. Бу — биринчиси. Бу сўз кечкурун сўроқ қўшимчасисиз ишлатилади, яъни «омонлик». Буни иккинчиси дея қолайлик.

Машинага ўтиргач «кетдик» дейди. Бу — учинчиси.

Борадиган манзилгача яна иккита сўз муомаллада бўлади, яъни «ўннга» ва «сўлга». Бу — тўртинчи ва бешинчиси. Манзилга етгач «етдик» дейди. Бу — олтинчиси.

Эрталаб деярли идорага келишади. Идорага келишадиган бўлса раис индамайди. Шофёр ўзи билади. Идорага етиб келишгандаям индамай тушиб кетади. Шофёр машинадан узоқлашмай хоҳлаган ишини қилиши мумкин. Аксарият пайтларда у мук тушиб китоб ёки журнал ўқийди. Баъзан раис машина эшигини очиб чиқиб ўтирганини сезмай қолган пайтлари ҳам бўлган. Ўшанда ҳам раис бирор танбеҳ бермаган. Шундан биладик, раис унинг китобхонлигини ёқтиради.

Идорадан бошқа жойга боришса «палон пайтда қайтамиз» деб кириб кетади. Бу дегани «шу пайтгача бўшсан, хоҳлаган ишингни қилавер» дегани, чунки, жуда кўп си-наганки, Деҳқонбой Нишонов айтган вақтидан олдин ҳам, кейин ҳам чиқмаган. Мабодо режа ўзгариб ушланиб қоладиган бўлса, ўзи чиқиб ёки бирортасидан айттириб юборган. Шофёр ҳам бирор марта айтилган жойга, айтилган вақтдан кечикмаган. Фақат, биринчи иш кунини ҳисобга олмаганда. Унда Нишоновни яхши билмасди.

Деҳқонбой Нишонов раис этиб тайинланган куни кечкурун уйига келгач, «омонлик» дан олдин «эрталаб олтию нол-нолга келинг», деб тушиб кетди.

Шофёр муюлишдан бурилаётганда эшиги олдига чиқиб турган раисни кўриб соатига қаради. Олтидан ўн минут ўтган экан. Машинадан тушиб салом бериб қўл узатди.

Саломига алик олмагани майли-ю, узатган қўли ҳавода муаллақ қолди. Раис кўчанинг ўнг томонидан Бойқишлоқ томон кетаверди. Шофёр олдинига нима гаплигини билмади. Билгач, орқасидан бориб, узр сўради. Раис индамай кетаверди. Шофёр, айниқса, йўлдагилардан қаттиқ хижолат бўлди. Раис эса саломларга алик олиб, қўлини орқасига устма-уст қўйиб олиб бир маромда етти километр йўлни пиёда босиб, идорасига кириб кетди.

Шофёр кун бўйи ўзи билан ўзи курашди. Неча бор калитни олиб кириб бермоқчи бўлди. Қоровул йўл бермади. Қисқаси, не бир азобда кунни кеч қилди. Идорада ҳеч ким қолмагач, раис қоровул билан хайр-хўшлашиб чиқиб келди. Шофёр ҳам югуриб бориб таъзим қилмай «бор нима бўлса бўлар» деб ўтира берди. Раис тўппа-тўғри мошинага келиб ўтириб, ҳеч нарса бўлмагандек «кетдик» деди. Уйини олдига етгач, кечаги гапини қайтариб тушиб кетди. Эртасига эрталаб шофёр ўнта кам олтида келганини билган бўлсаям тўппа-тўғри олтида чиқиб келди. Шофёр машинадан тушмади. Раис орқа ўриндиққа яхшилаб жойлашиб олиб, кайфияти чоғ, «омонликми?» дея қўл узатди. Шундан бери шофёр раисини бошқа пиёда юргизмади...

Қодиржон Оқтерак қишлоғидан ўтишаётганда қаерга кетишаётганини тахминлади: «Демак, Балиққўлга борарканмиз».

Балиққўл чойхонаси ниҳоятда сўлим, лекин раис бу жойга жуда кам келади. Бир сафар: «бу жойлар жуда азиз, билиб бўлмайди, баъзан савоб қиламан деб гуноҳ ҳам қилиб қўйиш мумкин» деганди. Бугун тушлик баҳона, зиёрат қилишаркан. Айни муддао, анчадан бери ўзиям келаман деб юрувди.

— Ўнгга!

Раисни буйруғидан машина Бештолга бурилди. Қодиржон чўчиб кетди: кўча қайнотасиники! Бу йўлдан бирор-та тушлик қиладиган жойга бориб бўлмайди. Фақат кўчанинг адоғида шийпон бор. Қодиржоннинг жонига айнан шу шийпон оро кириб, бироз енгил нафас олди. «Бирор зарур иши бўлса, эсига тушган чиқар, йўл-йўлакай битириб кетмоқчидир» дея ўзига тасалли берди. Бу орада улар қайнотасининг дарвозасига етай деб қолишганди. Машина айнан шу дарвоза тўғрисида ўтаётганда раис «етдик» деди.

Олдинига Қодиржон қулоқларига ишонмади. Ёз бўлишига қарамай муздек тер босди. Машина четлаб тўхтади.

Раис машинадан тушаётиб «сизам киринг» деб худди ўз уйидек кириб кетди.

«Сизам киринг».

Дўхтир бу сўзни ўзига нисбатан айтилди деб ўйлади. Раиснинг сизлаганига эътибор бермади. Эътибор берадиган аҳволда эмасди ҳам.

«Сизам киринг».

Шофёр машинадан тушаркан, Қодиржонга «юринг» деди, аслида «туринг» деса тўғрироқ бўларди.

Қурбонали мошинанинг овозидан шошиб дарвозахонага чиқди. «Келсунла, келсунла» ни қайтара-қайтара етиб келиб раиснинг қўлини олмоқчи эдики, дарвозада шофёр билан бирга куёви пайдо бўлди. Қурбонали кутилмаганда олдидан илон чиққан одамдай бир тўхтаб олди. Аммо сир бой бермасликка ҳаракат қилиб уларни меҳмонхонага таклиф қилди. Шофёр тайсаллаб кирди. Балки раис билан бир дастурхонда ўтириши ҳам шудир.

Меҳмонхонага кўрпачалар солиб қўйилган экан. Дуо, фотиҳадан сўнг Қурбонали кўтариб кирган баркашни шофёр дастурхонга қўйди.

Қодиржон хаёл билан бўлиб, ноз-неъматлар тўлаётган дастурхонга эътибор берди-ю, ёрдамлашиш эсига келмади. Фақат бунчалик тайёргарлик тасодифий эмаслигини ўйлади. Бир пиёладан чой ичилгач, раис:

— Тайёр бўлса, опкиринг! — деди.

Қурбонали чиқиб кетгач раис:

— Қани, но-оз неъмат-га — деди ва нақ олхўридек олхўридек келадиган қора гилосдан оғзига солди.

Шофёр эса оқ ўрикни паллалай бошлади.

Қодиржон «қирмизак олмаям пишипти-да» — дея ҳавас билан қарсиллатиб тишлаб сувини сўраркан, сутнинг таъмини туйди. Негадир ўғлини кўргиси келиб кетди. Ўғли ташқарида ўйнаб юргандек туюлаверди. Чиқиб қарагани Нишоновдан истиҳола қилди. Қодиржон: «Ўғлим шу ердалигини раис билармикан?» дея ўйлади-ю, тезда «Билмайди!» билганда мени юр демасди», деган фикрга келди. Худди шу пайт қайнотаси палов кўтариб кириб дастурхонга қўйиб, гўштни тўғрашга чоғланди.

— Гўштни сиз тўғранг, дўхтир, — деди Деҳқонбой Нишонов. Бу — Қодиржон учун иккинчи зарба эди. Лекин у ҳозир мушоҳада қиладиган ҳолатда эмаслиги учун ҳам индамай пичоқни қайнотасининг қўлидан олди. Шофёр бўлса раиснинг мақсадини тушуна олмади.

Қодиржон ирғиб туриб даҳлиздан тахтача билан санқич олиб кирди. Тахтачада гүштни санқич ёрдамида бўлаклай бошлади. Табиий-ки, бу Қурбоналининг хаёлига келмаганди. У куёвининг ишини кузатиб туриб: «Балки раис қўл билан тўғрамоқчи бўлганим учун куёвга тўғра дедимикин? Ҳа майли, ўзларига маъқулини қилаверишсин». Гүшт тўғраб бўлинаётганини кўриб шоша-пиша икки шиша арақ олиб кирди.

— Ошни тагида қоп кетсин, — деди рухсат сўраш маъносида.

— Оббо, Қурбоналивой-ей. Бунақасиям бормиди? Ҳа, бунақаси борлигини билганимда кечқурун келардик-ку? Майли, опчиқипсиз, дастурхонда турсин-у, очманг, — деди.

Қурбонали қаршилик қилмади, қайтага қонундай қабул қилди.

— Қани ошга! — деб Нишонов бошлаб берди.

Бирин-кетин лаганга қўл чўзишди. Қодиржон ошни таниди, раис мақтади. Унинг гапини бошқалар қувватлашди. Шу кўйи Қурбоналининг «олинг-олинг»лашидан бошқа гап бўлмади.

Нафслар ором ола бошлаган сари қўлларнинг лаганга келиб-кетиши секинлаша бошлади. Биринчи бўлиб шофёр лаганга қўл узатмай қўйган бўлса-да, Нишоновнинг хурмати учун қўлини артмай ўтирди. Қодиржон ҳам ҳар қанча хаёлга берилмасин, Нишоновдан олдин қўл артмасликни унутмади.

Дехқонбой Нишоновнинг шофёри бошқаларга қараганда анча қийналиб ош еди. У ўзича, «ортиқчаман, шекилли» деб ўйлади. Шунинг учун ҳам бутун фикри-хаёли холи қолдиришда бўлди. Тезроқ чойни тугатиб, чой дамлаб келиш баҳонасида чиқиб кетмоқчи эди. Афсуски, чойнакнинг таги кўриниб-кўринмай, Қурбоналининг кенжа ўғли чой олиб кириб чойнакни алмаштириб чиқиб кетди. Шу пайт раис ўтиришга якун ясади.

— Энди дастурхонга дуо қилайлик, қани омин, хонадонингиздан хотиржамлик, файз-барака аримасин.

— Иййи, иййи, янги чойдан...

— Чойни қизингизникида ичамиз!

Ҳамма ҳовлига чиқди. Қўлга сув тайёрланмаган экан. Қурбонали шошиб қолди. Югуриб-елиб топиб келиб, энди қуймоқчи эди, яна шофёр қўлидан олди ва раисга юзланди. Раис қўлини ювишдан олдин Қурбоналига қаради:

— Энди қизингизи чақиринг, уйига жўнашсин! — деб қўлини юва бошлади.

Сир очилди—жумбоқ ечилди. Бу — Дехқонбой Нишонов дегани шундай сирли жумбоқки, то ўзи йўл бермагунча ҳеч ким ечолмайди. Бу очилган сир Курбоналини ҳам, Қодиржонни ҳам қийқиртириб юборай деди.

Курбонали хурсандчилигини билдириб қўймаслик учун тезроқ уйи томон юрди. Қодиржон дўхтир бўлса қўлини ювишни-да унутиб ташқарига чиқиб кетди. У медицина тили билан айтганда «шокка» тушганди. Хотинининг қай-нотасиникидалигини Нишоновга ким айтди экан? Боши-да шунча ғалваси бўла туриб, вақт топганини қаранг!..

ОҚ ТУЛПОР

Эшакнинг кучи ҳалол...

(эшитганимдан)

Норбувиға Адашаланининг отасидан ҳайҳотдай ҳовли-ю отга алмаштиргулик эшак қолди.

Қаттиқ тормоз бериб тўхтаган юк машинасининг эшик-лари бирин-кетин очилиб, «тақ-туқ»лаб ёпилди.

— Палакат оёқ остида-а. Маҳаллага кирганда секинроқ юргин дея жаврайвериб, оғзимда оғиз қолмади.

Норбуви айвонга чиққан ҳам эдики, ўгли билан кириб келаётган Йўлдош отани кўриб баттар диққати ошди. Вазиятни нозик иллаган чол Адашалидан олдин гап қотди:

— Тинч ўтирибсизми?

— ...

Норбуви гўё калишини тўғрилаган бўлди. Йўлдош ота кампирнинг жавобини кутмади:

— Эшшакни сотмоқчи экансиз... ётга кетмасин деб...

Уларни кўрибоқ тўнини тескари кийиб олган кампир гапни қисқа қилиб қўя қолди:

— Сотадиган эшшагимиз йўқ.

Кампирнинг феълени яхши билган чол бор захрини Адашалига сочиб:

— Олдин уй билан келишиб олмайдиларми, ўгил бола! — деди-да, келган тарафига бурилиб кета бошлади.

Бу қадар тез рўй берган воқеадан эсанкираган Адашали Йўлдош отага дарвозахонадан катта йўлга чиқаверишда етиб олди-да, ҳадиксираб:

— Ўтиринг, обориб қўяман, — дея олди, холос.

— Раҳ-ма-а-т!!!

Йўлдош ота қўл силтаб кетаверди. Адашали энсаси қотиб турди-да, уйга қайтди.

— Эрталаб сотсанг сота қол демаганмидингиз?!

— Де-ган-дим!

— Ҳа, нега бўлмаса?

— Одам қуриб кетгандай топиб келган хардорингни қара!
Отанг тириклигида эшакни сўраб минолмасди. Раҳматли жини суймасди бу қувни...

— Бозорга деса, яна кўнмасангиз!

— Кўнмайман... кимга сотаётганингни билишим керак!

— Унда харидорниям ўзингиз топинг.

— Менга пули керакмас, но-о-дон!

Шитоб билан чиқиб кетган Адашалидан дили хуфтон бўлган Норбуви:

— Болани қулоқсиз-и-и жонингни эгови экан... Қачон бунга эс кираркан? — дея уйга томон бурилди.

* * *

Аслида Норбувининг чолини от миниб ўтди деса ҳам бўлаверди (оёғига қараб юраманми, деб элликдан ошгунча эшак олмаган). Адашали сотмоқчи бўлаётган бу эшакни Самарқанди азимдан хўтиклигида олиб келган эди. Ўшанда баъзи бир оғзига кучи етмаганлар «Бу ерда эшакка ўлат кептимикин, Самарқанддан олиб келгани...» дейишса, «Минганга яраша шунақасидан миниш керак, шунча йўлдан эринмай олиб кепти, отасига раҳмат» дегувчилар ҳам топилди. «Исмонга бу эшшак бир отни пулига тушгандиров» деб ҳам тахмин қилиб кўришди. Лекин Исмонали бундай гапларнинг ҳеч бирига эътибор бермай «Одам боласи ҳар бир нарсага кўникади, озгина вақт ўтсин, эсларидан чиқиб ҳам кетади», дея парво қилмади.

Исмонали ҳақ экан, одамлар хўтикни Самарқанддан олиб келинганини унутишди, кўникашди. Исмон уни бир йилга яқин етаклаб, кейин минди. Бир-икки йил миниб билди: «Хўжаликка бир эшак ўн отдан афзал экан».

Исмон асалчи то умрининг охиригача бундан бошқа эшак олмади. Ҳатто «тулпорим» дея эркалаб ҳам қўярди. Тўғриси, эшак ҳам бир тулпорчалик хизмат қилди. Фақат Исмон асалчи оламдан ўтган йили касалладими, ишқилиб ўшанда қарийб беш-олти ойдан ортиқ тузук овқат емай кўйди.

Дунёда эшагинг касал бўлмасин экан... На бирор даво қилишингни, на бировни чақириб кўрсатишингни биларкансан...

Эшак касал бўлса ранги-туси ўзгариб, жунлари хур-

пайиб кетаркан. Бир кун ўгли ишга жўнаётганди, Норбуви унинг йўлини тўсди:

— Ҳайвон дўхтири чақириб келмасанг бўлмайди, шекилли.

— Ўйлаб гапиряпсизми, опа!

— Нимасини ўйлашим керак?

— Ҳеч вақт эшакка дўхтир чақиртирганини эшитганмисиз шу ёшга кириб?

— Ёшлигимда эшшакларга «олақароқ» келиб, кўпчиликнинг эшаги ўлиб кетган. У вақтларда ҳайвон дўхтири йўқ эди. Аммо отамла эшшагимизни тўқимлаб, пешонасига дон қиздириб боғлаб тузатиб олгандилар. Буни касалини дўхтир билмаса...

— Э, эшаккаям дўхтирми?! У замонларда эшшак ҳам транспорт эди. Ҳозир замон бутунлай бошқача.

— Замонга тил тегизма... Ўша эшак кўргани келмайдиган дўхтиринг дўхтирми? Эш-шак ҳам ҳайвон-ку, ахир.

Ҳайвон доктори Абдужаббор аканинг хонаси қишлоқнинг кун чиқиш томонида, катта боғнинг ичида, кўримсизгина бино.

Адашалини қорачадан келган, дум-думалоқ хўппа семиз доктор очиқ чехра билан кутиб олди.

— Хизмат, укажон?

«Текин гўшт келди, деб ўйлаяпти шекилли».

— Шу... Абдужаббор ака...

— Айтаверинг, уялманг, касбимиз ўзи шунақа. Ҳаётда нималар бўлмайди дейсиз... Эҳ-ҳе...

«Ҳаммасидан хабари бор, шекилли? Боя нотўғри ўйлаганаканман».

— Шу... десангиз, эшшагимизни кўриб кўйсангиз.

Абдужаббор қорнини янада олдинга чиқариб ўрнидан турди. Узи қорамасми, яна ҳам қорайиб кетди.

— Ҳеч ўнгланиб кетолмаяпти.

— Йўқол!!!

— Ни-ма?!

— Даф бўл, бетамиз!

— Ким бетамиз?

— Сан... сан!

— Манга бунақа бақирманг...

— Ҳў, бола, яхшиликча иззатингни борида кет деяпман!

— Ҳали ҳайдаяпсизми?

— Йўқол! Йўқол деяпман, бўмаса ҳозир бир нарса қип кўяман!

— Ҳайдашга гирам ҳаққинг йўқ, билиб қўй сенам!

Бақир-чақирга «нима гапикин» дея хавотирланган боғ-бон қия эшикдан мўралади.

— Илтимос, мана бу аблаҳни опчиқиб кетинг, бўмаса...

— Ўзинг аблаҳсан! — деб олдинга интилди Адашали.

— Кўрсатиб қўяман санга аблаҳликни!

Новча бува бир илож қилиб Адашалани ташқарига олиб чиқди.

— Бу сал анақароқми? Шу қишлоқда туриб билмасанман, — дея Адашали кўрсаткич бармоғини чаккасига қўйиб бураб қўйди.

Новча бува уни ҳовуз бўйидаги супага ўтқазиб бир пиёла чой тутди.

— Ораларингдан нима гап қочди ўзи?

— Ҳеч нарса. Шу эшшагимизни кўриб беринг дейишим биланоқ...

Адашали ҳали гапини тугатмаган ҳам эди, Новча кутилмаганда бор овози билан шундай кулдики, қўлидаги чой тўкилиб кетди. Аммо тезда оғзини кафти билан ёпди-да, кулгини зўридан силкина бошлади. Адашалининг ҳеч нарсани фаҳмламаётганидан ажабланган Новча:

— Билмасмидинг, — дея олди зўрға.

— Нимани?

— Ҳа, Абдужабборни лақаби шунақа-ку?

Энди кулиш навбати унга ўтди. Қилган иши чунонам нашъа қилдики, асти қўяверинг. Бува ҳай-ҳайлаб аранг тўхтатиб олди.

— Мобода Абдужабборни ҳазилкашлари юбормаганми, ишқилиб?

— Йў-ў-қ, ўзимниям кегим йўғиди-ю, опам қон қивордилар. Неччи кундан бери шу гап: ҳайвон дўхтири-и, ҳайвон дўхтири.

— Бўлди, бўлди... сан боравер. Ман Абдужабборга ётиғи билан тушунтираман. Отангни қаттиқ ҳурмат қиларди. Кўнглида кири йўқ бола, боради. Яна онангга ўшқириб юрма! Кўчаники кўчада қолсин...

... Атайлаб айтиб келинган дўхтир эшакни Адашалига еталатиб, юргизиб кўрди, холос. Тузук сўраб-суриштирмади ҳам. Лекин шундай бўлсаям «дўхтир кўрди» баҳона эшак кундан-кунга тетикиб, илгаригидай бўлиб кетди. Чолининг йили кунлари эшаги тузалиб қолганига Норбувининг кўнгли анча ёришди.

Адашалининг бир чиройли юриб турган машинаси эр-талаб ўт олдирай деса, «пиг-пиг» дан нарига ўтмади.

Арзимаган иш бўлиб кўринган нарса мана иккинчи кунки, уни уйига миҳлаб қўйди. Аслида судратиб, гаражга олиб борса бўларкан...

— Ўғлинг ҳам ўқишдан ортмай қолди. Ҳеч йўқ сан айлантириб келсанг бўлармиди? Ўзинг ҳам ёзилиб келардинг...

Олманинг салқинида папирос тишлаб мотор очаётган Адашали дамани ичига ютиб, онасининг гапларига аҳамият бермасликка ҳаракат қиларди.

— Мана ёзам яримлаб қоляптики, ҳали кўк кўргани йўқ.

Чайналиб ҳўл бўлиб кетган папирос ерга тушди. Энди у онасининг бундай «ношукурчи»лигига чидаб туролмай анчадан бери айтаман деб юрган «тилининг учидаги»сини чиқариб юборди.

— Нега кўк кўрмасакан, сигирга олиб келган майсалардан берармушсиз, бирор нарса дедимми? Эшшак деган ҳаром ўлгирга мушқит ҳам бўлаверади-ку?

Норбуви «ҳаром ўлгир»ни эшакка эмас, гўё раҳматли чолига нисбатан айтилгандай қабул қилиб, дили вайрон бўлди. Илгариги кучи бўлганда шу гапни айтишга борган тилини нақ суғуриб оларди.

— Ундай дема-а-аа... отанг раҳматлидан қолган ёдгорлик-а.

«Одам қариса мияси айниб қолади» дейишгани ғирт тўғри экан. Ақли бор одам эшшакни ёдгорлик дейдими?

— Майли, санга малол келаётган бўлса...

— Тўғрисини айтсам, сал нарсагаям кўз ёш қилаверишингиз жонга тегди, опа.

— Манданам қутулиб қоларсан...

— Ана... дарров шунақа дейсиз, — дея ишга берилди.

Бостирма тарафдан онасининг «ҳа, жонивор-а, жонивор», деган овози ва эшакнинг «ҳқ-ҳқ-ҳқ»лагани эшитилиб турарди. «Менга аччиқ қилиб — мана бўлмаса, дея уни майса билан сийлаётган бўлсалар керак» деган ўйга бориб, омбурни жаҳл билан айлантирганди, кўрсаткич бармогининг эти арчилди. «Оҳ» деганича қон уюшган жойни оғзига солиб ўрнидан турди. Кўзи ирғай дарахтидан қилинган бақувват қозик ёнида мук тушиб уннаётган онасига тушиб, сочи тикка бўлди. Оғриқни ҳам унутди:

— Нима қилмоқчисиз?!

— Суғориб келаман!

— Худо кўрсатмасин судраб-пудраб кетса, нима бўлади? Шу етмай турувди энди!

— Судраб қайга оборарди?!

Онасининг шаштидан қайтмаслигига кўзи етган Адашали ялинишга тушди.

— Хўп, опажон, шу бугунам сабр қип тулинг, мана бу лаънати тизатволай, кейин худди отамладай ясашиб олиб, бир кўчаларни кўрсатиб келаман.

— Пичинг қилмай гапиравер, отанг тирик бўлганда шундоқ кунларга қолармиди?

— Кўйинг ўша дийдиёйингизни!

— Ни-ма-а? Ни-ма дединг?

— Хўп, хўп деяпман, эртага...

— Эрта-пертангни билмайман, опчиқиш баданингда бўлса, ҳозир опчиқасан!

Адашалиларнинг ҳовлиси маҳалланинг охирироғида бўлгани учун дала бир қадам. Майли, айлантириб келса, кела қолсин. Иложи қанча? Адашали эшакни ечмоқчи бўлганди, эшак иккала қулоғини бирлаштириб бошини ёнига қараб бир силтаганди, арқон таранглашиб енгилгина чанг кўтарилди. Гарчи қозикбоғи қилинган бўлса ҳам, арқон тошдек қотиб кетганди. Норбуви индамай пичоққа кириб кетди.

У ошпичоқни топиб чиққанда ўғли эшакни еталаб дарвозага етай деб қолганди. Кўнгли тоғдай кўтарилган кампир илдамгина орқасига қайтди.

— Яхшиям шу ёмонни туғиб кўйганим... Ишқилиб умри узоқ бўлсин кўпни қаторида...

* * *

Эшак остона ҳатларкан, чиганоқлар тақилган юган ва тўқим-жабдуқсиз чиқаётганидан ор қилдими ёки кўча беғоналашиб қолганигами, ҳуркканнамо бир орқасига тисарилиб олди.

Асфальтни кесиб ўтаётганда худди уюшиб қолгандек оёқларини кўйиб-кўймай темсаланди. Уч-тўрт бор йўлни ҳидлаб кўрди...

Адашали қишлоқдан чиқай деб қолганда дўсти Кўчқор даладан қайтаётган экан:

— Нима бало, кунинг эшак ўйнатишга қолдими дейман-а, Адаш?

— Отанг ўлиб, эшаги мерос қолсин, кейин биласан.

— Ўзингданам гапинг совуғ-а.

Қишлоқ тугагач, йўл иккига бўлинади, бири адир тарафга, бошқаси кўшни қишлоққа. Адашали шоналаб гиж-гиж ҳосилга кирган пахтазор тарафдан эсаётган шаббодага бағрини тутди-ю, диққатпазлигидан асар ҳам қолмади. Бошқа одамга айланди қолди. У ажриқзорга эшагини арқонлаб, ўзи бир яйраб чўмилишни кўнглига тугди-да, дала томонга бурилди.

Кўприкдан ўтишганда эшак тезлаб кетди. Гоҳ ажриқзорни, гоҳ тўпигни кўмиб, селдай оқадиган тупроқларга тумшуғини ботириб-ботириб ҳидлаб, бошини ғоз кўтариб ўзини ҳар томонга ташлаб йўрғаларди.

Эшак тупроғи тўзиб ётган ёйиқроқ ерга келганда шошиб қолди. Тумшуғи билан тупроқни суриб-суриб бораркан, олдинги оёқларини тез-тез уриб кўрди-да, чўккалаб тупроққа ағанади. Ҳар ағанаганда кўтарилаётган чанг билан бирга ўнташга ўхшаган овоз чиқариб ҳузурланарди. Бунини томоша қилиб турган Адашали ҳам завқланди. У очиб қўйган моторни, йўлда учраган ошнасини, чўмилишу бармоғининг оғриғини ҳам унутган эди.

Эшак ағанаб бўлгач, ўтлашга тушди. У шувоқларни эҳтиётлик билан, гўё фақатгина баргини тераётгандай лаблари билан қимтиб олдинги тиши билан қирқиб оларди. Адашали «таъблари нозик-ку» дея ўйлаб, мийиғида кулиб кўйди. Эшакнинг нафси ором олди, шекилли, шувоқларни танлай бошлади. Баъзиларини чимдиб, баъзиларини ҳидлаб қўя қолди. Бирдан Адашалининг эсига очиб қўйган мотори тушиб, уйга қайтгиси келди. Эшакни эса ҳеч ўрнидан жилгиси йўқ эди. Бир амаллаб уни уй томонга судраса, озгина юрарди-да, болаларни кўрди дегунча улар олдига бориб, тўхтаб оларди. Ўчакишгандай кўчада нима кўп, бола кўп. Адашали эшакни қайтариб келгунча она сути оғзига келди.

Дарвозадан тасир-тусир тўполон билан кириб келган ўғлини қаршисига Норбуви юрак ҳовучлаб чиқди.

— Бунақа эшшакни умримда кўрмаганман. Қарда ёш болани кўрса тўхтаб туриб оларкан. Кўйиб берсангиз улар билан ўйнайдимей, гаплашмоқчимей-ей, худо билади. Яхшиям гузар билан юрмаганим.

Норбувини бирдан кўнгли бўшашиб кетди.

— Отанг раҳматли кўрган ёш боланинг отини, ёшини сўраб қўлига ширинлик бериб, кейин ўтиб кетарди. Буям ўшанга ўрганиб қолган экан-да, болам.

— Унда узун кулоқ жаноблари болаларга қанд бермади деб, мендан хафа ҳам бўлгандирлар ҳали!

Норбуви ўглининг куйиб-пишишига кўникканидан орқасидан «бошинг ўсгир-ей, аломатда-аломат» деб кўя қолди ва кўнглидан кечирди: отадан қолган бисотнинг қадрига етмаган бола болами? Яқинлашдию, энди меҳри тушадди. Меҳнати сингса, жони ачийди. Қарабсиз-ки, Исмон асалчининг боласи-да!..

ОЛТИН ДЕВОР

Куз ойларининг бирида Маҳмуд муаллим бетоб бўлиб қолди. Оила аъзолари юмушларига тарқаб, ёлғиз қолгач, эринибгина ҳовли томонга борди. Шу пайт кўшниси Мамажон мелиса бақир-чақир қилганича икки йигитга қоп орқалатиб, ўз ҳовлисига кириб келди. Йигитлар қопни ўра тепасига келтиришди. Хотини қаршилиқ қилди. Мелиса хотинига эътибор ҳам бермай, йигитларга рухсат берди. Улар ҳали ҳовлидан чиқиб улгурмаёқ қопларнинг оғзини очди. Картошка экан. Ўра олдига ағдара туриб хотинига нимадир деди. Хотини мелисага ақл бўлди.

Мамажон мелиса ҳеч қачон хотинининг гапига кирган эмас: қайсарлик қилиб туриб олди. Келишмовчилик бошланди. Мамажон мелиса чақириб турибди-ю, хотини уйига кириб кетди. Мелиса шиддат билан у томон юрди. Маҳмуд муаллим «бир иш чиқади-ёв», деб ўйлаб турганди. Мелисанинг хотини эски шим кўтариб чиқди. Мелиса сал шаштидан қайтди-ю, шимини алмаштирмади. У ўрага хотинини туширмоқчи эди. Хотини кўнмади. Аччиқланиб ўзи тушди. Шу пайт нимадир бўлди-ю, Мамажон мелиса ўранинг ичидан чўзилиб, хотинини ура кетди.

Маҳмуд муаллим гўзапоя гарамининг панасида тураверди, ҳарҳолда ўзини кўрсатмагани маъкул. Чунки унинг ҳовлидалигини кўришмаган. Кўришганда, балки бунчаликка боришмасмиди?

Маҳмуд муаллим минг мулоҳазага бормасин, ҳозирги жойида узоқ вақт туролмасди. «Бор, нима бўлса бўлди, манга нима?» деб панадан чиқмоқчи эди ҳамки, кўз кўриб, кулоқ эшитмаган воқеанинг гувоҳи бўлди. Мамажон мелиса «вой онагинангни» деб ўра ичидан шапкасини олди. Хотини нима қилиб кўйганини билди, уйига қараб қочди. Мамажон мелиса уни қувиб кетди. Маҳмуд муаллим ҳам пайтдан фойдаланиб, уйига кириб олди.

Аммо Маҳмуд муаллим уйда ўтиравериб, юраги сиқилиб, ташқарига чиқди. Кўзи сеткага тушди. «Шунинг ўрнида девор бўлганда бу машмашаларни кўрмасмидим» дея ўйлаб туриб, Тошкентда ўқиб юрган пайтлардаги бир воқеа ёдига тушди.

... Ўшанда синфдош дўсти Холмирзанинг отаси Умрзоқ ота ўғлини кўргани келиб, чойхонада ош қилиб берди. Ошни еб бўлишгач, отани шаҳар айлантиришга бирортасининг вақти бўлмай, чол Маҳмудга қолди. Маҳмуд ўзи шунақа ишларни ёқтирарди, эринмай бутун Тошкентни айлантириб чиқди. Охири зангори гумбазли овқатхонанинг ёнидаги чойхонага бошлаб келди. Бир пиёладан чой ичиб нафас ростлашгач, Умрзоқ отанинг Тошкент тўғрисидаги таассуротини сўради. Умрзоқ ота чой хўплаб ўтириб жавоб берди.

— Тошкан деганича борақан. Ҳамма нарса тошканакан. Аммо битта нарсаси ёқмади.

Маҳмуд жиддий тортиб, унга «нимаси?» деган маънода боқди. Умрзоқ ота салмоқланиб давом этди.

— Бу, ҳеч бир хўжаликнинг деволи йўғ-а?

Маҳмуд кулиб юборди. Кулиб юборди-ю, «Умрзоқ ота хижолат қилмасинлар» дея тезроқ фикрини айтишга шошилди.

— Булар хўжаликмас, ташкилот.

— Ташкилот бўса яна-да каттароқ хўжалик бўлади-да, йигитти гули! Дево — хўжаликнинг имони. Имонсиз хўжалик иштонсиз хотиндай гап, йигитти гули!

Маҳмуджон у билан баҳслашгиси келмади, фикрини маъқуллаб қўя қолди. Биринчидан меҳмон, иккинчидан ўқимаган, саводсиз. Саводсиз бўлмаса, шундай катта шаҳардан девор кидирармиди? «Бунинг ота-буваси пахсакаш бўлганмикин?» деган гумонга ҳам борганди...

Маҳмуд муаллим ўшанда Умрзоқ отага кулган бўлса, ҳозир беихтиёр тан берди. «Ҳа, отахон билиб айтганакан, девор хўжаликнинг пардаси экан. Ота-буваларимиз билиб тўрт пахса девор олган эканлар», дея ўйланди. Ўйланди-ю, уйга кириб кетди. Кўргани тинчлик бермади. Наҳотки, шу кўрганим рост бўлса, дея ўйлаб ўйга етолмади. Орадан икки-уч кун ўтди ҳамки, унутолмади, касалига «касал» қўшилаверди. Билади, кимгадир айтса унутилади, лекин кимга? Уйдагиларгами? Зинҳор-базинҳор! Кўчадагиларгами? Зинҳор-базинҳор! Унда кимга айтади! Бу дарддан қандай халос бўлади?

— Кудуққа айтиш керак!

Маҳмуд муаллимнинг хаёлига қудуқ келгач, кўнгли бир-оз ёришди. Гўёки босиб турган юкдан сал бўлса-да халосланди...

Маҳмуд муаллим «қудуқ» қидириб кўчага чиқди. Танаси ҳовлисида бўлса-да, кўчага ёнбошлаб ўсганидан мева-чеваси қолиб, ҳатто соясигача ҳузурини ўзгалар кўрувчи каттакон нок тагидаги ёғоч ўриндиқда ниманидир тортишаётган Қодир қитмир билан Парпи фитна Маҳмуд муаллимга нақ «қудуқ» бўлиб кўринди.

Маҳмуд муаллим уларнинг олдига етгунча «айтсамми, айтмасамми?» дея ўзи билан ўзи курашиб борди. «Ҳормабор бўл» дан сўнг, «айтмайман» деган қарорга келди. Ўзи билан бўлиб уларнинг суҳбатига унчалик эътибор бермади. Кутилмаганда кўча бошида кўринган Мамажон мелиса муаллимнинг ярасини янгилади.

Одатда Мамажон мелиса ишдан бунақа эрта қайтмасди. Шу сабабли «фитна» суҳбат мавзусини унга буриб, қўшниларга «чўп» солди.

— Мамажон бугун эрта қайтибдими?

Қитмир ҳам ўзини соддаликка солди.

— Балки бугундан отпускага чиққандир?

Муаллим эса тилини тиёлмади.

— Кўшним бечора хотиндан калтак егандан бери уйига вақтидан олдинроқ келадиган бўп қопти-да!

Бу гапни муаллим гарчи астагина гапирган бўлса-да, ҳар икки қўшнисининг қулоқлари остида жаранглаб кетди.

— Мамажон мелисани хотини урибди.

Ҳар иккисининг ҳам бу сўзнинг унсиз «жаранги» дан қулоқлари том битиб, кўз олдилари хиралашди. Ҳайратданми, кўрқувданми хира кўзлари катталашди, бақрайиб «наҳотки» дегандек қарашди. Муаллим ҳам кўзга кўз билан «ҳа шундай» деган имо билан жавоб қайтарди. Кўзлар тилга дармон бўлди. Биринчи бўлиб фитна:

— Йўғ-а? — деди.

Муаллим айб иш қилиб қўйгандек ўзини оқламоқчи бўлди.

— Ўз кўзим билан кўрдим!

Қитмир ҳам қимирлаб қолди.

— Қўйинг-е, ҳазилниям ҳазили бор!

Маҳмуднинг бир кўнгли «ҳазиллашдим» деб қўйгиси келди. Лекин кеч бўлганди. Оғиздан чиқдимми, энди қайсидир йўл билан мелисага етиб боради. Яхшиси, иссиғида бир йўлини қилгани тузук.

— Ўз кўзим билан кўрдим. Ша-рақ этказиб қулогини тагига тортиб юборди.

— Олинг-а!

— Ишонмасанглар, ана Мамажон кесин. Бўйнига қўйиб қўяман. Фақат мани қўллаб турсанглар бўлди!

Йўл бошида кўринган Мамажон мелиса етиб келгунча улар келишиб олишди. Маҳмуд муаллим Мамажоннинг саломини номитагина олиб, гапини давом эттираверди.

— Қани айтинглар-чи, нима қилиш керак? Бунисиниям қўйиб юборай десам, ўқитувчи деган номим бор. Асли олдингисини нотўғри қўйганаканман. Шунча гап ташигани билан қўл кўтармаганди. Уйлаб кўринг? Эрга қўл кўтариш! Миям сиғдирилмай тарс ёрилай деватти. Нима десанглар денглар-у, айтганим яхши бўлди, сал-пал ёзилди. Айтганча, хабар олай-чи, оғзи-бурнини ёриб ташлагандим.

— Қўйинг, сиз кирманг. Яхшиси келинингиз хабар ола қосин, — деди Қодир қитмир.

Мамажон мелиса ишона бошлади.

— Йўқ, бўлмайди. Унда яна бурни кўтарилиб кетади, — дея «қайсарлик» қилди муаллим.

— Ҳеч хавотирланманг. Хотин кишини қирқта жони бўлади. Мана, ман неча марта оғзидан кўпик келтириб юборганман. Ўзимча тамом, маниям куним битди деб кўчага чиқиб кетиб кечқурун кесам, яна илгаригидек, ишини қилиб юрган бўлади. Мана мани айтти дерсиз, сиззи хотинингизам...

— Гапингиззи тагидаги нимкосани сезиб турибман. Келиб-келиб одам қуриб кетгандай сизга ёрилдим-ми, э, суф-э!

Маҳмуд муаллим астойдил хафа бўлиб, уйи томон юра бошлади. Мамажон мелиса улар билан сўрашгани келганига ҳам пушаймон еди. Фитна «э, қўйсангиз-чи, унақамасдир» дея олди. Қитмир эса ролни яхши ижро этди.

— Аввало ман сиздан уйингизда нима бўлди? — деб сўраганим йўқ. Одам деб гапирган бўсангиз, гапни охиригача эшитинг. Хотинингиз уйингизда, ҳар қанча хабар бўса, олаверасиз!

Мамажон мелиса иш кўпайишидан кўрқди. Тезроқ уларнинг келишишини, Маҳмуд муаллимни қўшниларининг гапига кўникишини хоҳлади. Ҳартугул Маҳмуд муаллим: «Нима демоқчисан?» деган мақсадда тўхтади. Қитмир уни мурсага чақирмоқчи бўлди.

— Гапим оғир ботган бўса узр. Лекин ман сиззи гапин-

гиззи охиригача эшитдим. Сиз бўсангиз эшитмай кетват-сиз!

— Айтадиганингиззи айтиб бўлдингиз шекилли?

— Ҳа, нега ургандинг деб сўрамадингиз-ку!

— Хотинидан қўрқмайдиганлар ураверади-да! — дея киноя билан муаллимнинг ўрнига фитна жавоб қилди. Ниҳоятда камгап бўлган бу шахс худди шу гапи билан бу ўйинда асосий ҳал қилувчи рол ўйнаганини ўзи ҳам билмай қолди. Маҳмуд муаллим жазавага тушиб кетди.

— Ҳа, шунақа, ўша манман! Кўллариңдан нима кеса қилаверинглар. Ҳаммага қийин бўлсаям силага осон, мелиса текин. Қўл-оёғимни боғласанглар ана, Мамажон об-кетаверади!

— Яна тушинмаватсиз? — дея куйиб-пишиб тушунтира кетди қитмир. — Халқимиз узоқдаги буғдойдан яқиндаги сомон яхши деб бекорга айтмаган. Дилингиз тортиб гапирдингиз, энди биззиям эшитинг-да! Хўп, хотинингиз қўл кўтарган бўлса нима бўпти? Осмон узилиб ерга тушибдими. Ҳамманикидаям бўп туради. Хотин урмаган, хотинидан калтак емаган эркак борақанми бу жаҳонда? Йўқ! Буни ҳаёт деб қўйибдилар. Чидаганга чиқарган. Домла! Бу болаларга китоб ўқишмас...

— Китоб ўқишам осонмас!

Бу фитнанинг гапи. У бекор турмай қўлидан келганича уларни бир-бирига қайраб турди.

Мамажон мелиса Маҳмуд муаллимнинг гапларига чиппа-чин, қитмирникига гумон аралаш ишонди. Ишонганики, қитмирни онда-сонда ичиб келадиган одати бор. Шунақа пайтларда мастлигидан фойдаланиб урса ургандир. Лекин фитнанинг хотин урганига ҳеч ишонгиси келмади. Чунки фитна эпчил, хотини семиз ва пакана, эрига бўйи етмайди. Бунинг устига фитна-фитна-да! Хотини босиққи, шунча йилдан бери у билан яшаб келмоқда. Шуларни ўзича ўйлаб, тарозига солиб турганидан шубҳаланган қитмир қўлидан келганча қилар ишини қип қолди.

— Яна шикоят қилватти деб ўйламанг. Асли, сиззи олдингизда гапириб нотўғри қилдик. Энди бўлар иш бўлди. Келишиб олайлик. Яхшиси, сиз эшитмадингиз, биз гапирмадик!

Қитмирнинг таклифи Мамажонга ёқди. Аммо фитнага бўлган шубҳаси аримади.

— Парпибек, тўғриси айтинг, сиззи қитмирнингизам урадимиз?

Маҳмуд муаллим билдики, мелисага ҳалиям кам экан. Ақл билан яна ишга киришди.

— Қўйинглар, оилавий ишимни ўзим ҳал қиламан. Мамажон, у фикрингиздан қайтинг. Ҳеч кимнинг хотини эрини урмайди. Эри хотинини. Бизни уйдаям ҳеч гап бўлгани йўқ!

— Э, нимага қўрқасизлар? Мен сизларри мелисанга бўмасам. Мани бу ердаги ишларга аралаштишга грам ҳақим йўқ! Ўзинани учасковойина бор, ойлигини олватган. Манга қизиқ туюлгани хотини Парпи акани ургани!

Ҳамма гап фитнада қолди. Маҳмуд муаллим бор санъатини ишга солиб, имо-ишоралар билан ундан нажот кутиб, қўлини мушт қилиб, «маҳкам бўл», деди. Фитна ўйлаб олди-да, салмоқлади.

— Нима десам экан?

Маҳмуд муаллим йўл кўрсатиб юборди.

— Бор гапни айтаверинг. Мамажон гапни ўғилболасини айтип қўйди. Шу гап шу ерда қолади!

Мамажон хизмат юзасидан доим эрта кетиб, кеч қайтгани учун фитна билан кам суҳбатда бўлган, яхши билмайди. Фитна ўзини ғарибона тутиб «урсаям майлийди-я», дея оғир бир хўрсиниб олди.

Ҳаммалари жиддий, унинг оғзига қарашди.

— Биззики болаладан чиқади. Биззи хотин ўзи оғир карвон бўганиминам онда-сонда жини тутиб туради. Бир жини тутса болани боши-қўзи демай савайди. Мани орага тушишимни ёқтирмайди. Гапини қаранг: «Биттамитиз болага тарбия бераётганда иккинчимиз аралашмайлик, тарбияси бузилади», дейди. Гапи тўғри, лекин болани кўз олдингизда уриб турса қандай аралашмайсиз? Аралашасиз-да! Ажратиб оламан. Уям болани олдида индамайди. Кеч киради. Болалар ухлайди. Манам ухлайман. Аммо баттол айни маст уйқуда иккала қўлни маҳкам ушлаб миниб олади...

Маҳмуд «Жуда ошириб юборди» деб хавотирга тушди. Лекин Мамажон мелисада шубҳа уйғотмади. Чунки унинг феълига мос ҳаракатлар бўлаётганди. Ишонди. Фитна Маҳмудга бир қараб олиб, давом этди.

— Дод дей десанг, ярим кеча, болалар қўрқиб кетади. Нима қилиш керак? Бир илож қилиб устингдан туширасан-да, кейин кўрпага қамаб, қон чиқмайдиган жойига соласан-да!

Маҳмуднинг кўнгли ёришди.

— Ҳа, ман хапа бўмасаман бўлавераркан-да, — деди

қитмир. Шундан сўнггина гапга Мамажон мелиса аралашди.

— Вей, ҳаммани хотини урарканда-а?!

Маҳмуд муаллимнинг айтгани, қитмир билан фитнанинг кутгани бўлди. Шу бир оғиз гапни тушунтираман деб, не бир ёлгонларни тўқиган қўшнилар беихтиёр Бойқишлоқни бошларига кўтаришди. Мамажоннинг мелисалигини ҳам унутдилар.

Қитмир ўзини хижолат бўлган қиёфага солиб:

— Э, қўйсангизчи капитан, одам ишонадиган гапдан гапиринг! — деди.

— Ўзиниям она сутини оғзига келтириб юбордим, — дея ўзини оқлаган бўлди Мамажон мелиса.

Маҳмуд муаллим ҳалиям ғалабасидан кўнгли тўлмаган экан, янада мустаҳкамламоқчи бўлди.

— Формадамасмидингиз?

— Шапка учиб кетди-ю!

Борган сари кулги зарби кучайиб борарди. Энди Мамажон мелиса бу содда муғомбирларни қурол билан ҳам тўхта-толмасди. Ваҳоланки, тўхтатишни ўйламасди ҳам. Фақат ишонтирмоқчи бўларди. Аммо уларнинг кулгидан тўхтаб кулоқ бермаётгани сал нафсониятига тега бошлаган бўлса-да, қаттиқ хафа эмаслиги беғубор қўй кўзларидан шундоққина билиниб турарди.

АСАЛАРИ

— Турсунали, отангни арилари... учиб кетибди.

— Ажаб бўпти! Минг марта айтдим сотиб юбора қолайлик деб!

...Оқизмай-томизмай етказибди-да келини.

Захро кампир азонлаб ўғлига қаттиқ гапиргиси келмади, ҳар қалай, кечгача қўли рўлда.

— Болаларинг асалга ўрганиб қолишган. Меҳмон-имзонга бўлмаса ҳам ўзимизга ялагулик чиқиб турар дегандим...

— Эсизгина... шунча шакар!

Турсуналининг аңчагача тўнғиллаган овози келиб турди.

... Болани бурнига қурт тушиб қопти...

Орадан сал ўтмай машинанинг виғиллагани эшитилди.

... Тавба... нега шунча йил ўрганган жойини ташлаб кетишдийкин?

Унингча гўё асаларилар Турсуналининг отасини қидириб кетишгандай эди.

... Кўзи очиклигида шу хунарини уруғларидан бирорта-сига ўз кўли билан топшириб кетганда-ку, балки учиб кетмасмиди? Кимга ҳам топширарди? Бор умиди ўғлидан эди. Олиша-олиша иложсиз «Майли, техника ҳам замонни зайли» дея рози бўлди. Аммо ҳамон бир хунарнинг бошини тутмаган укасини анча йил «судраб» юрди. Улар орасида тез-тез бўлиб тургувчи тортишув-сухбатлар ҳамон кечагидай эсида...

— Жўра, шундай завқдан қанча-қанча одамлар бебаҳра ўтиб кетяпти-а?

— Қоқ тушда, офтобда юришнинг қанақа завқи бор, мундоқ ўйлаб гапиринг, ака. Чақишини-ку гапирмай кўя қолай.

Бундай сухбатлар кўпинча иш пайтида, укаси айтгандай, қоқ тушда томи очик асалари қутиларининг устида бўларди. Бундай манзарани Захро кампир томоша қилишни жуда хуш кўрарди. Турсуналининг отаси оқ ятакда, бақувват билаклари очик, бошига шапалоқдай-шапалоқдай откулоқ баргидан икки-уч донасини кўйиб атрофига печакдан чамбарак қилиб оларди.

Оғзи очик яшиқдан гужғон учиб чиқаётган ариларга парво қилмай, бамайлихотир ишлайверарди, ёнидаги укаси Жўра эса аридан кўрқиб очик жойини кўймай беркитиб оларди. Бирорта ари тепасида айланиб қолса, дарров тутун билан қувирди. Шунда ҳам ари қурмағур эпини қилиб, укасини беш-олти марта чақиб олар ва унинг норози сўкинишларига асос бўларди.

Турсуналининг отасини асаларичилиқдан эрта чиқиб кетишига ҳам шу укаси сабабчи. Чотқол тоғларида «гул сўриб» қишлоққа гўза гуллаганда ёки қишлоғга кўчиб келарди. Шундай кўчишлардан бирида «Заркент» колхози эккан кунгабоқарлар қийғос гулга кирганмиш деган хуш-хабарни эшитиб қолишди. Укасини колхозга тушириб, машина билан ёрдамчи олиб чиққанидан кўра шу жойни ўзидан кира қилишни афзал билди. Вақт ғанимат эди. Ўшанда укаси қайсарлик қилди.

— Кўйинг, ака, давлатни иши деб одам боласига ялиниб юрасизми? Бир кун кейинроқ бўлар. Колхозга тушиб чиқиб кўя қолай?

— Дам ўтиб кетади, икки-уч кунсиз чиқолмайсан.

— Э, шу ишдан бўшасам қутиламанми сиздан, шунча арини иккаламиз кўчириб жоним савил эмас, — деб укаси тушиб келаверди.

Жўрани гапи қаттиқ ботган экан, «қайт» демади. Ўзи иккита машина топди, шофёрлар кўтартириб турди, бир ўзи юклади. Арқонни ҳам белига солиб ўзи тортди. Буниси ҳам майли, «Заркент»га ярим тунда етиб боришгач: «Тонг отиб қолса арилар уйғониб қолади» дея бир ўзи ташиди. Эркак кишининг ишига аёлни аралашишини ёқтирмасди раҳматлик, бўлмаса-ку, Заҳрони ҳам ҳеч йўқ қутиларни чорагини ташишгулик кучи бор эди ўша дамларда.

Бу воқеа оғиздан оғизга ўтиб, асалчига кўз тегиб (зўриқиб) ётиб қолди. Айтганидай, укаси учинчи куни Чотқолга кепти. Акасини кўчиб кетганини кўриб, «Бўлар иш бўпти, юринглар, ҳеч йўқ кўриб кетайлик», дея «Заркент»га келишганда асал оладиган бўлиб турганди. Уч кунга қолиб-қолмай салкам бир машина асал йиғиб берган ариларнинг куч-қудратига укаси ҳали-ҳали ёқа ушлайди.

Исмонали оёққа туриб ишга яраб кетди-ю, «юклатиб бер, тушириб бер» дан қочиб фермага келаси йили қайтмади. Ўзини беш қути араси билан қолган умрини қишлоқда ўтказди...

Мана энди ўша беш қути асаларини чолисиз ақалласи бир йил ҳам ушлаб ўтиришолмади. Турсунали сотиб юбора қолайлик, барибир эплолмаймиз деганда ҳақ экан. Ораларида анави можаро бўлиб ўтмаганда Захро кампир ҳам кўна қоларди.

— Опа, бир жонажон дўстим мармар топишга ёрдам бераман, — деди.

— Мармаринг нимаси, болам?

— Сизга нима деб тушунтирсамикин? Мармар бу жуда зўр нарса, топиш ҳам қийин. Корочи, роса қиммат қора тош деса ҳам бўлаверади.

— Шундай қиммат тошни олиб нима қиласан?

— Нима қилардим. Отамлага! Отамлани қабриларига қўяман.

— ...

— Бу ҳам бир хурмат-де. Ҳамманинг оғзи очилиб қолсин. Мана, якка ўғил, маладес, отасини хурматини жойига қўйибди деб. Ҳали ҳеч ким бундай қилмаган. Қилолмайди ҳам! (Папироста ўт чақиб.) Ўша дўстим ёздириб ҳам бераман деди. «Ўғлингиз Турсуналидан», деб. Ёзганда ҳам катта-катта қилиб ёзадиган бўлди. Бир ўқиб қўйишсин!

— Тош ҳам каттами?

— Атайлаб қўйгандан кейин каттасини қўйиш керак-да!

— Огир-ду-рам!

— Бир тоннага яқин бўлса керак. Транспортим бор, менга қийин эмас. Ўрнатишга Олим кранчи йўқ демайди.

— Бу қанақа бидъат! Тош бостириш нима? Ўлганни устига тепган қилиб...

— Бидъат эмуш, ҳурмат! Тушуняпсизми?!

Ўшанда «отасининг ўлимини мунча шодиёна қилмаса» дея Турсуналидан хафа бўлиб, унамаганди. Мана бу ишдан эса анча кўнгли ёришди.

— Опажон, уста Абдуқодир овам атрофини озгина кўрғон қилиб уриб бермоқчи. Юринг, сиз ҳам кўриб тушасиз.

— Бу ишинг тузук, иту қуш киролмайди. Қоқосгина... яхши ўйлабсан.

Турсунали қоғоз қопда цемент, қум, эллик-олтмишларча пишиқ гишт билан устани олиб кетиб анча ҳаяллаб кетди.

... Лолақизғалдоқлар қабристонни гиламдай безаган. Баҳорий офтобни гул косаларига тўлдираётган қир-адирларнинг «эркаси» марҳумларнинг руҳига жимгина тиловат қилаётгандай сукутда эдилар. Уларнинг бу осойишини мазор адоғида ишларини яқунлаётган уста билан ўғлининг шарпалари бузиб турарди. Дўнпайиб турган қабр суялибди, чети гишт билан урилибди, у ердаги лолақизғалдоқлар юлиниб бир четга уюб кўйилибди. Буни кўрган кампир:

— Ўзи яна бирор ҳафта тура турсак бўларкан... — дея, уюмланган лолақизғалдоқлар гулида юрган асалариларни кўриб қолди.

— Вой отангни арилари... қара, отангни арилари ҳам хабардор бўп кепти.

— Қизиқмисиз, опа, отамдан бошқада асалари йўқми? Ё отамнинг ариларини танийсизми? — дея ўзини гапидан мағрурланиб устага қаради. Уста Абдуқодир лабларини қимтиб, бошини сарак-сарак қилиб соқолини силаб кўйди.

Қалби чил-чил бўлган Заҳро кампир бўғзига келганини ютиб нари кетаркан, уста Абдуқодирнинг Турсуналига секин-секин қилаётган насиҳатини эшитиб қолди.

— Мулла Тур-сун-бой... онангизни кўнглини авайланг. Булар ҳам ғанимат бўп қолди.

... Турсунали тутун қайтармади, шекилли.

Уста Абдуқодирнинг гапидан Заҳро кампирнинг хўрлиги

келиб кетди. Кўз ёшларини тийиш учун узоқ-узоқларга тикилиб, кўнгли бироз ёришди. Тиззага уриб ётган читирларга қараб, бир ғайрати келди. Қани эди улардан юлиб бир машина қилсаю ўғли обориб берса... У шу хаёллар билан кўйлагини липпалаб, енгларини ҳимардию, бирдан ўғли томон қаради. Турсунали устанинг олдида жеркиб беришдан ҳам тоймайди, дея хаёлидан лип этиб ўтган фикр кампирнинг қўлларини мажолсизлантирди.

ОҚ ТОВУҚ

Тиллавой тенги йўқ саҳархез. Кечкурун қайси маҳал ухлашидан қатъи назар тонг белги бермай уйғонади. Улфатчилик қилган кунлари бундан-да эрта туради.

Бугун у бош оғриқдан уйғонди. Аксига олиб шундай ҳолларда асқотувчи «исқот»и (бош оғриқ)ни жин урганми, на кўкдан топди, на ердан. Ўлганини кунидан, буниям таркибида спирт бор-ку, дея қатиқни тоғораси билан кўтарди. Муздаккина сардоби чаккаларини сирқиратди.

Сигир-бузоққа хашак солди. Катаги очилган товуқлар тўппа-тўғри яқинда сепилган сабзига ўзларини уришди.

— Товуқмия деганича бор! Умринг қамоқда ўтсин-э! — дея донни катакка сочди. Эшигини ёпиб айвонга қайтмоқчи эди, ҳовлида юрган оқ товуққа кўзи тушди.

— Вой хонасалот, мана бунисининг қонни тўйиб қоганми?!

Тиллавой ўзи билан ўзи гаплашиб оқ товуқни катак томон ҳайдай бошлади. Оқ товуқ эса ўнг келган томонга қочди. Тиллавой сўкиниб қўлига тушганки нарсани аямай отаверди. Асабийлашган овчининг алами ошгандан ошаверди. Боиси, шунча тўполонга на хотини, на бола-чақаси уйғонди. «Уйни ўт олиб, ўғри кўчириб кетсаям буларга барибир», деган ўкинч кўнглидан ўтиб, айвон томонга қараб бақирмоқчи эди, кўшниси Фазилатой оғилхонасининг томида кўринди.

— Ҳа, кўшни, ўзингиззи мунча қийнаватсиз?

Тиллавой уни сўкиб юборишдан ўзини тийиб, индамай «ўз иши»ни давом эттираверди. Фазилатой ярим кулги аралаш:

— Беқа ҳайдаб кўя қолинг, — деди.

Тиллавой ўзини босолмай:

— Қақа ҳайдай, қақа? — деди жаҳл билан.

— Тўғри гапга нимага жаҳлингиз чиқватти? — деди

Фазилатой огир-босиқлик билан. — Манимча, товукни ўзингизики деб ўйлаватсиз шекилли-а? — деди кулгисини босиб.

Тиллавойнинг жаҳли баттар чиқди.

— Ўйлайдиган нассамас. Товуғимизиям танимай қопманми?

— Кўйинг, кўшни, яхшиси, кўшнимни уйғотинг, ўзимиз ҳал қилволамиз.

Тиллавойнинг хотини ҳаммасини эшитиб ётувди. «Кўшнимни уйғотинг» дегани унга малол келди.

Тиллавойга эса «ўзимиз ҳал қилволамиз» дегани «сан хотинларнинг ишини қип юрибсан» дегандай туюлиб огир ботди.

— Шу товукни уволидан кечдим. Саники бўсаям, маники бўсаям тутиб чатаноғини йиртмай кўймайман!

Тиллавой товукни кува кетди. Фазилатой нима қилишини билмай қолди. Ҳар ҳолда эркак киши айтганидан қайтмас. Яхшиямки, шу пайт айвонда Тиллавойнинг хотини кўринди. Фазилатой шошиб қолди.

— Вой, айланай, турдингизми?

— Каллайи саҳарлаб томга чиқиб олиб эркак кишига ақл ўргатиб турсангиз ухлаб бўладими?

Энди Фазилатойники тутди.

— Нима бало, чап ёнингиз билан турдингизми, кўшни?!

— Силани жанжалинадан қайси томоним билан турганимга қарамабман.

— Эрингиз товугинани таниганида шу гап йўғиди.

Фазилатойнинг бу гапи Тиллавойни нақ қитиқ патига тегиб кетди.

— Товуқ товуққа ўхшаркан-да. Катагини маҳкамроқ қилсанг, чиқмасди.

— Катагим маҳкам, сал ёзилиб олишсин деб ўзим чиқарувдим.

Фазилатой яқингинада «ис» чиқарган бўлиб, эҳсонга гўшт ололмай ноиложликдан хўрозини сўйдирган эди. Товуғига «ҳамроҳ» олишга эса ҳали улгурмаганди.

Тиллахонни Фазилатойга раҳми келди:

— Энди, кўшнижон, хўроз қилинг. Хўроз қилмасангиз бунингиз дуч келганникига чиқиб кетавериб бебош бўлиб кетади.

Тиллахон бу гапларни кўшнисини ўзига яқин олиб чин юракдан айтган бўлса-да, Фазилатой бошқача тушунди.

— Ҳа, ҳаммаси Худодан. Ман шундай тақдир сўрабман-

ми? Хўрозсираб қоган бўса, ол шу санларга. Битта товуқни энди кўрибманми? Сан одамхўрлар тўй!

Фазилатойнинг аччиқ устида айтган ана шу бир оғиз калимаси Тиллавоёни панжаларини бирлаштириб муштга айлангирди. Мушти сандални синдириб юборай деди.

— Хў-ў хотин! Тамом! Кириш-чиқиш тўхтасин. Гапимни ким икки қилса ўзидан хапа бўсин! Ман буни тул деб, шунча пайт аяб келдим, энди ўзидан кўрсин!

Тиллавоё қолган гапни ўз-ўзига гапирди. «Одамхўрақанман! Одамхўрлигимни Фазилат биларкан. Мамаражаббининг ўглини қаматганимга айтиватти бу гапни. Ким уни маникига ўғирликка тушсин дебди? Бир қоп буғдойни сўрасаям берардим. Мани одам ўрнида кўрмаганда! Охири нима бўлди? Ўн қоп қилиб қайтарсаям қамалиб кетди. Энди Фазилатхон ўшани кунини кўради».

Фазилатойни оғзига қарамай гапиргани қанчалик қимматга тушганини Тиллахон кўз олдига келтириб, унга ичидан ачинди.

Аёл кишининг кўлидан ачинишдан бошқа нима ҳам келарди?

Фазилатойнинг аччиғи бурнининг устида туради: чиқишиданам тушиши осонроқ. У Тиллавоёга айтганларини ўша куниеқ унутди. Унутмаганда ўша куннинг эртасига Тиллавоёга салом бермасди. Салом беришга берди-ю, унинг важоҳатидан кўрқиб кетди.

Тиллахонга эса кечга яқин ҳеч нарса бўлмагандек гапирарверди. Аммо Тиллахон ҳам «итмисан, эшакмисан?» демади. Фазилатой салом берганига минг пушаймон еб: «шулар билан гаплашиб ўтадиган куним ўтмасин» дедию, Тиллавоёлар оиласидан кўлини ювиб қўлтиғига артди.

Кўни-кўшничиликсиз ўта бошлаган кунларнинг бирида Тиллавоё ўша оқ товуқни яна ҳовлисида кўриб қолди. Олдинига кўзларига ишонмади. Яқинроқ бориб таниди. Нақ ўша. Ўша — оқ товуқ.

Оқ товуқ шошилиб-шошилиб тўрт энликча бўлиб қолган сабзиларни титиб-юлиб, юдинмаганини чалажон қилиб сулайтирар эди. Тиллавоё товуққа яқинлашган сайин у ҳаддидан ошиб баттарроқ сабза сабзига хужум қилди. Олдидан чиққани борки, чўқиб, титар, барини пайҳон қиларди. У оқ товуқ эмас, нақ балойи азимнинг ўзи эди.

Тиллавоё шошиб қолди. Сабаби, оқ товуқ унинг муддаосини сезгандай борган сари девор томонга яқинлашиб

борарди. Мабодо чўчитиб юборса, чиқиб кетади. Нима қилиб бўлсаям тутиб, тинчитиб керак.

Тиллавоининг олазарак кўзи айвондаги катта мис тоғорага тушди. Тоғорани кўтариб товуққа югурди ва унинг қочиш тезлигини ҳисобга олган ҳолда отди. Мўлжал беҳато олингани учун тоғора товуқни таппа босиб тушди.

Тиллавоининг шошилини айвонга қайтди. Атрофга кулоқ тутди. Ҳеч қандай шубҳа сезмади.

Бўлди. Товуқдан кутулди. Фазилат икки-уч кун роса қидиради. Охири умидини бутунлай узганда кечаси товуқнинг ўлигини гумдон қилади. Икки-уч кун тоғора олдига ҳеч кимни йўлатмаса бўлгани.

Фазилатой кечки пайт оқ товуқни роса «ту-ту»лаб чакирди. Улардан сўрашга бети чидамади. Тиллавоининг бир маза қилди, бир маза қилди. Қоронғу тушгунча уни-буни баҳона қилиб тоғорани кўз қиридан қочирмади. Қоронғи тушиб тоғора кўринмай қолганидан кейин жойига кириб чўзилди.

Тиллавоининг яқин орада бунчалик яхши ухламагани. Шунчалик хотиржам ухласа-да, тонг ёришиб-ёришмай ташқарилади. Энг аввало тоғорага разм солди. Кўнгли бироз тинчигач, ногоҳ офилхонасининг томида юрган Фазилатойни кўриб донг қотиб қолди.

Фазилатой ўзининг томидан унинг ҳовлисига, янаям тўғрироғи, тоғорага тикилиб турганакан. Демак, тоғорадан шубҳаланяпти. Кўшни кунда уч бор ҳам томга чиқиб, улар томонга синчиклаб қарар, ҳовлида бирортасининг қораси кўринди дегунча ўзини панага оларди.

Тиллавоининг не бир азоблар билан икки кечани тонг оттириб учинчи кунга ўтиб олди. Бу асрларга татигулик икки кун ичи Фазилат қачон томга чиқса, Тиллавоининг назарида тушиб келадигандай, кўчадан кимларнидир гувоҳликка бошлаб кирадигандай туюларди. Ва унинг на ётарида ва на турарида ором бўлди. Ундаги бу ўзгаришни хотини сезди, хўп оғиз жуфлади-ю, юрак ютиб сўролмади.

Оқ товуқ жонивор эса уч кундан бери донсиз, сувсиз. Тирик қолиши учун жиғилдонидаги дон етган тақдирдаям сув етмайди. Демакки, очлик ва сувсизликдан аллақачон асфаласофилинга кетгани аниқ. Товуқнинг ўлгани аниқ бўлсаям кеч киришни кутмай иложи йўқ! Чунки «у пиширган ош»ни кундузи еб бўлмайди.

Тиллавоининг бугун кечаси Фазилатойнинг ҳовлисига таш-

ланадиган «нарсa» қандай таъсир қилишини кун бўйи ўйлаб юрди. Ўйлаган сари қилган ишидан кўнгли тўлмаб бора-верди. Ўйлай-ўйлай янада бошқачароқ йўлини топди: товукнинг ўлигини нариги томондан тушгандек қилиб ташлаб чиқади. Ана ўшанда у иноқ кўшнисидан кўради. Нақ қиёмат қойим бўлади, уч кунлик чарчоқлари ёзилармиди? У ана шундай ширин хаёллар билан уйқуга кетди.

Тиллавоё кундузги режаларини амалга ошириш учун одатдагидан эртароқ уйғонди. Ўлик товукни ушлаш учун тайёрлаб қўйган латтани айвондан олди.

Фира-ширада тоғора қоп-қора гўрдек тўппайиб кўринди. Нимагадир унинг қалбини ёқимли кўркув қоплади. Шундай бўлса-да, ўзини дадил тутди ва ишонч билан бамай-лихотир тоғорани кўтарди-ю, кутилмаган шовқиндан эсанкираб ўтириб қолди.

Тоғора кўтарилган заҳоти тагидан ўзгача куч ва шиддат билан оқ товук учиб чиқиб девордан ошиб кетганини ўз кўзи билан кўрди.

Кўрган кўзигаям, эшитган қулоғигаям ишонмай ўтирган Тиллавоё тоғора ўрнида бир оз уюлган тупроқни ва нимадир оқариб турганини кўрди. Бу оқ товукнинг уч кунлик меҳнати эди. Тиллавоё ҳар эҳтимолга қарши уюлган тупроқни текислаб, «жиноят изи» ни йўқотиш мақсадида уни яйратаркан, қўлига майин тупроқ ичидан оппоқ тухум пўчоқлари урилди. Оқ товук ўз тухумини еб уч кун жон сақлаган эди...

ҚЎШНИЛАР

— Ҳа...а...а, эганг ўлиб, эгасиз қолгурлар, кишт!

Тожихоннинг товуклари чиқиб кетибди, шекилли. Яхшиям бизники чиқмагани. Палакат босиб ҳозир чиққандами, нақ сочимни битталаб юлиб, юмтарди. Бай, бай, ба... а... ай, асрагандаям қаттиқ асради. Бунга яратганнинг ўзи бас келмаса, бандаси бас кеб бўпти.

Баҳор қуёшидан юзини тўсиб, ҳовлига орқасини ўгириб олиб айвонда хамир қораётган Онахон қушдай енгил тортди (охирги жанжалда юрак ўйноғи бўлиб қолишига оз қолганди).

Бечора Тош холангга осонми!? Бошида эгаси йўқ, шундай ҳовлини эплаб ўтирибди, минг раҳмат. Оталаринг қарашиб кўяр десам, улар ҳам ўзидан ортишмаяпти. Асли айб Тожи холангда! Товукниям болага ишонадим!

Онахоннинг кенжаси «оёғи эрта чиқиб», тез йўлга кириб кетганиданми, пилдираб чопадиган бўлса-да, икки-учтадан ортиқ сўз билмайди. Лекин барибир у Онахонга доимий ҳамсухбат. Орқасида ўйнаб юрган ўғли ҳали тоғорага ун солиб, сув қуйиб-қуймаёқ айвонни тарк этганидан беҳабар. Онахон ҳозир ҳам у билан суҳбатлашарди. Ҳатто Тошбу холадан калтак еган товуклар «қа-қа-қақ»лашиб Онахонларни деворига учиб чиққанида ҳам қайрилиб қараб қўймай, ўтирган жойидан бамайлихотир:

— Беқа ҳайдаманг, Тошбу хола, — деди.

— Холаламай тилинг кесилгур, қақа ҳайдай! Қайси очик мозорга ҳайдай!?

Хамир юқи қўлларини урвоқлаётган Онахоннинг «очик мозор» дан эти жунжикиб кетди.

— Нима деватти, яхшилиқ ёқмаган. Жиннини жинни деса... ҳовлимга товук ҳайдасаям бир оғиз гапиролмайманми, а? Шу ер ютгир билан нима бўлсам, бўлдим. Ҳе, иззатини билмаган. Қани юр, ўғлим!

Орқасида ўйнаб ўтирган ўғли эса эшиги ланг очик қолган товук катакни олдида девордан учиб тушаётган товукларга қўлидаги хивични ўқталиб «делтонг-делтонг»лаб юрарди. Буни кўрган Онахоннинг оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди. Шу пайт Тошбу хола тарафдан «қў-қў»лаб дакан хўрозлари учиб чиқди.

— Вой, ман ўлай, шўримга шўрва тўкилиб қопти-ку!

Онахон шоша-пиша жон ҳолатда ўғли томонга югурди. Тошбу хола оғзига келганини қайтармай қарғарди.

— Ниятинг ёмонлигидан эшигингга битта сигир бойлолмай ўтиб кетватсан. Ҳе, топган маҳоватинг товук бўлмай ўл. Ҳа, товукдан бойимай ўл.

Онахон пахса деворнинг ёриғидан қўшниси томон мўраллади. Эндигина тўрт кулоқ бўлган карамларни товуклар титиб, пайҳонлабди. Тошбу хола рўмоли елкасида куйиб-ёниб карамларни қайтадан экарди. Онахонни раҳми келиб, ёрдам берайми, деган маънода:

— Атайлаб қилиб ўлибманми? Катакни мана бу очиб юборибди. Бундай бўлишини билганимда...

— Динингни ютма, зумрашангни эшик очишга ақли етмайди!

— Ўйнаб, очиб юборган-да...

— Бола деганга қараш керак-да. Сан мегажин бўлса, йилига туғишни биласан, холос.

Бу гап Онахоннинг иззат-нафсига тегди.

— Боланиям берганга беради. Бу ёруғлик жаҳонда тир-ноққа зор бўлиб ўтиб кетаётганлар қанчадан қанча?

— Шуниси юзимга солмадинг, деб юрардим. Билиб қўй, айб қизимдамасакан.

— Ман қизингизни айтаётганим йўқ, бўлар гапни айтдим, қўйдим.

— Ялтоқланмай қўя қол, барибир ичинг нима эканлигини яхши биламан.

— Билма-а-дан бил-е...

Онахон товукларни катакка қамаб, эшигини маҳкамлаб беркитди ҳамки, қўшнисини тинмади.

— Бўлди, ҳадеб жаврайвермай, иккита одам чақиринг, тўлаймиз.

— Ҳо... о... о, бой бўлмай ўл. Шунақа бойиб кетдингми-а? Олдинда давангирларинг бўла туриб, ҳовлингни ҳалигача эколмайсан-у, яна менга бойваччалик қиласан.

— Бекор юришибдим, экишар, шундоқ ташлаб қўймас.

— Ёруғ ёз ўтиб қиш келганда экадимми?

— Э, юр ўғлим, шу билан тенг бўлиб ўтирадимми?

Онахон ўғлини даст кўтарди-да, тез-тез юриб кета бошлади. Деворнинг нариги томонидан Тошбу хола ҳам у билан теппа-тенг жавраганча кела бошлади.

— Ҳали мандан ўзингни катта оладиган ҳам бўп қолдингми? Қахап қол-а. Етти пуштингни ҳайдатиб келмасам юрганаканман!

— Э, осмон қўлингда бўлса ташлаб юбор, яхшиликча тўлайман десам кўнмадинг, энди тўлаб бўпман!

— Қани кўрамиз, тўламай кўрчи!

...Бу иккала қўшнилари тандирлари икки ҳовлини ажратиб турган уч пахсали деворга бир-бирига орқа қилиб қурилган. Ҳар йили қайси томон олдин тандир устини суvasа, иккаласининг устига бирга лой тортавергани туфайли, уларнинг тепаси бирикиб кетган. Фақат тандирларнинг ўртасидан чиқиб кетган уч пахсали деворгина уларни икки хўжаликка мансуб эканлигини билдирувчи ягона далил. Дарвоза бўла туриб Онахон билан Тошбу хола шу тандир ёнидан қўшничилик қилишади.

Тошбу хола сутининг бетини Онахон билан егиси келиб тандирнинг ёнига чиқса, Онахон тандирининг ёнига ўғирини тўнтиради. Ёки Онахон иккитагина пиёз билан қовурган тухумни Тошбу холага илинса, Тошбу хола эски сандалини тандирининг ёнига қўяди.

Очилган «дарвоза»ларни беркитиш ҳам унчалик қийин

эмас. Бири ўғирини, иккинчиси сандалини олиб қўйса бўлди. Агар ораларидан ола мушук ўтса борми, ҳар иккаласи бир боғдан қарга тикан (пиллақуртга дасталикка ишлатилган) олиб келиб, ҳар ким ўз тарафидан қўяди. Бу уларнинг «дарвоза»га тамба солишгани.

Онахон энди айвонга келиб ўтирган эдики, бир даста сўлиган карамлар яқинига келиб тушди. Тошбу хола тандирнинг ёнига чиқиб ўтирди. Онахон тандир олдидаги ўғирни кўриб, «тушиб келса-я» деган ўйга бориб ўғирни олиб қўймоқчи ҳам бўлди-ю, номус кучли келиб «бор нима бўлса бўлди, кўпам талаб ташламас», дея хаёлидан ўтказди.

— Ҳали сани мана буларнинг уволи тутмаса, асло розимасман.

Онахон унга тенг келгиси келмай ўғлини етаклаб уйга кириб кетаркан, ортидан Тошбу холанинг гариллагани эшитилди.

— Қочди, қочмайам кўр-чи. Ўл, ўл. Бу кунингдан ўлганинг яхши. Қилар ишни қилиб қўйганингдан кейин, тилинг қисик, қочасан-да. Тағинам манда инсоф бор. Мани ўрнимда бошқаси бўлгандами, товуқларингни биттадан тутиб чатаноғини йириб-йириб деволингдан отарди.

Онахон уйининг эшигини беркитиб олди. Тошбу холанинг овози келиб турса ҳам нима деётгани аниқ эшитилмасди.

Эшитмагани ҳам тузук.

Онахон газга бир ҳўплам чой қўйганди, дам ўтмай «хуштак» чалди. Лекин чойни уйга қамалиб ўтириб ичкиси келмай айвонга чиқди. Тошбу хола ҳали ҳам кетмаганди, авж қилди.

— Дамингни олиб чиқдингми, нима дейсан, айт айтадиганингни!

— Сал оғиз деганга қараб гапиринг. Қачондан бери айтганларингизни илон эшитса, пўст ташлайди-я!

— Аммо санга тирноқни кирича таъсир қилса ўлсин. Яқиндагина нима дегандинг?

— Сочингизга оқ оралаб қолди, уятмасми, бизга ақл бўлиш ўрнига.

— Вой-вой. Манга келиб-келиб сан ақл бўлишинг етмай турувди.

Онахон хонтахтанинг устини тузатиб, ичкарига кириб чой дамлаб чиқди.

— Тошбу хола, жаврайвериб халқинайларингизам қуриб кетди. Тушинг, чой дамладим.

— Ўзинг ичавер. Сан билан бир дастурхонда чой ичишмас, бир қишлоқда яшашниям ўйлаб кўраман.

— Ҳа, майли. Туша қолинг. Ўғир кўяй десам, ўзи кўйуғлифакан.

— Ўғирингга қадамимни кўйганим шу бўлсин.

— Боя айтдим-ку, тўла десангиз тўлаймиз. Кўшничилик — мингйилчилик, деган гап бор. Ҳализамон хамирим кўпиб қолса, учидан иккитагина пиёзли патир ёпаман. Сиз тандирга ўт кўйиб юборсангиз, тезроқ...

— Илоннинг ёғини ялаган-сан-а? Ман санга оқсочмидимки, тандирингга ўт кўйиб бергани?

— Кўйсангиз-чи, ярашмаган гапни гапириб. Майли, ўзим ўт кўйиб, ўзим ёпаман. Унгача, бир пиёладан чой ичиб олайлик.

— Ҳой, шунчалик паст кетватсанми-а?

— Айтсам, ишонмасангиз, нима қилай? Сиз бизга нима ёмонлик қилибсизки, ман атайлаб ҳовлингизга товуқ ҳайдасам. Минг марта айтиватман, анаву очиб юборибди деб. Ё шуни уриб ўлдириб берайми-а? Шунда кўнглингиз жойига тушадими?

Онахон айвонда ўйнаб юрган ўғли томон югурди. Гўё тутиб олса ўлдириб кўйишига ишонган Тошбу холанинг эси чиқиб, тандирнинг устидан туша бошлади. Уни ўғирга оёқ кўяётганига кўз қири тушган Онахон «Яхшиям ўғир кўйуғлуфакан», дея ичидан севиниб кўйди.

— Ҳў, Она! Нима, эсингни едингми? Гўдакда нима гуноҳ? Ё аламингни ундан олмоқчимисан?

— Нима қилай, айтинг, у десам кўнмасангиз, бу десам кўнмасангиз. Шу уришга сабабчи шуми? Ахир шу очиб юбормаганда товуқ ўлгирлар чиқармиди сизникига?

— Ҳа, бўлди, бўлди. Ўтган ишга саловот. Ёпиғлик қозон, ёпиғлик. Асатмаса томоқларим қирилиб, тупуруғимам ўтмай қолди, чойингдан куй.

Онахон Тошбу холага чой куйиб узатаркан, йўлига ўғлига пўписа қилган бўлди. Тошбу хола чойдан хўпларкан, кўшнисига меҳри ошди.

— Ука, мен санга айтсам, йўқдан худо сақласин. Товуқниям бўлгани яхши. Ҳа, шу товуқ боракан, уришдик, ярашдик. Ҳе, тирикчилигиям бор бўлсин.

— Ҳа, манам шуни айтаман-да, шу товуқларга сув бераман, дон бераман, пешин бўлади. Агар Пўлатхонингиз сигир олиб берса, билмадим, қозон-товоққа ортмай қоламанми?

— Ҳали эшигингда қўйу мол пода-пода бўп кетади. Олдин мана буларингни катта қиб олгин. Ҳамма нарса аста-аста, равай-равай. Ҳали булар вояга етиб ёнингдан кириб қолсин, дамингга бориб бўлмай қолади.

— Илоё айтганларингиз келсин.

— Онахон бир-икки пиёла чой ичиб ўрнидан турди. Тошбу хола катак очган кенжатоёни тиззасига олиб эркаларкан, уни тақдиридан фол очарди.

— Ома, Онахон, шу ўғлинг ҳаммасидан бошқача-а? Бўладигани бошидан. Мана, ёшига етмай, юриб кетди, бу ҳам сани бахтинг, қараб турасан, бунинг ҳали бир юрт сўрайдиган йигит бўлади.

Бу пайтда Онахон тўрттагина тухум қовуриш мақсадида ўчоқ бошида уннаб юрарди.

ЕТИМ

Апарали билан Жапарали Бойқишлоқда туғилишган, шу ерда яшашади. Айтишларича, уларнинг ота-боболари ҳам дўст бўлишган, булар ҳам дўст бўлишди. Кўриб турганингиздек исмлари ҳам бир-бирига ўйқаш, шеърга қофия қилгулик. Устига-устак саҳти сумбатлари ҳам бир олманинг икки палласидек. Исмларини билмаган одам Ҳасан-Ҳусан дейиши турган гап. Фақат Апарали кулгининг кони. Бироқ ўзи камдан-кам кулади. Овози хастароқ. Жапарали унинг акси. Овози баланд. Кулгиси ҳам кулоқни ёргудек. Роса яйраб кулганда, кўзларидан ёш оқиб кетади. Аммо у бирор воқеани ҳикоя қилиб, тўртта одамни оғзига қаратганини ўзи ҳам эслолмайди. Сиз эса «булар икки хил, икки олам-ку» дея зинҳор уларнинг дўстлигидан гумонсираманг.

Апарали энг зўр ичак узди латифаларини дастлаб дўсти Жапаралига айтиб бериб синовдан ўтказади. Унинг завқи, яйраб кулишларидан илҳом олади. Уларнинг шунча йиллик дўстлигининг асл сабаби шудир балки.

Апарали гап кеб қолса, ҳатто отасини аямайди. Сўзлари қилич, кесиб ташлайди. Аммо Жапарали чидайди. Апаралини гўё бир бўксчи, дея қиёс қилсангиз, Жапарали — «жонли нишон». Балки ундан-да ортиқ. Бир кунги «жонли нишон» нинг «накаут» бўлишига бир баҳа қолди.

Чойхона айвонидаги сўрида анчагина одам тўпланганди. Одатдагидек, ҳамма Апаралининг оғзига қараган. Ўчакишгандай кесакдан ўт чиқиб, Жапарали Апаралининг гапини бўлди. Апарали эътибор бермай давом этаверди. Бу Жапаралига алам қилди.

— Хў, Апар тўхта, ман санга одам деб гапиргандим, нега жавоб бермаватсан? — дея масалани кўндаланг қўйди.

Апаралининг ҳам қайсарлиги тутди.

— Нега санга жавоб беришим керак?

Жапарали кўпчилик ичида гапириб ўрганмаганлигиданми, астойдил жаҳл билан олдинги гапини сал бошқача-роқ оҳангда қайтарди.

— Сани одам деб савол бергандан кейин жавоб бериб, кейин гапир-да; асаканг кетиб қолсаям...

Одамлар унинг астойдил куйиб-пишишидан «гур» этиб тенгидан кулишди.

Апарали кулгидан куч олди. Жапаралининг саволидаги «одам деб» сўзи «одаммисан» деган маъно касб этди. Бу Апарали кўнглига қаттиқ ўтирган бўлса-да, кўзгалган давранинг кулгисига кулги қўшмоқчи бўлди.

— Ҳа, сиз мани тенгиммидингизки, саволингиз оғзингиздан чиқиши билан жавоб бергани!

Ҳали давра кулишга улгурмай, Жапарали тутаб кетди. Айниқса, сизлагани нақ нафсига тепди.

— Нима дединг?!

Ҳазил чинга айланди. Айтилган гап — отилган ўқ. Нима? Апарали узр сўрасинми? Энди қайтишга йўл йўқ, биринчидан давра совийди, иккинчидан унинг шашти қайтади. Бирдан бир йўли Жапаралинию даврани ҳам оғзидан чиққан гап билан кулдириб ёки кўндириб олиши керак. Бўлмаса, гапини бўладиган бўлиб қолишади. Боягина ўйламай айтиб юборган гапини энди ўйлаб айтди.

— Сан мани тенгиммидинг, дедим.

Жапарали бу сафар қулоқларига ишонмади.

— Нима деватсан? Яна бир қайтар!

— Сан мани тенгиммидинг?

— Сан ўзинг ким бўпсан? Нима, министрмисан?

— Министрмаслигимни-ку ҳамма билади. Ким бўлганимдаям мани тенгиммассан.

Жапарали ўрнидан турди. Томошабинлар «қўй, қўй»га тушди. Унинг сайин Жапарали авж ола бошлади.

— Вей, ҳозир ўзингниям, мениям кимлигимни айтиб берасан. Бўлмаса...

Апарали ҳам сўзидан қайтмади.

— Айтсам, айтавераман.

Жапарали Апаралига таиланди. Одамлар сал бўш келса, бўғарди.

— Айт, номард.

Бу орада Апарали фикрларини жамлаб улгурганди.

— Э, шунча йил дўст бўлиб, кимлигимни билмаганми-динг?

— Шунисига доғдаман-да, айт, шунча одам гувоҳлиги-да билиб қўяй. Кимсан?

— Етимман!

Кулги зарбидан чойхонанинг деворларигача зириллаб кетди. Жапарали нима дейишини билмай, қўлини силтаб тескари ўгирилди. Тарвузи қўлтиғидан тушиб шалвираб жойига ўтирди ва аранг:

— Сан етим, худонинг бир балосисан, — дея олди холос.

Давра сал тинчлангач, Апарали яна унга савол берди.

— Яна тушунмаган саволинг борми, Жапар?

— Кўй, бошқа гапларингдан гапиравер, Апар. Сенга савол берганинг ўзи...

Апарали дўстининг раъйига қараб мавзуни бошқа томонга буради.

Бу ҳазил ҳали унутилганича йўқ эди.

Ўша куни Апарали азонда туриб биринчи қилган иши дарвозани очиш, мол-ҳолга қараш бўлди. Одатдагидек, Жўра такасоқолнинг самоварида нонушта қилиш ниятида кетаётган эди ҳамки, дарвоза томондан овоз келди.

— Апар ака, ҳо Апар ака.

Турғун палковник дарвоза олдида улкан гавдасини буюкиб, беўхшов қўлларини қовуштиролмаё хомуш турарди. Апаралининг юраги шув этди.

— Ҳа, тинчликми?

— Оғайнингизнинг оналари... бандачилик қилдилар.

— Қачон?

— Азонда.

— Ҳозир етиб бораман, — деди Апарали.

Жапарали мана олтмишни қоралаяпти, ҳали бирорта ишни онасининг маслаҳатисиз бажармаган. Унинг бор буди, топган-тутган бахтию тахти онаси. Онаси Жапаралини қандай кўрса, Апаралини ҳам шундай кўрарди. Онахон қишлоққа дастурхон ёзиб, Апарни ўғлим деган.

Апарали етиб борганда ҳовлида анчагина қариндош-уруғ тўпланганди. Лоп этиб чойхонадаги воқеа эсига тушди. Эсига тушди-ю, мадорсизланди. Она доғида қоврилаётган Жапарали: «Мана, манам санга ўхшаб етим бўлиб қолдим, сан кўп кўраётганинг, шум ният» деб ғалва кўтармасайди.

Апарали чувалашган ўйларига тезда тароқ урди. «Она-

хон тўқсондан ошди. Бу аза эмас — тўй». Апаралининг кўнгли бироз таскин топди. Дарвозадан оналаб йиғлаб кириб борди. Жапарали ёш боладай унга осилиб, анча пайт кўйвормай турди.

Онахонни пешиндан кейин чиқаришди. Фотиҳачилар кетиб, ҳассакашларгина қолди, яқинлари ҳам бир-икки кун туришди. Апарали эса еттизини ўтказди.

Фотиҳачиларнинг оёғи узилиб, Апарали уйдан бир марта хабар олиб қайтгач, Жапаралининг кичик қизи чой дамлаб келди. Орадан яна чой қайнатишлик вақт ўтди. Кейин Жапарали гап бошлади. Апаралининг юраги шиг этди. Тамом. Ҳозир айтади. Шунча кун ёлғиз қолишларини кутган эди. Шу топда Жапаралига раҳми келди. Жапарали кейинги ҳафта ичида анча қариб қолганди. Апарали ўша ҳазил гапи учун ўзини қаттиқ койиди-да, «қулоғим санда» дегандек у томон бурилди. Жапарали салмоқлаб гап бошлади.

— Э, дўстим, ҳеч кимни қариганда етим қилмасин экан. Онамга суяниб қоганаканман. Жуда қийин бўлватти. Асло чидолмаватман. Турсам ҳам, юрсам ҳам ўнгимда онам. Санга яхши бўлганакан, эсинг йўқлигида етим қолгансан. Асли шу тузигакан.

Қадимгилар билиб айтишган «кулги кўкракни устида» деб. Апаралини ичидан шундай кулги гулдираб келдики, аранг босиб қолди. Тилигаям бир гап келди-ю, ушлаб қолди. Жапаралини аяди. Ичига ютди-да, бош ирғаб тасдиқлаган бўлди. Пешингача ёнида турди. Ҳеч ким келмагач, рухсат сўраб уйига отланди. Жапарали кўчага кузатиб чиқди. У онасидан айрилиб қолаётган бўталокдек Апаралига илтижоли боқди. Апаралини ҳам кўнгли бўшаб, унга раҳми кеб кетди.

— Энди, дўстим бардам бўл. Бу ҳаммани бошида бор иш...

Жапаралининг яраси янгиланди. У Апаралининг гапини бўлди.

— Дунёдаги энг оғир дард шу экан. Фил бўлсангам эгиб кўяркан.

— Бу дунёнинг ишлари ўзига маълум. Нима қилишни ўзи билади. Бандасига фақат сабр-тоқат.

— Жуда қийин экан. Айниқса, ёшинг бир жойга борганда. Ёшлигингда, ҳеч нарса билмайдиганингда етим бўлганинг минг марта яхшийкан.

Апарали шунча ичига ютди, бу сафар ҳеч иложи бўлмади, тили қичиди.

— Жапар, — деди салмоқлаб, — унда сан болаларингни қийнамай қўя қол.

Жапарали беихтиёр «а» деб юборди.

Ўрганган кўнгил ўлсун.

АРАВАЧА

Бойқишлоқлик Ҳасанбой эски уйини бузиб, ўрнига меҳмонхона қурмоқчи эди, аравача керак бўлиб қолди. Аравача Ҳасанбойнинг устози Тошпўлат пиннада бор.

Ҳасанбой устозиникига яқинлашганда Баҳридинга дуч келди. Салом-алиқдан сўнг у: «Йўл бўлсин кадр?» — деди.

— Устозикига. Аравача керак бўб қолди.

Баҳридин «Ҳа устозингдан ўргилдим» дегандай мийиғида кулиб қўйиб, сўрамасаям гапира кетди.

— Э, иним, ундай бўса, бормай қўявер. Устозинг нақ ўрис-ку. Юзингда кўзинг борми демайди. Бир кун, дегин, арра керак бўб қолди. Ўзимники ўтмаслашиб қоганакан. Ўчашгандек, темирчига борсам; учбурчак эговни кимдир опкетканакан. Устозингдан сўрадим. Устозинг учта арра кўтариб чиқди. Катта икки киши тортадиган арра, кейин қўл арра, кейин боғбон арра. Боғбон аррани биринчи бор кўришим эди. «Э, шунча аррани нима қиламан?» — десам устозинг гапимга жавоб бермай, ҳар бир аррани алоҳида-алоҳида тушунтирди. Чишимни-чишимга қўйиб эшитдим. Қайси арра билан нима иш қилинишини айтиб бўлгач, қайси аррани қайдан ва қанчага олганини айтди-ю, арраларни қайтариб олиб кириб кетса бўладими? Нима қилишимни билмай, ойнакни устидан муз ялаб қолаверганман. Шайтон ҳар йўлга бошлаганди-ю, ўзимни босгандим. Устозинг одаммас, одам боласи бундай қилмайди, — дея тутқди. Ҳасанбой устозини тутимини маъқуллаб, кўнглидан: «Тўғри-да, арра хўжаликка энг зарур нарса, бермаса аламми?» — деган фикр ўтди. Бир кўнгли Баҳридинни гап келганда бир тузлагиси келди-ю, яна юз иссиқ экан, «яхшиямки темир, нима ейилиб қолармикин-а?» — дея ўзича Баҳридиннинг кўнглини кўтармоқчи бўлди. Лекин Баҳридин тўнгсўзлик билан: «Уни устозингдан сўра?» — дея суҳбатга нуқта қўйиб кетди. Бу Ҳасанга таъсирини ўтказмай қолмади, у ўзича минг ишонмасин, барибир иккиланди. Устози Баҳридинга қилган қилиғини қилиб, Ҳасанбойга яам аравачасини кўрсатиб, аравани қандай қилиб ясаганини тушунтириб, кейин олиб кириб кетса-я!

Ҳасанбой ортига қайтмоқчи ҳам бўлди-ю, яна бошқа бир мулоҳазага борди. «Баҳридин киму, Ҳасанбой ким? Наҳотки, устози Ҳасанбойни битта аравачага олмаса? Олади! Ундан бирамас, ўн арава бўлсаям аямайди!»

Ҳасанбой ишонч билан одимлади. Устози шогирдининг овозидан таниб, «келавер» деди. Ҳол-аҳвол сўрашгач, Ҳасанбой муддаога ўтди.

— Аравачангизни сўраб келувдим.

— Нима қиласан?

Ҳасанбой устозидан бундай жавоб кутмаганди, довдиради. Ростини яширди. Ўйладики, устозига мақул келмайди. Чунки уни кўп қайтарадиган гапи бор: «Уй-жойинг қўшнингникидан ўтиб кетмасин. ماشойихлар қўшнинг кўр бўлса, бир кўзингни қисиб ўт деб бекорга айтишмаган, буни мағзини чақ, Ҳасанбой».

Бир меҳмонхона билан Ҳасанбой кўни-қўшнисидан кўпам ўтиб кетмас, аммо устози кеча савдогар бўлиб, бугун қурилиш қилишига қаршилиқ қилиши аниқ. У шуларни ҳисобга олиб, ёлғонлади.

— Тегирманга муштак обормоқчийдим.

— Муштак? Яхши-ку...

Тошпўлат пинна Ҳасанбойнинг кўзидан унинг ёлғонларини уқмоқчидек тикилиб кўрди. Ҳасанбой кўзини опқочса, алдашлари ошкор бўлишини сезган ҳолда, одобсизлик бўлса-да кўзини опқочмади. Тошпўлат пинна «олдин нимада оборардинг?» дегиси келди-ю, шогирди «кўтариб» деса, «кеча савдогар бўлибоқ қоп кўтаришдан ор қиладиган бўп қолдингми?» деб юборишдан ўзини тийиб, шогирдини аяди.

— Аравача бу ердасиди.

Ҳасанбой иззатини билганда шу жавобдан сўнг, узрни айтиб кетарди. Лекин ундай қилмади. Ваҳоланки, устозининг дийдаси қаттиқлигини биларди. Била туриб ёлғонни тўқиди. Тўқиган ёлғонига яраша устозидан ҳеч йўқ: «Қачондан бери муштакни аравачада оборадиган бўп қолдинг?» деган жавоб кутди. Аммо устозининг мулойимгина жавоби уни янглиштирди, аравачани беришига умид уйғотди.

— Агар кўпам узоқда бўлмаса, ўшайдан опкетиб қўя қолардим.

Тошпўлат пинна куйиб кетди, бирламчиси, бу йигит гапнинг гапирилганини тушуниб, гапирмаганини тушунмагандан, иккиламчиси, бу етимчада бироз бўлса-да кибру ҳаво пайдо бўлаётганидан.

Тошпўлат пинна куйса-да, куйганини кўрсатмади, бирламчиси, унинг фаҳм-фаросатини тарбиялашга бир йил етарли эмас экан, иккиламчиси, улар дўкондамас, унинг ховлисида туришибди, демак Ҳасанбой унинг меҳмони.

Тошпўлат пинна жаҳлини жиловлаб олиб, «меҳмон»ни хурматини жойига қўйиб, урмай-сўкмай «тўнини йиртиб» қўя қолди:

— Уста Мирзаабдулланикидайди.

— Раҳмат, устоз.

Ҳасанбой бутун фикру хаёли тезроқ чиқиб кетишда бўлиб, шошиб қолди. Чунки аравагани сўраётганда бермаслигига қаттиқроқ ишонганди. Устози «йўқ» демагач, хурсанд бўлиб кетди. Тўппа-тўғри устаникига борди.

— Ман устоззи аравачасига келувдим.

— Қанақа арава?

— Ҳалиги, қўл арава.

— Қачон айтганакан?

Ҳасанбой унинг саволига яхши эътибор бермай «шайдаикан» деди. Уста Мирзаабдулла гарчи билиб турган бўлса-да, кесатиб «устозинг ким?» деб сўради. Ҳасанбойи қурмагур буниям тўғри тушунди.

— Ғазибоев.

— Ҳақиқаттанам, Тошпўлатти шогирдимисан?

— Нима? Ишонмаватсизми?

— Ҳақиқаттанам, ман Тошпўлаттан арава олипманми, Тошпўлатти шогирди?

— Ман қайдан билай? Устоз уста Мирзаабдулланикида дедилар-ку! Сиз ўша устамисиз, ахир?

Уста, «тўхта, тўхта ақлимам ишламай қолди» дея курсига чўкди. Ўйланди. Ажинлари олдинига қараганда кўпайди. Ерга қараб яна ўйланди. Сўнг бошини кўтариб сўради.

— Ҳақиқаттанам устаникида дедими?

— Ҳақиқаттан-э, ова!

— Бўлди, бўлди. Уста деган бўса, тўғри. Ҳаҳ, Тошпўлати тушмагур-ей. Ўғлим, сан унга қачондан бери шогирдсан?

— Бир йилча бўп қолди.

— Шунча йил бўлган бўса, бўмапти. Сан Тошпўлатти тутимини тутолмапсан. Ҳаҳ, Тошпўлати тушмагур-ей.

Уста тиззасига шапатилаб кула бошлади.

— Оббо Ҳасанбой-ей, устозингдан аравагини сўраб борипмидинг? Ҳаҳ, хумпарей, ёшлик қипсан-да! Ҳа, майли, шуна бўп пишийсан.

Ҳасанбой устанинг кулгисидан жаҳлланди.

— Отахон, аравани берасизми, йўқми?

— Ҳалиям етип бормадими? Устозингни қаттиқ ҳурмат қиларкансан, барака топ. Омма, билиб қўй, у билан эҳтиёт бўлиб, зийраклик билан тирикчилик қиласан.

— Аравадан гапиринг.

— Аравадан гапирадиган бўлсам, ўзим уста бўла туриб Тошпўлаттан арава сўрайманми? Мундоқ ўйлаб кўрмайсанми?! Кап-катта йигит!

Ҳасанбой лахча чўққа айланди. Нақ алангаси чиқиб кетди. Уста билан хайрлашмадиям. Уйига бора боргунча устозидан койиниб борди. «Ҳа-а, халқ бекорга бунга пинна деб лақаб бермаган? Нима, аравасини бериб қўйса, бирор ери ейилиб қоладими? Ҳа, бергинг келмабди, бермайман де, қўй! Устаникига юборишга бало бормиди?!»

Ҳасанбой шу қадар ўй-хаёлга берилиб кетдики, уйига етиб келганини икки қанотли дарвозасини кўргандагина билди. У дарвозасини кўргач, «мана икки қанотли дарвозани нима кераги бор, ё бир қанотига сиғмайманми?» — дея ишга киришди.

Эртасига Ҳасанбой уста Мирзаабдулланикидан ўзининг араваси билан қайтди.

ТЕНГИ ЙЎҚ ТЕНГДОШЛАР

Бойқишлоқдаги Йўлдош отанинг Бойбувадан бошқа тенги қолмади ҳисоби. Беш-ўн, ҳатто ундан ҳам кўпроқ мўйсафидлар бўлгани ҳолда бошқа кўнгил яқини, ёшлиқдан бирга ўсган кадрдони қолмагани учун ҳам ниҳоятда бир-бирларига суянишиб қолишган.

Боймирза болалигиданоқ Бойқишлоқнинг зўри бўлиб келди. Ўзи зўр бўлди-ю, лекин лақаби зўр бўлмади. Лақабининг зўрмаслигини била туриб, бошқа лақабга уринмади. Ақлли-да! Нима қилсин? Лақабни на сотиладиган бозори, на кўмиладиган мозори бўлмаса!

Бойбува билан Йўлдош отанинг дўст бўлишганига чамаси олтмиш йиллар бўлди-ёв. Лақаблари ҳам олтмишларга бориб қолди, балки ундан ҳам ошгандир.

Қарилikka бўй бермай юрган Йўлдош отанинг келиб-келиб оёғи оғриб қолса бўладими? Отанинг назарида лақаби қарилиги устидан кулаётгандай туюлди. Бўлмаса, оғрийман деса оёқдан бошқа жой қуриб кетибдими?

Дардан эмас, оёғи оғриганидан фиғони фалакка чиқ-

қан Йўлдош отанинг бутун фикри-хаёли дўст-душманга билдирмай касалини тузатиб олишда бўлди. Уйга қамалиб олиб, билганича дори-дармон қилиб кўрди, бўлмади. Нима қилиб бўлсаям гузарда уни йўлига кўз тикиб ўтирган Бойга бир кўриниб келишнинг иложини қилолмади. Бойбува кўп сўратди. Йўлдош ота уни-буни баҳона қилиб ўзича сир бой бермади.

Шу пайтгача Бойқишлоқда ҳеч кимга билдирмай бирор иш қилиб бўлмаган. Йўлдош ота ҳам бойқишлоқликда, унинг «сири»дан Бойбува ўша куниёқ бохабар бўлди.

Йўлдош отанинг оёғи оғриётгани Бойбувага намозшом пайти маълум бўлди. «Кечки пайт касал кўриш хосиятсиз» деб эрталабга қолдирди. Эрталабга қолдиргани тузук бўлганакан, «касал» кўргани нима олиб боришни уйқуси келгунча режалаштириб олди. Эрта туриб далага бориб келди. Идишнинг ғайринухасини уйдан топди. Пешинга қолмай ўртача катталиқдаги қоғоз қутини кўтариб дўстиникига кириб келди.

Кечадан бери Бойнинг хабар топишидан хавотирланиб ётган Йўлдош ота уни кўргач, ўзидан-ўзи хурсанд бўлиб кетди, ҳатто кўзига ёш ҳам олди. Бойбува ҳам дўстига астойдил ачина бошлади.

— Беайб Парвардигор дейдилар-у, санга дард беришда жиндек шошибдилар. Уруғингда меҳрибонларинг кўпроқ бўлсаям майлийди-я!

Бойбуванинг ҳақ гаплари-ю, ўта меҳрибончилигидан кўнгли бўшаша бошлаган Йўлдош ота «уруғ» сўзидан сергакланди. Гап оқими қайси томонга кетаётганини сезиб «ҳозир оёғингга осилади, тайёрлан!» — деди ўзига-ўзи. Шундай бўлса-да гапига гап қўшмади.

— Аслида кеча келишим керак эди. Мани ўрнимда сан бўлганинда кечаёқ етиб келардинг.

Йўлдош ота «ана оёққа кетиватти» — дея ўйлаганлари тўғрилигидан хурсанд бўлиб дўстининг гапини маъқуллаб турди. Негадир гапининг давомини айтиш олдидан биринчи марта хаёлидан «Йўлдош хапа бўлмасмикин?» деган ҳадик ўтди. Бу ҳадик билан орқама-орқа «Йўлдош сани қачон аяган?» деган шайтон васвасаси қадимги армонларини жунбушга келтира бошлади...

...Ҳеч йўқ олтмиш йиллик тўйида — ўшанча халқнинг орасида аямаган-а?! Атайлаб Наманганга бориб, гулчамбардан олтмиш сонини ясатиб келган. Бир томондан тан ҳам

бериш керак. Унча-мунча одамнинг қўлидан келмайди. Мақтовни роса келиштириб бўйнига осиб қўйганда кўпчилик уни аския қилаётганини сезмаган бўлса-да, барибир Бойбувага ботганди. Буниси ҳам майли, лаҳзада ўтиб кетган. Ҳаммаданам куёвининг видеога олгани ортиқча бўлган. Унга шу жойини ўчиртириб ташла деса, «энг зўр жойи шу» деб туриб олган. Ё куёви унинг лақабини билмайди, билсаям бўйинтуруқ маъносида эканлигини тушунмади ва ёки ҳаммасини тушуниб туриб ёвлигини қилди. Яқиндагиси-чи? Эвара тўйида той етаклаб келса бўладими? Кимдир ҳавас қилди, кимдир ҳасад деганларидек, яна кимдир мот қилганини ҳам билди. Той ўлгир айғир бўлгандаям майлиди. Энг алам қиладиган жойи шу — нафеониятига тегди. Жаҳл келганда ақл қочади дейишади, лекин Бойбуванинг назарида ақл келди, ўзини обдан босиб олиб, қўлини дуога очди.

— Раҳмат, Йўлдош. Саниям эвара тўйларига етказсин. Бизам ўша кунларга етайлик. Тўёнангни ўша тўйингда эркак қилиб берайлик, — деб Йўлдошни «узиб» олди.

Қадимгиларнинг ҳар бир гапи тўғри. Ҳеч қачон жаҳл келганда ақл келмасакан. Асли индамаганда бир чиройлик гап-сўзсиз ўтиб кетаркан. Унинг аскиясини ҳали кўпчилик мағзини чақиб улгурмаёқ Йўлдош тайёракан, шундай жавоб берди.

— Э, ошна, буни қайтараман деб ўйлаб ҳам юрма! Бу тўёнамас! Мен тўйингга қуппа-қуруқ келиватсам шу тойчоқ адашиб кишнаб, ҳали у бияга эрчиб тепқи еб, ҳали бу бияга эрчиб тепқи еб юрганакан, раҳмим келиб, «юр онангни топиб бераман» деб етаклаб келавердим.

Тамом. Энди давом эттириб бўлмайди! Давом эттириш учун бундан зўр жавоб топиш керак. Бойбувада бунга дармон қолмади. Нима қиларди Йўлдошни аския қилиб? Қачон уни аския қилиб барака топган?

Бойбуванинг назарида тил учига келиб турганини айтиб олса, ана шу армонларнинг барчаси чиқиб кетадигандек туюлаверди. Бир кўнгли, уни касаллигини ҳисобга олгиси ҳам келди-ю, дард ҳам меҳмондай гап эртага гузарга чиқиб борса, шундай имконият зое кетади. «Гап келганда отангни аяма» дегани ҳозиргача тўғри келади, айтганим яхши, деган қарорга келди.

— Э, дўстим, тўғрисини айтсам, сангамас, мангаям қийин бўлди. Аҳволингни ўйлаб кечаси уйқум қочди. Келиб-келиб оёғинг оғрийдими? Бундай аҳволда қандай тирикчилик қиласан?

Бойбува «Йўлдош бунга жавоб беролмайди» деб ўйлаб ғалаба гаштини овоз қўйвориб сурди. Буни сезган Йўлдош ҳам бир дақиқа унинг роҳатини бузмади. Бойбуванинг фикри янада қатъийлашди, ғалабасига тўлиқ ишонч ҳосил қилди.

Бойбува Йўлдош ота билан шунча йил дўст бўлса ҳам унинг бир хислатига эътибор қилмаган. Йўлдош ёшлигидан ўз фойдаси учун озгина бой бериш, чекинишни ҳам биларди. Ана шу чекиниш унга фикр жамлаш учун имконият яратиб берарди. Йўлдош ота ҳозир ана шу усулни қўллади.

— Гапинг тўғри. Аҳволим чатоқ. Аммо яратган эгамни ўзи меҳрибон. Оёқ оғриқда, аммо бурун соғ. Тирикчилик бир гап бўлар!

Бойбуванинг ўйлагани яна чиқмади. Энди уни бор умиди олиб келганида қолди. Уйдан чиққан кулгидан хурсанд бўлибми ва ёки хавотирланибми, чойни баҳона қилиб Йўлдош отанинг кампири кириб келди. Бойбува бундан фойдаланиб қолмоқчи бўлди.

— Келин, ануни ичида Йўлдошни оёғига дори бор. Уни бунга ишониб бўлмайди, баракасини учирворади. Шунинг эзиб оёғига сурт. Зора шифо бўлса.

Кампир қоғоз қутини очмоқчи бўлган эдики, Йўлдош отанинг кўнглига «бу Бой ўлгур бир балони бошламоқчи, шекилли?» — деган ўй келди-ю:

— Манга ишониб бўлмайдиган нарса бўлса кўрсатмаям кўя қол. Опчик! — деди. Бойбува хатога йўл қўйганини кейин билди. Шундай бўлса-да, «ҳай-ҳай»лаб кўрди, бўлмади. Йўлдош отанинг кампири меҳмондан ҳам кўра эр хурматини устун қўйди.

Йўлдош отанинг кампири қутини кўтариб чиқиб кетгач, бир неча дақиқага иккаласи ҳам жим бўлиб қолишди. Бу узоққа чўзилмаган сукунатни кампири бузди. Ташқаридан туриб «итузумми?» дея бир шодасини кўтариб кирди.

Бойбувадан олдинроқ Йўлдош ота жавоб беришга улгурди.

— Доно одамми садағаси кетсанг арзийди. Бой ҳар уччаламиззи ўйлаб иш қипти, кампир. Идишни қайтаришга қийналмасин деб саниям ўйлабди. Узумини териб олиб, хашагини қайтариб солиб қўй. Куритволса ошқозонга дори бўлади.

Зўрга тан ҳам бериш керак! Яна мот бўлди. Бойбуванинг ошқозони оғриши тўғри; айниқса кейинги пайтларда кўчага чиқиб кетса, хурсанд бўлса, оғриқ босилгандек

бўлади. Ҳозир эса шунча ҳаракатлангандан бирор натижа чиқмагангами ва ё эсига тушганигами, ишқилиб ошқозони оғрий бошлади.

— Э, ошқозондан гапирма, агар шу дори бўладиган бўлса-ку?

— Яна оғриваттими?

...Дўстлар саҳнадан тушишди.

— Э нимасини айтасан?

— Иложи борича сутлик овқат ейвер.

— Сигир сутдан чиқиб кетади шекилли, тепиб соғдирмаватти, тилаб очганми кам, бўлмаскан.

— Ҳа, ўзингдан чиқмай қоган бўса, жуда қийин бўпти, — деди мағрурона.

Йўлдош отанинг бундай қараши Бойбуванинг гап мағзини чақишга мажбурларди.

— Ҳеч тўймасакансанда! — деди-ю, гўёки тан бергандек елкасига енгилгина уриб қўйди. Йўлдошнинг меҳри ийди. У ҳам унга тақлидан елкасига қўлини қўйиб:

— Ҳаммасига тўйсамам, санга тўймайман, — деди самимий.

Бойбува Йўлдошни енголмаганидан хурсанд бўлиб қайтди. Чунки оёқ оғриғи унинг руҳини енголмабди.

Бойбуванинг унамасига қўймай, Йўлдош ота айвонга-ча кузатиб келди. Ҳовлидан чиқиб кетаётган Бойбувага қоғоз кутини узатаркан, Йўлдош отанинг кампири:

— Хопа бўлмай кетинг, — деди гуноҳкорлардай.

— Йўлдошни хапа қимасанг бўлгани. Сўнг қўшақараётгандай дўстларига меҳри товланиб:

— Ҳар куни кеп тураман, — деди.

Бойбува Йўлдош отани ҳар куни келиб кўришни чин кўнгилдан айтганди-ю, «Худо хоҳласа» дейишни унутган эканми, бошқа келолмади.

Уйига бинойидек қайтган чолни тонготарда ошқозони уйғотди. Шу-шу у ҳам кўчага чиқишдан маҳрум бўлди. Кундан кунга оғирлашаверди. Оғирлашган сари «Йўлдошни кўролмай кетаманми?» — дея кўрқиб кўп одам юборди. Ўзича «Йўлдошни ҳар қалай томоғ ўтари соғ. У ҳали анча яшайди» — дея васият қилиш учун унинг йўлига кўз тутди. Одам келавергач, гарчи яхши бўлиб кетмаган бўлса-да, отасидан қолган ҳассани кўлига олиб, Йўлдош ота дўсти-ниқига отланди.

Йўлдош отани Бойбуванинг келини қарши олиб, ўзларининг айвонига таклиф этди.

— Ҳа, Бой бу ёққа кўчдиларми?

— Дўхтир одамлар билан камроқ учрашиб, кўпроқ дам олсинлар деганди. Иннайкейин, эндигина ухлагандилар.

Йўлдош ота бу қадар меҳрибон келинига «барака топ» дегиси келди-ю, айтмади.

— Э, дўхтиринг бекорни айтибди. Одам таптани одам олади!

Йўлдош ота дўсти томон юрди. Ҳамрохон ҳам унинг йўлини тўсишга журъат этолмади. Бойбува оппоқ диванда гужанак бўлиб, тескари ўгирилиб ухларди. Йўлдош отанинг кирганини сезмади. Йўлдош отанинг бир кўнгли Ҳамрохоннинг айтганини қилиб, уйғотмай, уйғонишини кутмоқчи ҳам бўлди. Бироқ дўстини кўргач, қувлиги тутди. Унинг касаллиги қолиб, ўзиникини-да унутди. Ҳассаси билан туртиб уйғотмоқчи бўлди. Ҳассасининг тутқичи бўйнига етиб борганда фикри ўзгарди. Туртмасдан ёқасидан илиб аста ўзига тортди. Ёқа бироз чўзилди-да томоғига етиб келди.

Бойбуванинг елкасига совуқ нарса сал теккандек бўлдию, томоғи бўғила бошлади. Борган сари кучаяверди...

«Ё тавбангдан кетай, бу нимаси?» — деб кўзини очганди, кўйнаги сурилиб, томоғининг тагига кеп қопти. Пастга тортмоқчи эди, орқасидан куч билан тортиб турилганини сезди. Сезди-ю, дарров қарамади. Биринчидан, илгаридек дармони ҳам йўқ, ирғиб турай деса, иккинчидан бу не сир бўлди? Орқадан тортиб тургани нимаси? — дея ўйлади. Ўйлаб-ўйлаб топди...

...Йўлдош кепти. Ҳа келмай ўлгур, шуна қип келасанми? Ишқилиб, келин кўрмаваттимикан? — деди-ю, хаёлига «лоп» этиб «Тўхта, бу қариб қуюлмаган сани лақабингга шама қилмаваттимикан?» — деган ўй келди.

Туйқусдан келган лақаб ҳаммасини қувиб солди. Тани гўёки касалликдан фориг бўлгандек бўлиб, ақли равшанлашди. «Аччиқни аччиқ кесади» дегандек лақабга лақаб билан жавоб берадиган бўлди. Хаёлига келган жавоб уни янада тетиклантирди. Томоғини гапирадиган ҳолатда бўшатди-да, ўгирилиб қарамай:

— Ҳа ўл, кет! — деди.

Сиртмоқни ташлашга ташлаб қўйиб минг бир пушаймон билан на орқага қайтишини, на қайтмаслигини биллолмай дил тўри хуфтон бўлиб турган Йўлдош отанинг кўнгли оламини шу бир оғиз сўз куёшдек ёритиб юборди. Бойбува шу ёшга кириб Йўлдошни биринчи марта мот

қилиши эди. Бундан ҳар иккаласининг ҳам боши осмонга етди. Гўёки бир хум тилла топишгандек, ҳар иккаласидан қарилик қочиб, қирчиллама қариқлари қайтгандек бўлди.

Муҳтарам ўқувчи Бойбуванинг лақаби Байтал, Йўлдўш отаники Ит эканлигини сездириб қўйган бўлсам, узр. Чунки мен ҳам бойқишлоқликман-да.

ЖИННИ БОЙВАЧЧАЛАР

— Қалайсан?

У жавоб ўрнига тишларини кўрсатди.

— Ие, бу қанақаси?

— Ир... р... р...

— Ақлингни йиғиб ол, бола. Бўлмаса, тўппа-тўғри жиннихонага юбораман.

— Вов... вов...

— Демак, розисан?

Худуд инспектори чиқиб кета бошлайди.

— Тўхтанг! Яхшиси, итхонага жўнатиңг.

— Ҳа, тилиңг боракан-у? Нақ, бўлмаса, мен ҳам ишониб кетай дедим.

— Нимага?

— Нимагаймуш! Сени ит бўлиб қолганиңгга-да!

— Қанийди...

— Қандай тилиңг боряпти?

— Кўриб турибсиз-ку итнинг қадр-қимматини?

— Сен бутунлай нотўғри тушунибсан. Гап итдамас.

— Нимада бўлмаса?

— Шахсий мулкда!

— Ўша шахсий мулк — итми, ахир!?

— Итликка ит. Лекин, унинг ўрнида қўй, мол, от, туя, ҳатто фил бўлиши ҳам мумкин эди-ку? Тўғримасми?

— Мани нақ анақага чиқариб қўймадингизми, ўртоқ начальник? Ўзингизча нималарни биттаси қўй, иккинчиси молини олиб чиқиб битта охурда боқиб ўтиргандаям, улар уриб-сўкарди демоқчимисиз?

— Гап-сўзларингдан туппа-тузук одамга ўхшайсан. Айлантиравермай, дангалини айтчи, нима мақсадда шаҳарга келганиңг?

— Шаҳардаги ободончиликларни телевизорда шундай кўрсатишяптики, ҳақасим келиб ўз кўзим билан кўриб келай дегандим.

— Мақсадинг яхшийкан. Унда нега бу машмашаларни қилиб юрибсан?

— Шаҳарни айланиб юриб, эртароқ тунашга жой топиб қўяй деб шу маҳалладан ўтиб келаётгандим. Йўл чеккасида бир товоқдан овқат еяётган иту мушукни кўриб чидаб туролмадим. Эгалариниям кўрмадим.

— Тушунмадим. Хўп бир товоқдан овқат еса нима бўпти?

— Ман уларни кўрган заҳотим Низомбойваччани бир гапи эсимга тушиб кетди. Ўзимча бойвачча бўлмоқчи бўлдим шекилли...

— Қизиқ? Ит билан мушук урган бойвачча бўларканми?

— Буни тушуниш учун отамни Низомбойвачча ҳақидаги ҳикоясини эшитиш керак. Унга сизни сабрингиз ҳам, вақтингиз ҳам етмайди.

— Раз усиз тушуниб бўлмайдиган бўлса, вақт ҳам топамиз, сабр ҳам.

— Раҳматли отам шундай ҳикоя қилгандилар. Низом отани бирамас учта лақаби бориди. Уни Бойқишлоқнинг қуйи қисми «жинни» деб атаса, илғор табақаси «бойвачча», донишмандлари эса «авлиё» дейишарди.

Манимчаям авлиёйиди. Низом отанинг тўққиз фарзанди бориди. Ана шу тўққиз фарзанднинг иккитаси ўғил эди. Ҳаттоки, ҳар икки полапони ҳам бир хил фикрламасиди. Катта ўғли баъзилардек нақ жинни деб билса, кенжатои «отам етишиб қолган» деб пайғамбардек кўрарди.

Низом ота учун Бойқишлоқнинг жамики чойхонага етиб кела оладиган эркаги борки, барчаси — бойваччайди. Аммо лекигин ана шу бойваччалар учун эса, бойвачча биттайди. Бу — Низомбойваччайди. Ке, бизам бойваччани Бойвачча дея қолайлик. Нима дединг, бойваччам?

Худога минг қатла шукурки, бойваччани чойхонасида чой ичганларданман. Ҳа, ишонавер.

Бойвачча ниҳоятда ғайратли, кичик феъл кишийди. Ёш бола кириб келсаям «келинг, бойваччам» деб дарров олдига иккита нон, бир чойнак чой, тўрт думалоқ тус қанд, ёши улугроқ бўса калла қанд ёки новвотни сўрамай олиб келиб қўярди. Хоҳ есин, хоҳ емасин—ихтиёри.

Мижози чой ичиб бўлиб тургунча «яхши ўтирибдиларми?», «буюрсинла бойваччам», «камчилик бўлса тортинмасинла» дея беш-ўн бор яхтагини ҳилпиратиб келиб кетарди.

Э... ман санга айтсам, Низомбойвачча чинакам бойвач-

ча, қалби дарёйиди. Одам ажратмасди. «Ҳар бирингга юрагим топиб туради» деган гапни кўп айтарди раҳматлик.

Ҳозирги ақлим билан ўйлаб кўрсам томмасакан, тошаркан. Айтаверсам гўёки бир эртақ. Хулласи, улар бир келди, кетди.

— Отахон неччи ёшларигача чойхоначилик қилгандилар? — дея сўрагандим ўшанда отамдан. Отамла мийигларида бир кулиб олиб ўзгача куч ва муҳаббат билан давом этгандилар.

— Бойвачча қариганда беш-ўнта ит эргаштириб, қишлоқ чойхонасини тарк этиб, адирга чиқиб кетдилар. Болачақа ва итларнинг тириклиги учун фақат бозор куни латта садани тагида қозон қайнатиб, самовар кўярдилар. Низомбойваччани шўрваси-ю, мантиси тугамагунча бошқаларникига ҳеч ким қайрилиб ҳам қарамасди. Бозорда иши бўлмасаям, атайлаб бойваччани мантисини ейиш учун келадиган мижозлари бариди. Бойваччани бозори ур-тўполон билан ўтарди. Текканга тегарди, тегмаганга йўқ.

Манга бойваччани мантисидан ейиш бир неча бор насиб этган. Унақа мантини бойваччадан кейин ҳали ҳеч ким қилолгани йўқ. У бир аломатиди. Ана мазаси кеб кетди. Мана бу панжаларим орасидан оқаётган ёғни кўриватсанми? Ана шунақа-да, кўрмайсан, ман кўрватман.

Низомбойвачча шарақлаб қайнаб турган самоваридек шақиллагани шақиллаганди. «Ке-линг, бой-вач-чам, раҳма-ат, бой-вач-чам» деб қўли ишда: ё манти тугаётган, ё шўрва қуяётган, ёки чой дамлаётган. Ким қанча қарздор кетди-ю, ким ҳақдор кетди. Ҳисоб-китоб қилмасди. Низомбойвачча ҳали бировга «шунча бер-у, мана буни ол» демаган. Берганини олаверган.

Бойвачча шанба куни адирдан тушиб келарди. Холмат қассоб гўштни шўрва-ю, мантибопини тайёрлаб кутиб турарди. Умрзоқ ота эса картошка-пиёз. Бойвачча уларни пулини эртасига берарди.

Бозор тугагач, пулларни тахлаб, олдин қассобни, сўнг деҳқонларни пулини бериб, қолганини ўглининг қўлига тутқазиб «мана бу билан онангиззи дуосини олинг, бойваччам» дерди. Баъзан эса топган пули харажатига етмай қолса, яна ўғлига «камини онангиздан олиб отангизни қарзини узиб қўйинг. Оллодан ўзим узарман. Ўлмайлик, ўлмасак эртага бозор-да, бойваччам» дея қозон-товоғини қолдириб, нон ушоқларни, суюкларни хуржунга солиб, итларни эргитиб, «ғай-лар-а ғайлар, ғайлар-а-а» ни куйлаб адирларига қараб йўл солардилар.

Низомбойваччани бор роҳату азоби Чўлпонбойчайди. Бир кун қарасам, Чўлпонбой бир кўлида кумғон, иккинчисида каттагина тугун. «Қайга» десам, «отамни олдига» деди. Рости, «бирга боришиб келайми?» дегани хижолат қилдим. Аммо, боргим кеб тургани Оллога маъқул келди шекилли, уни кўнглига солиб «юр, бирга бориб келамиз» деса бўладими?

Бойвачча адирнинг уч қиридан жой қилган экан. Лекин уччаласидан ҳам тополмадик. Ўша пайтда айни баҳор эди. Лолақизгалдоқлар қийвос очилган, табиат сепини ёйган пайтларни қанча яхши кўрмай, кўзимга ҳеч нарса кўринмасди. Бутун фикру хаёлим Бойваччани горларидайди. Горларни биттасидаги эски чопон ва лалишни ҳисобга олмаганда, уччаласидаям деярли ҳеч нарса йўғиди. Ҳеч йўқ чой ҳам қайнатиб ичолмасаканда, дея дунёни бешафқатлигидан ёқа ушлайман. Кеча катта мис самоварни шақиллатиб қайнатиб бир қишлоққа чой улашган инсон бугун бир култур чойга зорликдан зорланиб, юракларим чок-чокидан сўкилиб кетганди. «Нимага бундай?» дейман ўзимга ўзим. Наҳотки, Низомбойваччадай одамниям худога ёқмаган томонлари бормикин? У бечора нима гуноҳ қилдийкин? Мабодо Чўлпонбой чой опкелмаганда нима бўларди? — дейман-у «қишлоққа тушиб чиқаверардила-да», — деб ўзимни овутаман. Бу тўғрида Чўлпонбой билан гаплашиш ортиқча, ўз ёғига ўзи қоврулиб турибди. Шундай бўлса-да, ўзимни овутиш учун «кетдик, Чўлпонбой. Қоринлари очса ё сувсасала ўзлари тушиб борарла» дейман синамоқликка. «Кечаям тополмай опкелганларимни қайтариб кетгандим. Тушмадила. Онам роса уришдила. «Ер юткирри фориға ташлаб келавермабсан-да, бўйорган бўса топиб ерди», деб.

Ман яна ўсмоқчилайман. «Горлари бирортасига ташлаб кета қолайлик?» Чўлпонбой узоқ ўйланиб олиб: «Сани бошлаб нотўғри қилганаканман» дейди. Нима мақсадда айтаётганига ақлим етмай ҳайрон бўламан. «Сан бўлмаганингда қачон бўлсаям топиб овқатлантириб кетардим. Икки кундан бери туз тотганлари йўқ» — дейди кўзига ёш олиб. «Бугун нима қилиб бўлсаям топмасам бўлмайди».

Ана отаўғил! Шунинг учун у камлик кўрмай ўтди. Ота дуосини олганди-да!

Бойваччани қирма-қир, адирма-адир қидириб охири топдик. Бойвачча Деҳқон отанинг қирида кун ботишга қараб ўтирарди. Атрофида итлари кўлини устига бош кўйишиб

ётишарди. Низом отанинг орқа томонидан келаётганимиз учун у биззи кўрмади. Лекин итлари бизга қараб югурган-даям ўгирилиб қарамади. Қарамаса-да, биззи кўрганакан. Қарамай қандай кўрган, ҳозиргача ҳайрон қоламан. «Бойвачча-ча-зо-дам зиёратга чиқибдиларда. Қадамларига жоним садақа-ю, жоним садақа-е», деб эркалагандилар.

Чўлпонбой ўшанда отасини бўйнидан қучоқлади-ю «юринг кетдик» дегани мандан истиҳола қилди шекилли, ҳеч нарса демади. Бойвачча уни пешонасидан ўпиб қўйди.

Чўлпонбой олдин қумғондан чой қўйиб узатди. Овқат тугилган белбоғни дастурхон қилиб ёзди. Тоғорадаги овқатни очди.

Низомбойвачча «мана, ризқимиззи етказди. Оллоҳимга минг қатла шукр. Ана энди мани меҳмоним бўлдингна. Қани, дастурхонга қарангна», деб ўзлари бошлаб берди-ла. Биз ҳам кўшилишдик. Низомбойвачча ҳам уч-тўрт бора олиб улгурмаганди ҳамки, ман аҳмоқ ёшлиқ қилдимми, ё атрофимиздаги суқланиб турган итлар ёқмадими, бе-маврид «ота, итларингиз мунча кўп? Битта ит билан бу ерда ётиб қолишга кўрқсангиз керак-да-а?» — деб сўрабман.

Саволим бойваччага малол келдими ё лозим топмадими, дарров жавоб бермади. Қадини тикиб катта пиёладаги чойни обдан симирди. Ботаётган куёшга узоқ тикилиб тин олди-да: «Э... ўғлим ман буларни ўзим учунмас, сизлар учун боқиватман», — дедилар. Ман талмовсирадим. Бойвачча тушунтиришни лозим топдилар. «Мана қара, ҳаммаси бирга юришибди-ю, оқибати йўқ. Айниқса, ана бу олапар билан Бўйноқ ака-ука. Барибир, уларда ҳам ман айтган нарса йўқ. Гапимга ҳозир ишонасан», дея тоғорадаги овқатни итларга отиб юборди-ла. Итлар ҳам худди шундай бўлишини кутиб туришганакан, бир-бирлари билан таллашиб-тортишиб ея бошлашди. Бойвачча эса хохолаб куларди. Итлар бир-бири билан қанчалик таллашиб-тортишса, Бойвачча шунга хурсанд бўлар: «Ҳа-а, бойваччам, оқибат одамларда», — дея ёш боладек ирғишларди.

Овқат тугагач, итлар яна аввалгидек осойишта атрофимизда ивирсий бошлашди. Бойвачча мани кўзларимга тик боқиб: «Ман адирда ётишдан кўрқмайман, итлар орасида оқибат пайдо бўлишидан кўрқаман. Қадим-қадимдан оқибат гоҳ-гоҳ итларга ўтиб турган. Ман уни одамларда ушлаб турибман. Бу — ўзича бўлмаватти, бойваччам», — дея итлари ўртасига тушиб «ол-ол, ола-киш, ола-киш-иш, ол-ол-а»

дея ялангоёқ югуриб кетдилар. Итлар бир-биридан ўзиб чоғиб кетишди.

Ўшанда ман унинг гапларини мағзини чақмабман. «Энди Бойвачча оч қолади. Савол бермаганимда бундай қилмасди. Бунга нақ ман айбдорман. Чўлпонбойдан балога қолдим», — деб фақат шуни ўйлабман. Лекин Чўлпонбой ҳеч нарса демасди. Биз итлар билан чоғишиб кетаётган Бойваччани узоқ кузатиб турдик.

Хомуш ҳолда қишлоққа қайтдик. Анча жойгача уни оғзини пойлаб бордим. Аммо ундан садо чиқмасди. «Жуда қаттиқ хафа бўпти» деган қарорга келдим ва: «Кечир, ўртоқ, бундай бўлишини билганимда сўрамасдим», — дея узр сўрадим.

Чўлпонбой яна индамай кетаверди. Чўлпонбой гўёки мани эшитмагандек эди ёки жавоб қайтаришни ҳам эп кўрмади. «Жуда қаттиқ хапа бўпти. Энди бир умр гаплашмасам керак» деган тўхтамага келдим. Ва бу ишни қишлоққа тарқалишини хоҳламай, шу ерни ўзида бир ёқли қилиш мақсадида уни йўлини тўсдим. «Кечиролсанг, кечир, Чўлпон. Ўлай агар, бундай бўлишини билган бўлсам?!»

Чўлпонбой ҳалиям ўзи билан ўзи эди. У бепарво «Сандан хапамасман. Сандан уялсалар керак дегандим, бўлмади. Ҳар сапарам овқатни кўпини итларга берадилар. Уларни уриштириб, талаштириб қоринларини тўйғаздилар шекилли, ҳеч ақлим етмайди ошна», деганди.

Ўшанда икки кун туз тотмасам-да, яна биздан кўра бардамроқ итлар билан теппа-тенг адирма-адир югуриб кетган Низомбойваччанинг етишиб авлиё бўлиб қолгани на мани, на Чўлпонбойни ақлига келмабди» дегандилар.

— Кўрдингизми, ўртоқ начальник, Низомбойвачча итлар ўртасидаги оқибатдан кўрққан. Ҳа, ман ит билан мушук ўртасидаги оқибатни кўрдим-ку! Билиб туриб, қандай эътиборсиз ўтиб кетай. Виждоним қийналди. Ана, сўрадингиз айтдим. Қандай чора кўриш виждонингизга ҳавола.

— Ман унақа ирим-сиримларга ишонмайман. Қонун асосида ишлайман. Қонун бўйича айбдорсан. Лекин гапириб берганларинг жуда қизиқ. Ҳеч бир қонунга тўғри келмайди. Низомбойваччанг, ҳақиқатдан ҳам қизиқ одам экан. Балки, унда бир хислат бордир...

Ҳа майли, ўшаларни арвоғи ҳурмати сани ишингни судга оширмай, шу ерни ўзида тинчителишга ҳаракат қиламан. Мабодо кампирлар билан учраштирилишга тўғри кеб қолса, сад огирроқ бўл.

— Иложи бўлса, ўшаларни кўрмаганим маъқул. Яна яра янгиланади.

Худуд инспектори ваъдасида турди. Отасининг ҳикоялари туфайли Низомбойваччага меҳр кўйган қишлоқи йигитнинг ишини судга оширмай, ўзи ҳал қила олди. Уни кузатиб кўяркан:

— Шаҳарни айланганинг етар, энди тезроқ қишлоғингга қайтгин, — деди самимий.

— Яна уч-тўрт кун шаҳар айланишга етгулик пулим бор. Лекин уйга қайтаман, начальник, қишлоққа бориб ит уриштираман. Ҳайвонлардаги оқибат зора тезроқ одамларга қайтса.

ЖОНЛИ ЛАБОРАТОРИЯ

«Колхоз тракторларни сотаркан!» деб эшитган Кўзивой, «колхоззи ўзига керакмасмикин? Сотсаям ичи бағри тўкилиб, қуруқ савлати қолганларри сотади», дея ишонганди.

Кўзивойнинг ўйлагани бўлмади, кутилмаганда ўзининг трактори сотиладиган бўлиб қолди. Сотилгандаям «Ким ошди савдоси»да!

Белгиланган кун ҳам етиб келди. «Ким ошди савдоси»ни Ином паранг бошқарди. Кўзивой ўз тракторига ўзи эга бўлмоқчи эди, ўттиз мингга боргандаёқ қолиб кетди, пули етмади. Эллик мингга борганда тортишув Шокир шалоқ билан Абдулла кўтос ўртасида бўлди. Аммо барибир Шалоқни эплаб бўлмади. Кўзивойнинг «темир оти» шалоққа насиб этди. Ақча кимларни енгмаган.

Кўзивой уйига пиёда келди. Аёли сезгир эмасми, тракторидан ажраганини пайқади.

Кўзивойнинг бўғриққан юзи, қизаринқираган кўзидан кўриниб турибдики, тракторига қаттиқ ачинапти. Бу бора бора уни йиқитиб кўйиши ҳеч гапмас. Эҳтиёт қилиш керак.

— Оллони айтгани бўлади. Биззикидан насибаси узилганакан. Кўп қайғураверманг, жонингиз омон бўлсин, — деди.

Кўзивой хотинининг гапидан куч олдимми ёки олдиндан ўйлаб кўйган режаси эдими:

— Бир томондан яхшиям бўлди. Шу қора ёғ жонгаям тегувди. Эл қатори манам тижорат-пижорат қилсаммикин? — деди.

Кўзивойнинг хотини эса ҳеч нима демади. Ё унинг ақли тижоратга етмади, етган бўлса Кўзивойдан тижоратчи чи-

қишига ишонмади. У хотини бир оғиз яхши ёки ёмон, деб фикр билдирмаганидан, рости хафа ҳам бўлмади. Чунки у ўз хаёллари билан банд эди.

Кўзивой бир-икки кун нима қиларини билмай юрди. Охир бир қарорга келди. «Отанг бозор—онанг бозор», деб беш олти қоп сабзи-пиез олди-да, Карвон бозорига чиқиб кетди. Гарчи олиб чиққанларини шу куни сотолмаган бўлса-да, фойдаси тузук бўлди.

Кўзивой ўша куни меҳмонхонада ҳақиқий инсонлардек бир кеча тунади. Ҳамхонаси анча кўзи пишган тижоратчи экан, маслаҳатлар берди.

Унинг тиллога тенг маслаҳатларидан бири, «тижоратни икки томонлама қилинг, Карвонга бирор нарса олиб келиб сотдингизми, қайтишда қишлоққаям бирор нарса опкетинг. Нимадир у ёқда хор-у, бу ёқда пул. Нимадир бу ёқда хор-у, у ёқда пул. Энг биринчи шунга эътибор беринг», деди.

Кўзивой опкелганларини сотиб бўлиб, ҳисоб-китоб қилсаки, теппа-тенг фойда бўпти, ҳовлиқиб кетди. Агар ҳар сафар шундай бўлаверса, магазин очишгаям ҳожати йўқ. Бозор билан ҳам бойиб кетиши мумкин экан.

Дастлабки келиб тушган фойда Кўзивойнинг ақлини янада ишга солиб юборди. У бир олам орзулар оғушида Карвон бозорини айланаркан, ўзларида йўқ нарсаларни қидирарди.

Кўзивой бир-биридан ширин-шакар қирғиз қизалоқлари сотаётган саватчалардаги кўзиқоринни олдидан кетолмай қолди. Бирдан ҳаммасини сотиб олиб, Бойқишлоқни кўзиқоринга бостириб юборишни кўз олдига келтиради-ю, улгуржи савдога ўтди.

Кўзивой Карвон бозоридан кўзиқорин билан қайтаркан, фикри янада равшанлашиб кетди. Минг уринмасин, Бойқишлоқнинг бозорида кўзиқорин сотилганини ҳеч эслолмади. Энг муҳими, бойқишлоқлик кўзиқорин сотиб олармикин? Шахсан ўзи умри бино бўлиб кўзиқорин сотиб олмаган, яхшиси, Наманганга олиб тушгани маъқул!

Наманган шаҳри азим. Пулдор кўп, лекин кўзиқорин йўқ. Ўшандоқ катта шаҳарга тўрт сават кўзиқорин нима бўпти? Урвоғ ҳам бўлмайди. Секундда тугайди. «Яна опкетинг, почча», деб ялиниб қолади кўлига хина кўйган келинчаклар.

Кўзивой Наманганга етиб борганда кеч кирди. Шундай бўлганда, бозорга бориб ётишни мўлжаллаб троллейбусга

чиқди. Одам соявир экан. Олдинги ўриндиқдаги кампир кўзига иссиқ кўринди. Салом-алиқдан сўнг эски қадрдонлардек нарх-навони, албатта кўзиқоринни суриштирди. Кампир, гарчи уйи бозорнинг ёнида бўлса-да, ҳали бозорда кўзиқорин кўрмаганини, кўрганда қанчалигидан қатъи назар бажонидил сотиб олишини айтди.

Улар бозорга етиб боришгунча кампир яхши маслаҳат берди. Яъни ким, уйдан бугунча жой берадиган, ижара ҳақиға беш-ўнта кўзиқорин оладиган, қопдаги кўзиқоринларни айвонга ёйиб шамоллатиб, эрталаб бозорга опчиқчишиб кўядиган бўлди. Иши бу қадар ўнглаганидан қувонган Кўзивой ўйламай-нетмай рози бўла қолди.

Кампирнинг озода уйда ўзидан бошқа ҳеч ким йўқлиги Кўзивойни ғашлатди. Сўраб-суриштирмай кирганига афсусланди. Айниқса, кампир уни «бемалол ювиниб олинг», деб сувни кўрсатганда янаям ҳайрон бўлди. У бемаъни аёлларни кўп эшитган. Бир кўнгли ҳалиям бозорга чиқиб кетишини ўйлади-ю, уялди. «Шу кампирни қўлидан нима келарди?», дея ювингани кириб кетди.

Кўзивой иссиқ сув тўлатилган ваннада чўмиларкан, иш шу юришганича юришиб кетаверса, ўзиям шунақа уйлардан сотиб олишни хаёлларди. Ширин хаёллар оғушида ювиниб чиққанча кампир дастурхон тузатиб кўйибди. Кўзивой дастурхонни кўргач:

— Гап билан бўлиб, қоқ-қуруқ келаверибман. Мана, таниш бўб қолдик. Кейинги сапар буни ҳиссасини чиқариб юборамиз. Бу сапарча узр-а, ача деди.

Кампир ҳам кўпни кўрганакан:

— Ман ҳам магазинни ёнидан ўта туриб ҳалигидан олволаман, деб ўйлаб тургандим, кўзиқоринингиз билан бўлиб, хаёлдан кўтарилипти.

— Ия, ача, ҳалиям ичасизми? — деди Кўзивой ҳайратини яширмай.

Нима бўлгандаям кампир шаҳарни сувини ичганда:

— Йўқ, болам, меҳмонни ҳурматига бирор румка олишим мумкин, деб кўйди.

— Э, тўхтанг, магазин очикми ҳозир? — деди паст келгиси келмай Кўзивой.

— Ярим кечагача очик бўлади.

— Ман ҳозир, — деди Кўзивой кампирни гапларига қулоқ солмай ташқарига отилди ва зум ўтмай иккитасини қўлтиқлаб келди.

— Вой, биттасиям кўп-ку! — деди кампир самимий.

«Карисаям нози ўлмабди» дея кўнглидан ўтказди Кўзивой.

Ҳақиқатдан ҳам кўзиқорин билан вино бошқача кетаркан. Дехқончилик деб икки-уч бор қовуртирди. Кўзивой иккала шишани бўшатгач, яна чиқиб келмоқчи эди кампир кўнмади, Кўзивой яхшигина маст бўлди. Шу сабабли ё йўл чарчатганиданми бозорга кеч қолишди.

Кўзивой бозорга жойлашган ҳам эдики, харидорлар ўради. Нархини келишишга улгурмай солиқчи келиб, лаборатория ҳужжатини сўради. Биринчи марта бўлгани учун кечирди. Лекин «ҳужжатни кўрсатмагунча соттирмайман» деб туриб олди.

Кўзивой кўзиқориндан бир дона олиб лабораторияга жўнади. Лаборант қиз кўзиқоринни кўрибоқ севиниб кетди, ширин табассум билан унга боқди:

— Уругини опкелдингизми, почча? — деди.

— Э, э, йўға, сотгани.

Кўзивой бир дақиқа хаёл сургунча лабораторант қиз олдига табассум билан:

— Мана, мулла ака!

— Сотавераманми?

— Унисини ўзингиз биласиз.

Кўзивой «манаман» деб қоғозни солиқчига олиб бориб кўрсатди. У қоғозни олди, у ёқ, бу ёғини айлантирди-да:

— Ока, кўп хурсанд бўлманг, кўзиқоринингиз сотишга ярамаскин — деди кулиб. Лаборант қиз Кўзивойни урмайсўкмай тўнини йиртиб қўя қолган экан.

— Йўғ-е! — деди Кўзивой ҳайрон бўлиб, уни кўлидан олиб ўқиб кўраркан, бўлиши мумкинмас, кечкурун қовуриб еганмиз, мана ўлганимиз йўқ-ку!

— Қачон ўлсангиз ҳисобми? — деди солиқчи жаҳли чиқиб.

Харидорлар солиқчига раҳматлар айтиб, Кўзивойни қарғай кетишди. Кўзивой бу ҳақоратларга чидамай:

— Ҳей, шошманглар, лабораторант адашибди, ҳозир тўғри-лаб келаман — деди.

— Ҳа, қандай тўғрилашингизни биламиз. Инсофсиз, пул билан тўғрилайсанда. Буларга пул папирос, одам ошқо-воқ!

— Ҳой, мусулмонлар! Мани ким деб ўйлаватсизлар. Ўзимам кечкурун еганман-а!

Кўзивой минг ўзини оқламасин, минг тушунтирмасин, ҳамма ўзича фикр-мулоҳаза қилар, унинг гапини инобат-

га олмасди. Кўзивой уларга тушунтириш бефойдалигига кўзи етгач, лаборатория томон шошилди.

Лабораторияда иш кўп экан. Қиз олдингидан ҳам ширин табассум билан кўзиқорин терилган жойга заҳарли дорилар сочилмагани тўғрисида аграномлик хулосаси, кўзиқоринни теришга, сотишга табиатни ҳимоя қилиш жамиятидан ризолик хати, солиқ инспекциясига аъзолиги ҳақидаги қоғозларни сўради.

Кўзивой лаборант қиз талаб қилган ҳужжатларнинг кўплигидан боши айланиб, кўнгли беҳузур бўлиб кетди. Шундай бўлса-да, Кўзивой ўзини йўқотмади. Тезда ақли-хушини йиғди.

У Кўзивойни билмайди. У ҳеч қачон бунақа усти ялтироқ гўзалларга ялинмайди. Ҳеч қайдан, ҳеч қанақа ҳужжат ҳам опкелмайди. Ундан кўра сотмай кўя қолади. Яна жаҳли чиқса бозорнинг ўртасига ағдариб ташлаши ҳам мумкин.

Кўзивой ҳаволанди. Қандай ҳолатда кирган бўлса, ўз «обруси» билан шундай ҳолатда чиқиб кетди. Гарчи шунақа иш бўлиб ўтган бўлса-да, Кўзивой жудаям қаттиқ хафа бўлмади. Чунки кўзиқорин кечаги фойданинг пулига келган. Ҳеч бўлмаганда Карвонга опчиқиб ярим пулига сотсаям, барибир фойда. Кўзивой бундан кўнгли тўқ. Кейинги сапар бошқа нарса топади. Бозорчилик топилади. Ана шундай эзгу тилак, ширин хаёллар оғушида икки қоп кўзиқорин билан Кўзивой кечки пайт Бойқишлоққа етиб келди.

Гузарда Болтавой билан Кўчқорвойлар ниманидир тортишаётган экан. Автобусдан қоп кўтариб тушиб келаётган Кўзивойни биринчи бўлиб Кўчқорвой кўрди:

— Ҳа-а, Кўзи, қоп кўтариб қопсан. Мобода тижоратчи бўб кетмадингми ишқилиб? Кўтаришворайликми?

— Сўраб нима қиласан, кўтарасан-да! Биззи юкка у қараб турармиди? Улпати чор дейишган-у, — деди Болтавой.

— Ия, бу нима? Мунча енгил?

— Оғирми, енгилми, ишқилиб еб бўладиган нарсами. Кўзивой кўтара жавоб қилди.

— Зақиска қилсаям бўлавереди.

— Шунча кўзиқоринни нимага олдинг? — деди Болтавой ҳайрон бўлиб.

Кўзивой жавоб беришга қийналди. «Сотишга олдим», дегани уялади.

Ўзича «ёлғонни худо кечирсин», дея дудукланди.

— Бола-чақа бир түйсин дедим.

Яхшиямки, унинг жонига Кўчқорвой кор келди. Бўлмаса ҳали анча ёлгонларди.

— Ҳа, бунинг бола-чақа, қўни-қўшни тугул бутун Бойқишлоққа етади. Бир маишат қилмаймизми? Сандан кўзиқорин.

— Есаларинг бешта ерсан, ўнта ерсан. У ёғигаям теппа-тенгман. Аммо, зўр закискайкан!

Кўзивой Кўзивой бўлиб, кўчага чиқиб, тўртта улпат орттирган бўлса, ҳали бировни ҳисобига ичмаган. Унинг бу феъли улпатларга беш кўлдай аён.

«Улпати чор»лар саватларни кўтариб, Тусумаматни чойхонасига киришди. Кўзивой лаганни кўзиқоринга тўлдириб, қовуриш учун Тусумаматга бераётганда тўсатдан лаборатория қоғози ёлга тушиб, бўшашиди. Қайтариб солиб кўйгиси ҳам келди, лекин анави «қора кўз»ларга нима дейди. Бўлар иш бўлди. Пиширишдан бошқа чора йўқ. Пишираверсин. Пишгач бир баҳона топади-ю, кўпчиликка икки-учтадан қилиб тарқатиб юборади.

Тусумамат гавдаси туядай бўлгани билан қушдай енгил ва чаққон. Бойқишлоқчасига айтганда «Йўғон эпчил». «Улпати чорлар» тузук-қуруқ нафас ростлаб улгурмаёқ Тусумамат кўзиқоринни қовуриб улгурди. Кўзивойни яна ваҳима босди, хомушланиб қўлини чўнтагига солди. Лаборатория қоғозини ушлади. Шу пайт:

— Кўзи кўрқиб кетди кўзиқоринни кўриб, — деди Кўчқорвой.

Кўчқорвойнинг бу бир оғиз гапи бутун чойхонани оёққа тургазди.

— Нима? Кўзиқорин дедингми? — дея Лукмон даврага ўтди.

— Нега Кўзи кўзиқориндан кўрқади? Ўйлаб гапирватсанми, Кўчқор? — деди уни тергаган бўлиб Раҳмон.

Кўзивойни хаёли ҳалиям лаборатория ҳужжатида эди, улпатларининг «оҳ, оҳ»лашиб кўзиқорин ейиши кўнглига таскин берди.

— Теша, лаганни айлантириб кел! — деди Болтавой.

— Етказганингга шукур! — деди чойхонадагиларнинг бари.

Бола-чақаси учун атайлаб шаҳри Наманганга бориб кўзиқорин олиб келаётган Кўзивой зумда чойхонанинг қаҳрамонига айланди. Кимдир унинг трактори сотилганида раисни айбласа, кимдир Шокир шалоқни сўкди. Яна

кимдир «Кўзивойга худо бераверади, тракторидан қутулгани бир ҳисобдан тўғриям бўпти. Яшашини кўриб туриб-сизлар» дея ҳамду санолар айтишди. Табиийки, бу Кўзивойга ёқди.

У сармаст бўлди. Кўчқор кўзиқорин тугаса кўзиқорин, вино тугаса вино келтирди. Кўзивой ҳар товоқ келганда лаборатория ҳужжатини бир ушлаб қўяр, кўзиқорин қовуришни тўхтатишга чоғланарди. Лекин ҳар сафар қандайдир куч ё ор ёки уялишга ўхшаш бир туйғу тўхтатиб қоларди.

Бир маҳал Тусумамат иккинчи қопга навбат келганини айтганда Кўзивой тез жавоб бермади. Унинг хаёли лаборатория кўрсатмасига кетди. Лекин унинг кўнглидагини улфатлар бошқача маънода тушунишди. Ҳатто Кўчқор кўзиқоринга пул йиғиб беришни таклиф қилди.

Кўчқорвойнинг гапи Кўзивойни ҳайратга солмади. Чунки Кўчқорвой бошқа улфатларга қараганда инсофли, бировни ҳақиқа хиёнат қилмайдиган ўғил бола! Бировни меҳнатини қадрига етади, озмунча меҳнат қилдими, бу кўзиқоринга. Ҳеч нимасини ўйламагандаям икки кундан бери кўтариб юрибди.

Йиғса, йиғсин! Майли, бозор нарҳида бўлмаса, мундайроқ бўлар. Кўзивой кучланди.

— Болаларга яраша қолдириб, қолганини қовираверинглар. Энди сани гапингга келсак Кўчқор, ҳақ гапни айттинг, йиғсаларинг йиғингна. Бўлганича. Аммо, хапа бўлиш йўқ!

— Хапа бўлган номард! — деди Лукмон бўшаган лаганны қўлга олиб. Теша лаганны кўтариб, биринчи давранинг олдига борганда Кўчқорвойдан «лов» етиб иссиқ чиқиб кетди. Бир кўнгли «тўхта» демоқчи ҳам бўлди. Лекин хаёлига бошқа бир фикр келиб индамай қўя қолди. Кўзиқорин еганлар баҳоли қудрат ташлашди.

Йиғилган пулнинг ярмини Тешавойга бериб, уни яна винога юборди. Пулни қолганини чўнтагига соларкан, лаборатория ҳужжати қўлига тегди. У чўнтагини ўзида ҳужжатни мижиқлаб ташлади. Бўлар иш бўлиб, энди орқага қайтишга йўл қолмади. Ўзи ҳам қўшилиб еяпти-ку! Нима бўлса, бирга бўлишади! Янги келган винони ўзи қўя бошлади.

Тун яримлаб борарди. Бойқишлоқнинг энг гавжум жойи бўлмиш Тусумаматни чойхонасида ўтирган бу олтовлон улфатлар деярли тенгдошлар бўлиб, бир ариқдан сув ичиб, бир ҳаводан тенг нафас олаётган бўлсалар-да ичаётган ви-

нолари ҳар бирига ҳар хил таъсир қиларди. Луқмон сергап бўлиб қолса, Раҳмон умуман гапирмай қўяди. Тешавойни эса оёғидан олади. Қачонки тўйиб ичишган бўлса, Тешавойни уйига кўтариб оборишган. Шунинг учун ҳам енгил-елпи югур-югур ишлар Тешавойнинг бўйнига. Болтавойни тўппа-тўғри миясига таъсир қилади шекилли, чордона қуриб ўтириб ҳам ухлаб қолади. Ҳатто қўлидаги пиёлани бўшатиб улгурмай ухлаб қолган пайтлари бўлган. Жуда меҳрлари жўшиб кетганда унинг ҳақиға хиёнат қилмай Болтавойни оғзини очиб қўйиб ҳам қуйишган. У бир тўхтаб ютиб олиб газагига хуррак отаверади. Кўчқорнинг эса қонини қайнатиб юборади. Арзимаган сабаблар билан ҳам жанжал чиқара олади.

Буларнинг ичида энг чиройли маст бўладигани Кўзивой. Кўзивой на оёқдан қолади, на тилдан, на ухлаб қолади, на жанжал қилади, на сергап бўлади, на камгап. Фақатгина тили чучуклашади. Дўстлари уни бироз эрмак қилишса-да, эътибор бермайди. Бағри кенг, мисоли дарё. Унинг ана шундай сармаст ҳолда айтган баъзи бир гаплари, унинг улфатлари доирасидан чиқиб Бойқишлоқдаги бошқа улфатларнинг гап-гаштакларида ҳам такрор-такрор эсланиб турилади. Айниқса ичкиликка алоқадор машҳур гапи бор. Қони қайнаб, чойхонага сиғмай бораётган Кўчқорвой ўша гапни Кўзивойнинг ўз оғзидан эшитгиси келди:

— Кўзи, ҳалиги гапингни айтиб қўй.

Гарчи Кўчқорвой талаб қилмаса-да айтадиган даражага етгани, унинг илтимоси айтиш мўддао бўлди.

— Иччанг, иччанг, тўйиб иччанг, ичмасанг кетини қиччанг!

Кўзивой бу гапни айтсаям, айтмасаям улфатлар қачон жам бўлиб қолишса, тўйиб ичишади. Бугун-ку Кўзивой жуда сероблатиб юборди. Тўйиб ичишди, тўйиб ейишди. Кўзичқорин еганлар тугул уни олиб чиққан Кўзивойниям эсидан ҳатто бўшаган қоплар чиқиб кетди. Ярим тунда уйига етди-ю, ечинмай ўрнига таппа ташлади. Ҳеч қанча ўтмай ҳаттоки туш кўра бошлади.

Кўзивой оппоқ кафанга ўралиб олганларнинг ўртасида яланғоч ётганмуш. Кечқурунги улфатлари жанда кийиб, унинг атрофида зикр тушаётганмуш. Қўлларида кўзичқоринмуш-у, «ё ҳақ, ё ҳу!»ни ўрнига ҳаммаси кўзичқоринни оғзига тутиб, «Кўзи, қорин!» дейишаётганмуш. Кўзивой кўрқиб бақирармиш-у лаборатория хужжатини қалқон қилиб ҳимояланармуш.

Кўзивой терлаб, чанқаб уйғонди. Нега ёнидагилар кафанда-ю, бу яланғоч? Ёки бунга кўзиқориннинг захари кечроқ таъсир қилармикин? У кўрқиб кетди. Унинг кўрққаннинг яна бир боиси, унингча кўзиқориндан хотини болаларига қовуриб бермадимикин? Эй, худо! Бу на кўрғилик!

— Кўпай! — дея бақирди ётган жойида Кўзивой.

Бир коса совуқ чой билан хотини кўринди.

— Манаман, отаси...

— Кўзиқоринни болаларга пишириб бермадингми, ишқилиб?

— Қанақа кўзиқорин?

— Кечқурунги, бир... қоп...

— Ҳой отаси, кечқурун ўзингиз бир қоп кўзиқорин бўп қолган экансиз-у!

— Сандан сўраватман?!

— Қанақа кўзиқорин? Уйқунгиздаям кўзиқорин, кўзиқоринлаб чиқдингиз!

— Бўлди қил! Опкелдимми, йўқми?

— Опкелганингиз йўқ, отаси.

— Ҳа, унда қоп кетибди, чойхонада турган. Мен ҳозир опкеламан, — деди-да ўқдек ташқарига отилди.

Тўғриси, Кўзивой кўзиқорин учун эмас, аслида улфатлари учун хавотирланиб борарди.

ҚИШЛОҚЧА МУОЛАЖА

Ташвиш — меҳмон,

Бардош — қадрдон.

Абдулла Орипов.

Кунига чортоқ бозори эди. Маматқосим отанинг анча йиллардан бери сал-сал оғриб юрган товони туни билан ухлатмай чиқди. «Энди, дўхтирга чиқмасам бўлмасакан» деб тайтаноқлаб қишлоқ маркази томон йўл олди. Саксонни қоралаб қолган бу чол бир ҳафта-ярим ҳафта кўрпаёстиқ қилиб ётган бўлса ётгандиру, аммо шифохонада бир кунам ётмаган. Шу вайдан Бойқишлоқнинг шифохонаси бу қадар ўзгариб, етук мутахассислару замонавий асбобускуналар билан таъминланганлигидан бутунлай беҳабар. Табиийки, замондан орқада қолган киши топ-тоза хоналару оппоқ кийим кийган ҳақиму ҳақималар ҳузурда бир оз ҳаяжонланди. Товонини очиб кўрсатишга ийманиб:

— Шу десангиз, товон ҳеч бостимавадди, — деди-ю, хижолатдан «қаричиликдан бўса керак» дея ўзини оқлаган бўлди. Бош ҳакимни иши шунақа осон эканми ёки Маматқосим отани ҳурмат қилдими, товонини очиб кўрмадям, «Рентген қилдириб келинг» деди мулойимгина, гарчи унинг гапи ёғдек ёққан бўлса-да, Маматқосим ота ҳеч нарса тушунмай ўрнидан турди. Дўхтирдан сўрамади. Сўрамайдиям, Худога шукур ўғли бор. Нима қилиш керак бўлса, қилдириб бераверади.

Маматқосим ота минг азоб билан уйига келиб олди. Аслида қўлига бирорта таёқ олиб, ҳасса қилиб олсаям бўларкан.

Ишдан кеч келган Мамасоли «Дўхтир нима деди?» — деб сўради отасидан. Отаси бўлган воқеани эринмай айтиб берди. «Рентген шундоқ бақинидайди, биратўла қилдириб келавермабсиз-да» — дея хуноби ошди Мамасолини. «Сан қилдириб берасан-да, ўғил бола» — дея эркаланди Маматқосим ота ўғлининг кайфиятига парво қилмай. Мамасоли отасининг эркаланаётганини тушунмади. Тўғрироғи, тушунадиган ҳолатда эмасди. Ишдан диққат келганди. Уйлаб ўтирмай, «ман ...сиззи оёғингизни қандай обораман ё...» дедию, ҳартугул, «кесиб берасизми?» сини айтмади.

Барибир Маматқосим ота ўғлининг айтмаганини пайқади. Бошқа гапга ўтмади.

Ўғли хато қилганини билди. «Юринг, бўлмаса ренгенга бориб келайлик» — дея ўзича узр сўраган бўлди. Отаси индамай ўзининг уйига кириб кетди-ю, кампирини эслади. «Ҳеч банданинг хотинини эридан олдин олмасин», — дея кўнглидан ўтказди. Ўзига-ўзи «энди ой-кун битган кўринадди. Маники оёқдан экан, шекилли» — дея ўйлади. Оғриқ кучайганидан кучаярди.

Ўғли ўзига: «Шунчалик қаттиқ хафа бўладиган иш қилдимми, унчаликмасдир» — дея кўнглини тўқлади. Афсуски, ўғли қаттиқ янглишганди, падари бузруквори нонуштадаям гапирмади. Ишдан диққати ошиб келган ўғил эрталаб ишга ундан баттар кайфиятда кетди. Келини чой дамлаб кирди. Отасининг кўнглини олиш учун кичкина пиёлада қаймоқ кўйиб «Чойингизни иссиғида ичинг, яна совиб қолмасин», — дея тайинлаб сочиққа ўраб чиқиб кетди. Чол қайрилиб ҳам қарамади. Тишини тишига кўйиб ўтираверди. Келини чой янгилаб бериш учун кириб, чойнакка қўл урилмаганини кўриб, юраги «шув» этиб кетди. Қайнотасига разм солди. Оғриқ қаттиқ қийнаётганини

билдирмаслик учун ҳаракат қилаётганини кўриб раҳми келди.

— Нега чой ичмаватсиз? Бунақада толиқиб қоласиз, олинг-чи? — дея чой куйиб узатди. — Чойи ичволинг, бирга чиқамиз?

— Қайга?

— Ренгинга-да! Дўхтирри айтганини қилиш керак. Ҳозир касалли аниқлаш ана шунақа ренгин бўл кетган, ота.

— Мани касалим ренгинлимас!

— Вой, ҳамманиям ренгинга солиб биледи, ота. Нима, кўнглингизга олдингизми? Ҳеч касал бўлмагансиз-да, билмайсиз. Илоҳим бундан кейинам бўлманг. Оёқ оғриғам касалликми? Яра бўлмаса, чақа бўлмаса?

Ана шундай қилиб Санталат қайнотасини эритди. Нонуштадан сўнг рентгенга жўнатди.

Маматқосим ота рентгенга етган чамасида уйга шошилиб Мамасоли кириб келди. Санталатхон «эримни кўнгли тинчимай келибди-да» деган хаёлда:

— Хавотирланмасангизам бўлавереди, жўнатдим, ҳозиргина кетдила, — деди хурсанд ҳолда. Мамасоли якка ўғил бўлгани учун ҳам эрқароқ, сиркаси сув кўтармасроқ бўлиб ўсди. У хотинининг гапларига эътибор бермай:

— Камондиоровкага кетватман, — деди.

— Ҳазилингизам бор бўсин, қўйсангиз-чи, — деди Санталат ҳайрон бўлиб.

— Қачондан бери ҳазилкаш бўл қолдим санга?! — авж қилди Мамасоли. Санталат эрини инсофга келтирмоқчи бўлди.

— Отамни аҳволлари яхшимас, шекилли.

— Ёмонаммас.

— Ҳеч йўқ келишларини кутсангиз бўлармиди?

— Ақл бўладиган бўл қопсанми? Бомасам бўлмайди. Қолаверса, уч-тўрт танга деб кетватман. Санларни деб! Балницага ётасан деса, хабардор тур! Отамни бир ҳафтада бир ёқли бўладиган касали йўқ!

Санталатхон чурқ этмай эрини жўнатди. Қайга кетаётганини сўрамади ҳам.

* * *

Маматқосим отага рентгенолог:

— Пешиндан кейин тайёр бўлади, — деди. Отага барибир эди. Қачон тайёр бўлса, бўлаверсин. Унғача чойхонага бориб келади.

«Қана қилиб ренгин қиларкан? Нимани тайёр қилиб

кўяркин?» дея минг бир хаёл билан чойхонада вақт ўтказиб келган Маматқосим ота шاپалоқдан каттароқ қоп-қора нарсани омонат ушлаган кўйи нима қилишини сўрагани, рентгенолог дўхтирига беришини тайинлади.

Ташқарига чиққан чол: «Ҳа, шуякан-у, шуни тушунтириб айтган-да, кечаёқ қилиб кўярканман. Ўғлим биланам анаву ишлар бўлмасмиди. Йигит ёш бўла туриб бошлиқ бўлиб қолганига ҳаволанибди. Ҳа, амал ўлсин», — деган хаёллар билан бош ҳаким ҳузурига кириб борди.

Дўхтир олдингидан ҳам эътиборсизроқ рентген қоғозига бир қур кўз югуртирди-ю, хавотир аралаш «қани оёғингизни кўрсатинг-чи?» — дея ўрнидан туриб кетди.

— Ҳа тинчликми, ўғлим?

Маматқосим отаниям юраги ниманидир сизди. Бош ҳаким хатосини тузатмоқчи бўлди.

— Ҳеч нарса эмас, бир ўзимам кўриб кўйишим керак-да, отахон, — деди-ю, оёқни узоқ кўрди. Ўйланди. Кўп савол-жавобдан сўнг:

— Энди, отахон, бир шаҳарниям кўриб чиқасизми-а? — деди.

— Э, кўй ўғлим, қариганда бизга шаҳарда нима бор?

— Шаҳарда ҳамма нарса бор. Биздан каттароқ дўхтирларгаям бир кўрсатиб чиқсангиз, яхши бўларди.

— Шунақа ёмонми?

— Кўрқадиган жойи йўқ. Олдинроқ келганингизда янаям яхши бўларди. Сал ўтиб кетибди. Ҳозирам ҳечқиси йўқ. Хўп десангиз, ўшаларга ёзиб бераман. Мамасолига айтсангиз кўрсатиб чиқади.

Маматқосим ота «Мамасоли кўрсатиб чиқсин» деган сўзни эшитгач, оёғининг оғригини унутди. Нафсониятдан нафрат устунлаб, қайдандир куч келди.

— Бориш керак бўса ўзимам боравераман. Ёз, ёзиб беравер!

Маматқосим ота уйига йўлланма билан келди. Келини минг яхши муомала қилмасин, дўхтирнинг гапини айтмади. Эртаси туриб, индини куни эрталаб шаҳарга тушиб кетди. Айтилган жойни топди.

Маматқосим ота бу шифохонани узоқдан кўрибоқ таниди. Бундан ўн йил бурун дўсти Тошмаматни кўргани тушганди. Шифохонани таниган заҳоти оёқ-қўлидан мадор кетди. Касалининг даҳшатли эканлигини сизди. Сизди-ю, қишлоқдаги дўхтирнинг югуриб, шошилиб қолганини кўз олдига келтирди.

Шаҳар ўсма касалликлар шифохонасидан эллик-юз қадамлар чамаси узоқроқда йўл бўйида ўтирган Маматқосим отанинг кўз олдига ўз оёғи билан тушиб, охир-оқибатда эса ўғиллари ўлигини олиб чиқиб кетган дўсти Тошмамат келди. Ўшанда дўсти: «бу ерга келганларри юзтасидан битта-иккитаси тузалса тузаларкан...» деганди.

Маматқосим ота ўйлаб-ўйлаб бу ерга учрашмай чиқиб кетишни маъқул кўрди. Тўғри-да, ҳамонки тузалмайдиган дардга чалиндими, пешонасига ёзилганини кўради, оғриқларга чидаб, умри қазосини уйида кутгани тузук, қаринда болаларига ортиқча иш кўпайтирмай.

Ана шу қарорга келган ота шаҳарда бир пиёла чой ҳам ичмай изига қайтди. Бойқишлоқнинг автобуси жўнашига анча борақан-у, Сойқишлоқники тайёр турганакан.

Йўлда кета туриб фикри ўзгарди. Дўсти Холмаматни анчадан буён кўрмагани боис, тўғри ўшаникига борадиган бўлди. «Худо хоҳласа боради, дўстиникига ўз оёғи билан боради. Балки бу охиргисидир, иложи бўлса бир кеча қолиб, васиятни ҳам шу дўстига қолдиради. Ўғлига ишонч қолмади». У ана шундай ниятда дўстининг сой бўйидаги сўлим хонадонига минг азобда кириб борди. Холмаматнинг боши осмонга етди. Қадрдон дўстини кўргач, оёғининг оғриғи ҳам бироз пасайгандек бўлди.

* * *

Қайнотаси эрталаб чиқиб кетганича қелмаганидан кечаси билан йўл қараб уйқусизликдан кўзлари қизариб кетган Санталат саҳарлаб шифохонага йўл олди.

Санталатни туни билан чиқмаган жони бош ҳаким билан гаплашаётганда чиқиб кетишга бир баҳа қолди. Унинг гапига қараганда товондан суяк ўсиб чиқиб келаётган эмиш, агар уни нур билан тўхтатолса, бахтлари... бўлмаса операция қилиш кераклиги, бу энг оғир касал — рак бўлиши ҳам эҳтимолини чолга билдирмаслик шарти билан айтди.

Санталатни боши ғовлаб кетди. Уч кун на ётганини, на турганини билди. Шаҳарга юз марта жўнаб, юз марта қолди.

Тўртинчи куни эри кириб келди. Эрини кўрибоқ йиғлаб юборди. Кўлида совға-салом билан кайфияти аъло даражада кириб келган Мамасолининг рангида ранг қолмади. «Нима гап?» деб сўролмасди ҳам. Санталат йиғи аралаш жаврай кетди. «Бир чиройли сизга айтдим, борманг деб, отам бир оғиз бир нарса демай, мана уч кундан бери йўқлар».

Мамасолининг капалаги учиб кетди.

— Отамни қидириб касалхонага бораётсам Жўра оға кўрибдилар, шаҳарга кетаётканаканла.

Шундагина Мамасолининг тили калимага келди.

— Шаҳарга кетган бўлсала, оёқлари тузукмикин?

Санталат эрини уй ичи томон имлади. Уйга киргач, хўнг-хўнг йиғлаб ўзини тутолмади.

— Нимага йиғлаватсан, шум ният, гапирсанг-чи, нима гап ўзи?

— Дўхтир айтдики, йўқ... Дўхтир отамни онкологияга юборибди. Отам бир нима демай кетганлари, уни устига келмаятганлари... Уч кундан бери мижжа қоқмайман. Борай десам ўзингиз кеб қоласиз деб...

— Бўлди қил! — дея ташқарига чиқди. Шифохонага мисоли учиб борди. Борар жойини аниқлаштириб шаҳарга кетди. Онкологияни ағдар-тўнтар қилиб юборди. Бирор киши кўрдим демади. У куни қолиб эртаси куни шаҳардаги барча шифохоналарни қидириб чиқди. Охири ўликхонага ҳам борди. Ўликхонага ҳеч боргиси келмади. Лекин бошқа иложи қолмагани, ўликхонага борганда уни қанчали кўрқув босган бўлса, отасини у ердан топмагач, шунчалик кўнгли тинчланди.

Мамасоли ҳам уч кун деганда кириб келди. Кечаси билан эру хотин ўйлашиб, минг режа билан уйғонишди.

Санталат... узоқ-яқиндаги қариндошларникига киши билмас бориб келишни маслаҳат берди. Унда ҳам топилмаса кейин элу-халқга ошкор қилишни келишиб олишди. Унгача сўраганларни ҳар хил баҳона билан алдаб турадиган бўлишди...

Маматқосим ота дўсти Холмаматни ҳовлисидаги сўрида дардини айтсамми, айтмасамми дея иккиланиб ўлтирарди. Шу пайт неварасини опичлаб Моможон эна кириб келди. Маматқосим ота ҳурмат юзасидан турди. Лекин бошишга товони ҳеч йўл қўймади. Номус кучли, бир-икки босди.

— Сани қайси шамол учирди? Қарибсан, Мамат. Оёгингам ухлаб қопти, шекилли. Қандоқ қиличдек йигит эдинг-а?

— Ҳа, нимасини айтасан. Шуна бўб қолдим, Момо. Шундоғ бўлсамам ҳали санлардан тузукман. Мана истаб келдим.

Маматқосим ота қайтиб сўрига келгунчаям қийналди.

— Нима, ҳалиям уйғонмадимми?

- Э, ухламаган, ўзи касал.
- Нима бўлди?
- Товон оғритватти.
- Қани кўрсатчи?
- Дўхтирга кўрсатдим.
- Нима деди?
- Шаҳарга қоғоз қип берди.
- Бе... энамни боши. Қани кўрай-чи?

Моможон эна оғриётган жойни босиб кўрганда Маматқосим кўзидан ўт чиқиб кетди.

— Мамат, касалхонага бориб юрма. Манга бир кило новвот оберсанг, буниңгни тузатаман.

— Э, агар тузатсанг бир қоп оберайин-е.

— Хол, невараларингдан тетикроғи Димонми? Уйда-микин?

Моможон эна Димонни қайгадир юборди. У келгунча гўшт чопадиган тўнка, қайроқ тош, эски латта ва елим халта топиб, тайёрланиб у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришди. Димон бир халта замбуруғ териб келди. Уни Моможон эна янчиб, дори қилиб товонига боғлаб, елим халта кийдирди.

— Энди бир-икки кун қоласан, соп тузалиб, отдай бўлиб кейин кетасан, — деди ишонч билан. Маматқосим ота унинг кўнглини авайлади. Устма-уст босиб келаётган кулгисини бир илож қилиб босди. «Тавба, — деди ўзига-ўзи, — одам бодаси ўзича эп билиб ҳар ишни қилса бўлавераркан. Яна тузатиб юбораман дегани-чи. Шундоқ ўқиган дўхтирлар ренгин қилиб ҳам тузатолмаган товонга беш-олтита эшак қулоқни эзиб боғлаб тузатаман деб турса! Моможон қариб мияси қуюлиб қопти шекилли», — дея ўйлаётганда Холмамат ҳам шунга яқин ўйга борди. Моможон эна эрталабгача юрмасликни қаттиқ тайинлаб уйга равона бўлди. У ҳали дарвозадан чиқиб-чиқмаёқ Холмамат тарс ёрилди.

— Шуякан-у, ваҳима қилиб юрибсан, Мамат?

— Бўлгандир-а, ечиб ташлай қолай...

— Бирор нарса билинваттими?

— Лўқиллагандай бўватти.

— Ке, қўявер, эртага момонг ўзи ечар.

— Манам шуни айтмоқчийдим. Пойдаси бўлмасаям зарари йўқ-ку.

— Майли, сандан нима кетватти.

Икки дўст узоқ гаплашиб кеч ётишгани сабабли ҳам уйку қаттиқ бўлди. Маматқосим ота кейинги ҳафта ичи бу-

нақа маза қилиб ухламаганди. Нақ бұлмаса бомдодга ту-ролма қолай деди. Дўстининг «йўл боракан» дейишига қарамай, минг азобда таҳорат олиб намоз ўқиди. Нонуштадан сўнг ечмоқчи эди, Моможон эна чиқиб келди. Салом-аликдан сўнг, оёқни ўзи ечди. Не кўз билан кўрсинки, кеча кечкурунги оппоқ суви чиқиб ётган замбуруғ қопқора кўмир ҳолатига кирибди. Товон эса мисли доқа бўлиб, бир жойи сал қорайиб қопти. Моможон эна:

— Яна икки, уч кун боғлаш керак, — деди. Ҳар иккаласи бир бирига қарашди. Кечаги унинг устидан кулишганига афсусланишаётгани шундоқ юз-кўзларидан билиниб турарди. Ҳар иккаласининг ҳам Моможон энага ихлослари ортди. Энанинг айтганини қилишди. Учинчи куни қорайган жой ёрилиб ичидаги қора нарса кўриниб қолди. Кампир уни тимдалаб суғуриб олди. Маматқосим ота оғриқдан қутилди.

— Энди, Мамат, мана, оёғинг тузалди. Маниям чойимни ичиб кет, — деди голибона.

— Қўй сўйиб меҳмон қилсангам бунчалик бўлмасди, раҳмат.

— Қўйни сан сўясан, насиб қилса. Ҳозирга нақди чой. Ман невараларимни огоҳлантириб қўяй. Хол, бирга чиқингла.

Моможон энанинг таклифини иккаласи ҳам қайтаролмади.

Маматқосим отанинг-ку бутун фикри хаёли бўлиб ўтган воқеада бўлиб, нима бўлаётганига ишонгиси келмасди.

Моможон эна Маматқосим отанинг оёғини тузатиб, боз устига меҳмонга чақириб дол қолдирган бўлса, уйдаги манаву гаплари уларни донг қотирди.

— Сани худо бир асради, Мамат. Шаҳар балнисасига борганингда ё операция қилиб товонингни кавлаб қийнардн ё нур бериб беш-ўн йил умрингни қисарди. Айб дўхтирлардамас, аппаратда. Аппаратга солса бояги олиб ташлаганим бир бало бўлиб кўринган-да.

Улар Моможон энанинг келини пиширган паловни хўп мақтаб ейишиб, ўтган ёшлик йилларини эслашиб узоқ ўтиришди. Маматқосим ота етти кун деганда тонг саҳар Бойқишлоққа кириб келди. Қарши бекатда ҳорғин-безовта турган ўғлини кўрди. Кўрди-ю, индамай уйи томон йўл олди. Мамасоли бемалол юриб кетаётган отасини кўриб, бир дақиқа кўзига ишонмади, ўйлаб ўтирмай «Ота» дея у томон югурди. Отаси қайрилиб қарамади, қайтага тезлади.

Мамасоли отаси билан орқама-орқа, изма-из бораркан, отаси унга гапирмаётганини ҳам унутди. Отасининг бемалол қадам босиб кетаётганидан боши осмонда: «Шаҳар шаҳарда! Нима қилиб бўлсаям тузатиб юборибдими, ўшаларга раҳмат! Бахтимизга рақ эмас экан, шекилли. Яхшиямки, ҳеч кимга айтмай турганимиз» дея хўрсиниб қўйди.

Моможон энадан Маматқосим отанинг товонидан чиққан нарсани нима эканлигини сўрашганда, ҳақиқатдан ҳам ақли етмаганди. Меҳмонларни кузатгач, уни сувга солиб қўйди. Темир бўлса занглайди, ёғоч бўлса шишади. Орадан уч-тўрт кун ўтди ҳамки, у зангламадиям, шишмадиям. Сабаби, Маматқосим отанинг эти экан. Без эт қандай, қачон товони ичига жойлашиб олган, Моможон энаям ҳайрон эди.

ТАРБИЯ

Бойқишлоқликларнинг деярли барчасининг лақаби бор. Лақаб эгаларини икки тоифага бўлиш мумкин: яъни ўз лақабини биладиган ва билмайдиганлар ёки лақабидан розилар ва норозилар.

Лақаб тўқилиб тўртта одамга маъқул келдими, хоҳ дод де, хоҳ вой де, на олиб ташлаб бўлади, на ўзгартириб. Ҳатто ота-она рози бўлиб қўйган исмни ўзгартириш мумкин-у, аммо лақабни... ҳар қалай Бойқишлоқда бундай воқеа рўй бермаган. Бир сўз билан айтганда, лақабни топширишдан кўра омонатни топшириш осонроқ. Бирдан бир йўли — матонат билан чидаш.

Ҳатто Аҳмад айиқдай паҳлавон ҳам ўғилларининг лақабларига чидаб юрибди. Бўлмаса у олти паҳлавонига озмунча қувонадими? Исмларини ҳам саралаб қўйган. Бир-бирига уйқашини топган. Халқ эса ундан ҳам топағон чиқди. Натижада исмларга лақаблар мослаштириб тўқилган, бир эътибор беринг-а. Тўнғичига совуқ, кейингисига товуқ деб лақаб тақдилар. Ҳаммасининг лақабини жамлаб бирин-кетин эсласанг бир кулгинг келади, бир раҳминг.

Зокир-совуқ, Шокир-товуқ. Собир-соқов. Моҳир-мохов. Ботир-банги. Тоҳир-қанги.

Аҳмад айиқдай одамнинг чидаганича ҳам бор, чунки лақаблар қуруқ қофия учунгина тўқилмаган, уларни ҳар бири энг кўзга кўринган томонларини ўзида акс эттирган. Бўлмаса-ку, Аҳмад айиқ ҳам анойи эмас. Бас, Аҳмад айиқ-

дай одамки чидаб юрибдими, Саримсоқвой хафа бўлмаса ҳам бўлаверади.

Хафа бўлмайди ҳам. Тўғриси, у лақаби тўғрисида ўйлаб ҳам кўрмайди, гарчи фахрланадиган лақаб бўлмаса ҳам. Яна ҳам тўғрироғи, унинг бунга вақти йўқ. Ўзи билан ўзи овора. Далага боради, келади. Дала ишининг орасида вақт топса мол-ҳолга қарайди. Аммо соқолига оқ тушяптики, бири икки бўлмайди. Унинг мақсади ягона — эл олдига тузукроқ дастурхон ёзиш.

Кўли ниҳоят даражада очиқ. Иримчилиги ҳам йўқ эмас. Ҳагто товуғи одатдагидан ортиқ тухумлагудек бўлса, тўртта одамни чақириб қўйишни ҳам қарз, ҳам фарз деб билади.

Бу сафар ҳам одатдагидек маҳаллага йўриқ қилаётганди. Одам айтиб келишга катта ўғлини юборди.

Маҳамадилло маҳаллани бир чеккадан айтиб бораркан, пахса деворли ҳовлининг бир табақали эшигидан бўйлаб чақирди:

— Қамбарали оға, ҳо Қамбарали оға!

Уларнинг уйи кўча томонга орқа қилиб солинганидан эшитилмади шекилли, ҳеч ким овоз бермади.

Маҳамадилло энгашиб кириб ҳовлида бир оз юргач, узоқда — олмани тагида кир юваётган Тоштилла холани кўриб тўхтади-да, яна овоз берди.

— Қамбарали оға, ҳо Қамбарали оға!

Тоштилла хола қайрилиб қарамай, ҳув, — деди.

— Қамбарали оғам бизникига қурьон ўқитишга чиқсинлар.

Тоштилла хола чақирувчининг овозидан таниди. Саримсоқвойнинг катта ўғли. Шундай бўлса-да, «ўшамми-ўшамасми» деган тахмин билан овоз келган томонга ўгирилиб қаради. Тўғри, ўша экан. «Хўп» деди-да, ишида давом этди.

Айвонда уйқу элтиб ўтирган Қамбарали хотинининг ким биландир гаплашганини сезиб сўради.

— Нима гап?

— Сиззи Қурьон ўқиттига айтиб кетишди.

— Киммикига?

— Саримсоқвойникига.

— Қайси Саримсоқ?

— Ҳа, бор-ку, ану Самсоқ соқов, ўшаникига, — дея бепарво жавоб берди.

Маҳамадилло ҳали дарвозадан чиқиб кетмаганди, бу гап қулоғига тушиб қолди. Таққа тўхтади. Тоштилла буни пайқамди ҳам.

Маҳамадиллони отасининг бу лақабидан хабари бор. Айниқса, ёшлигида болалар билан уришиб қолганда, ундан калтак еганлари «соқовни ўғли» деб қийнаб қочишарди. У ҳам қўлига тушганини аямасди.

Тенг-тўшлари эс танигач, бундай ҳол такрорланмади. Маҳамадилло яқин йиллар ичида бу гапни биринчи бор эшитиши бўлса ҳам ажаб эмас. Айниқса, уйли-жойли, кап-катта хотиндан.

Аслида отаси — Саримсоқвойнинг дудуқланиб гапириши тўғри, лекин бу дегани уни «соқов» дейишга зинҳор-базинҳор ҳуқуқ бермайди. Шу боис ҳам бу ҳол Маҳамадиллога жуда қаттиқ таъсир қилди. Томоғига бир нарса келиб тиқилди. Аранг ютди. Ютди-ю, орқасига қайтди. Тоштилла бемалол эшитадиган жойга боргач:

— Тоштилла хола! — деди.

Тоштилла чўчиб тушди.

— Эшитдингизми, Қуръон ўқитти қиватмиз. Сизамас, эрингиз, Қамбар чўлоқ чиқсинлар!

Тоштилла Маҳамадиллонинг вазоҳатини кўриб гап қайтармади.

Боз устига эри Қамбарали чўлоқ бўлмаса ҳам, оқсоқланиб юриши тўғри, гўёки Самсоқ соқовдай гап.

Маҳамадилло шахт билан чиқиб кетди. Очган дарвозасини ёпмади ҳам.

Унинг гапини бу сафар Қамбаралининг ўзи ҳам эшитди.

ДУО

(қисса)

— Сиз айтсангиз бўлмайдим, ахир, отамла биззи ҳаммага кулги қилваттила-ку! Ҳа, кўчада ўтиришам сал эви билан-да!

— Ўтирса ўтирибди-да... Ё санларга кўча етмай қаливаттими? Отанг борақан ўтирибди. Бу темалар ҳў... «дўм»да ётибти.

«Дўм» — бу Бойқишлоқнинг адиридаги қабристон. Ўғлини қабристон сокинлиги босди, шекилли, бошқа сўзга ўтмай ишига кета қолди.

Ўғлини онага бетлантирган асли ота. Қолаверса, полвоннинг янги чиқарган бу «қилиғи» Мапрат ачанинг ҳам жон-жонидан ўтиб кетган бўлса-да, болаларига сир бермай, чолнинг тарафини олган. Чоли—Мамат полвон эса

бундан беҳабар. Одатдагидек кўчада. Кўчаки, дарвоза олдидаги супа.

Унинг супада қилар иши — кун бўйи хаёл суриш.

Хаёллари отидан айрилган дамларига кетганда беихтиёр тиззаларини кучоқлаб, бошини унинг устига қўйди. Бундай пайтларда Мамат полвон супадалигини, нафақат супадалиги, балки Бойқишлоқдалигини, нафақат Бойқишлоқдалиги, балки бу дунёдалигини-да унутади. Ўтган-кетганни ҳам сезмайди. Саломлар аликсиз қолаверади.

Унинг хаёллари оти билан довруқ таратган дамларига кетганда, беихтиёр ёнбошлаб олади. Ўтган-кетганни, ким бўлишидан қатъи назар, ёнига чорлайверади. Улар билан гаплашгиси, чой ичкиси келиб қолади: уй томон овоз бериб, чой чақиради. Мапрат ача эса чолининг кўчада чой ичишини ёқтирмайди, жаҳли чиқади. Жаҳли чиқса-да, чойсиз қўймайди. Келинидан чиқаради.

Баъзан эса, чоли чақирмаса-да, ўзи чиқиб келади. Узун-узун енгини ўнг томонида кичкинагина чинни чойнак, чап томонида бир жуфт пиёла, қўлтигининг тагида оппоқ сочиқ бўлади. Чойни меҳр билан қайтариб сочиққа ўраш асносида:

— Яхши ўтирибсизми? — деб кўнгил сўрайди.

От хаёли билан ўтирган Мамат полвон кутилмаганда кампирини кўриб, хурсанд бўлиб кетади. Хурсандчилик билан кампирнинг нолишини унутиб: «ўзингам ўтир» дейди.

Чолнинг меҳрибончилиги кампирнинг ҳам уйда ўйлаб чиққанларини унуттиради.

— Вой, гап бўмай қосин, кўрганлар нима дейди?

— Нима деса дер!

— Уйга кирақолсангиз бўлмайдими?

— Йўқ! Бўлмайди.

— Нимага?

— Сиқилиб кетаман.

Кампирнинг чолига раҳми келиб, беихтиёр унинг ёнига чўқади.

...Чойнак оқ. Пиёла оқ. Чойнакнинг устига ташлаб қўйган сочиғи оқ. Бунисининг яхтак-иштонию унисининг қўйлаги оқ.

Энг муҳими ҳар иккаласининг кўнгиллари оқ. Уларни Бойқишлоқнинг оддий чол-кампирлари эмас, фаришта-лари дейсиз.

Мапрат ача ўтиришга ўтирди-ю, ўзини ноқулай сезади.

Бирдан болаларининг гапи ёдига тушади. Чолининг кўнглини олиб, «йўл»га солмоқчи бўлади:

— Отаси, шу ўтиришингиз эпми?

— Нимаси эпмас?

— Ҳар қалай, катта кўча. Ёш-яланг, хотин-халаж ўтиши бор.

— Э... онаси, у сен айтган оқсоқолдан ийманадиганлар қоптими?

Мамат полвон ҳақ! Буни Мапрат ача ҳам билади. Билгани учун ҳам оғзига мум солади. Кўлидан келгани — уларга Оллоҳдан инсоф тилаш. Чолининг ҳали замон намозга киришига умид боғлаб астагина ўрнидан туради. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, чоли пешин намозига киради-ю, намозини ўқиб бўлибоқ, яна супага чопади. Мапрат ачага ҳаммасидан ҳам шуниси алам қилади. Ўзини босолмай:

— Нима бало, уйингизда илон кўрганмисиз? — деб юборганини ўзи ҳам билмай қолади.

Бу, албатта полвонга оғир ботади. Лекин бир сўз демай қахрланиб қарайди. Кампири хатосини сезиб, уни тузатишга шошилади.

— Ана супага жойи қилип, чойи дамлап қўйиппан. Худога шукр деп, ёнбошлап ётиш ўрнига, яна кетватганингизга ўлайми, отаси?

Мамат полвон кампирнинг бир поғона паслаганидан эмас, ҳар қалай ўзининг қарашларида нимадир қолганидан кўнгли кўтарилади. Шундай бўлса-да, олдинги оҳангда:

— Бу суппа нима-ю, у суппа нима? — дея пинак бузмай яна паккасига чиқиб кетади. Мапрат ача эса, «Энди то ўзи сўрап кирмагунча чой дамлап берип бўпман», — дея тўнни тескари кийиб, уйда қола беради.

Инсонни овутадиған нарсалардан бири — иш.

Мапрат ача чолидан ололмаған ўчини энди ишидан олади. Келинининг «бўлди»си-ю, «ман қилиб қўя қолайини»га кўнмайди. Ҳовлида куйманаверади, куйманаверади... ташқарида эса...

...Қоқ туш. Фир этган на бир шабада бор, на қимир этган бир жон. Қишлоқ осуда. Узоқдан Қорасувнинг шовуллаши элас-элас келиб турибди. Мамат полвон белбоғи билан елпиниб узоқ-узоқларга термулади. Термулади, термулаверади... Бу чоли қурмағур, ўша томонда нимани кўради? Нимага тикилади? Ҳеч ким тушунмайди. Ҳеч ким

сўролмайди. Сўраганлар бўлса ҳам аниқ жавоб ололмаган. Кампири неча бор «Шу томонда нима бор ўзи?» — дея сўраганда, ҳар сафар, — «Сан нимани билардинг?» — деган жавоб олган. Мапрат ачанинг кайфияти яхши бўлса: «Сиз билсангиз бўлди. Ҳаммасини сиз биласиз, сочим оқарсаям ман ҳеч нарса билмайман», — деб койинишдан нарига ўтмаган.

Мамат полвоннинг ҳовлиси қўшниларниқидан айтарли фарқи йўқ, эл қатори Бойқишлоқни оралаб ўтган йўлнинг ёқасида. Битта фарқи, икки-уч ҳовли қаршисида қўшнилари йўқ. Йўлнинг шу жойи пастлик бўлгани учун уй-жой қилинмай, экин майдонига қолаверган. Йўл бўйидаги ариқни ҳамма қўшниси билан шериклашиб чопса, Мамат полвон бир ўзи чопарди. Унга бу иш малол келарди. Унинг учун шу йигирма-ўттиз қулоч ариқ чопишдан кўра аравага от қўшиб Наманган ёки Учқўрғонга бориб келиши осонроқ эди.

Аравакашлик асли унга ота касб эмас. Чунки отасининг замонасида колхоз бўлмаган. Бойқишлоққа аравакашлик колхоз билан бирга кириб келди. Буларнинг колхозлари вилоятда номи чиққан, оти ўзи билан «Намуна» эди. Колхоз раиси Сонсизбоевнинг саводи озмунча эмасди. Тил билгич эди. Қайсидир юртлардан Саман отлар олиб келди. Мамат полвон шу отлардан бирини бер, деб кўп югурди, раис рўйхушлик бермади. Отига қизиқиб аравакашлик қилди.

Саманларнинг иккаласи ҳам бир-биридан қолишмас эди. Мамат полвон фургон аравага икки саманни қўшиб, қарвонбоши бўлиб борарди. Унинг ўша пайтлардаги обрўси, ҳозирги «камаз»чилардан муқаддарроқ эди.

Кечаси отларини отхонага боғламас, бедапояга қўйвориб, юдузлар билан суҳбатлашар эди. Колхознинг ҳамма юклари ана шу араваларда ташиларди.

Мамат полвонга, айниқса, аравада Бойқишлоқнинг тупроқ кўчаларидан беда босиб ўтиш кўп завқли эди. У отларининг кучига ишониб, бедани босаверарди. Беда гарам бўлиб, симёғоч баробар бўлиб кетарди. Қамчисининг ўрмасига қўшиб, беш қулочча қилиб олганди. Унинг беда олиб ўтишини маҳалла болалари сабрсизлик билан пойлашарди.

Мамат полвоннинг аваси кўриниши биланоқ бевош, ёшликнинг измидаги содда, беғубор «беда ўғрилари» ўзла-

рини дарвоза панасига олишарди. Беда гарамини чамалаб бориб кўчага «беда экишарди». Мамат полвон эса кўчада тушиб қолаётган бедалардан тахминлаб қамчи урарди. Кўпинча қамчи мўлжалга бехато тегиб, болаларни ҳайратга соларди. Уларнинг назарида, Полвон қандайдир сеҳр-гарга айланарди.

Қайтишда бўш араванинг ўртасига тик туриб олган Полвон болалар олдида ғолибона, қаттиқроқ от чоптириб ўтарди. Оғир юкдан халос бўлган саманлар бир-бири билан ўйноқлашиб чопишар экан, гўё томошабинларга нафақат ўзларини, полвонни ҳам кўз-кўз қилаётгандай бўлиб болаларнинг завқини тоширар эди.

Ана шундай кунларнинг бирида, нима бўлди-ю, қолхозга трактор дегани келди. Дастлабки пайтда ундан чўчиб, хуркиб юрган отларнинг иши бора-бора анча енгиллашди. Бахтга қарши, раис алмашиш ўйини ҳам тезлашиб кетиб, ҳаммаси техникага зўр берди. Ҳаммасининг фикру хаёлида пахта бўлиб, бедазорлар камая бошлади.

От жониворлар билиб техникадан хурккан экан, кундан-кунга отларга иш қолмай борди. Аравалар бирин-кетин отхонадан чиқмайдиган, аравакашларнинг уйлари олдида ойлаб отга қўшилмай ётадиган бўлиб қолди. Бориб-бориб ёппасига дала-тузни техника эгаллади. Раислар отларни сотишга, ҳатто сўйишга руҳсат бера бошлади.

Йилдан-йилга тўйлар улоқсиз ўтадиган бўлди. Йилдан-йилга одамлар уловсиз бўла борди. Мамат полвон ҳам кўпчиликнинг қаторига қўшилди...

Асли Мамат полвон кўчага — дарвозаси олдидаги сула-га отидан айрилганидан сўнг чиққан эди.

У «уйидан чиқиши биланоқ» Турдиобод ва Хуморобод адирлари кўринади. Бу бепоён адирлар чўзилиб бориб, Поччаота ва Бўспи тоғларига уланиб кетади. У ана шу бепоён адирларга тикилади, ўтлаб юрган йилқиларни излайди. Адирлардан-адирларга илтижоли термулади. Ҳеч бўлмаганда от миниб, кўй боқиб юрганларни кўргиси келади.

У адирлардан от излай-излай, тоғларга ўтади. Гарчи кўринмаса-да, тоғларда от борлигини билади. Қирғиз отдан воз кечмаганлигини сезади. Унинг кўнгли тоғ ортида юрган йилқиларга кетади. У тоғ ортида юрган отларни қалб кўзи билан кўради.

Саратон бўлишига қарамай, тоғ чўққилари оппоқ. Тоғ-

ларнинг ана шу оппоқ чўққилари унга саман отлари бўлиб кўринади. У термулаверади. Ҳеч термулиб тўймади. Термулишини кўймади. Отларни ўйлайди. Ўйламаса бўлмайди.

Унинг ёлғиз овунчоғи — шу!

Колхоздан от кетди. Қишлоқдан от кетди. Далалардан от кетди. Адирлардан от кетди. Ундан ҳам от кетди.

Энди фақат от ҳақида ўйлашгина қолди!

Энди фақат от ҳақида сўйлашгини қолди!

Энди фақат от ҳақида йиғлашгина қолди!

Энди фақат от ҳақида куйлашгина қолди!

Йўқ, йўқ, отлар кетмайди! Йўқ, йўқ, отлар қайтиб келади! У аниқ ишонадики, ҳадемай қишлоғида отлар кишнайди. Отхонасида отлар кишнашини кўради.

Фақат умр вафо қилса бас!

Фақат умр вафо қилса бас!!

Фақат умр вафо қилса бас!!!

* * *

Мамат полвоннинг хаёлини йўл четига келиб тўхтаган машина бўлиб юборди. Полвон кўз қири билан ўзига томон келаётган алпқомат, ўрта ёшлардаги йигитга қараб кўйди. Ёнбошлаган кўйи кўнглидан: «Тузук йигит. Кўли кўксида, машинасини секинлатиб ўтади. Халққа яқин-да, шопирдан чиққан. Шопирлигида бир ўзи моторри олиб-кўйиши — Бойқишлоқда дoston бўб кетганди. Ҳа, бу куч билан буқани йиқитса бўлади», деган ўй ўтди. Шу аснода «Ассалому алайкум, полвон ота!» — дея совхоз директори унинг ёнига келди ва бесўнақай гавдасини букиб кўшқўллаб сўрашди-да, чордона куриб ўтирди.

Мамат полвон сал қимтиниб, алик олди. Дилида «Нишоновни дуди бор хумпарда, ишқилиб ёмон кўздан ўзи асрасин» деб кўйди.

Директор бўш эканми ё чолга ҳавсаландими, у узатган чойни пиёлада бир қур айлантирди-да, бамайлихотир хўплади. Чол ғайратланди, дилидагини тилга чиқарди:

— Хў-ўп раисбопсан-да, полвон!

Мамат полвон гарчи қишлоқнинг улуғларидан бўлса-да, фақат кўнглига яқинларнигина сенсирайди. Директорни сенсираши эса ҳамқишлоқликдан ташқари, полвонлиги туфайли.

У ҳам қувлик билан:

— Раисдан қайтим кам? — деди.

Полвон эса ўйлаб ҳам ўтирмай:

— Камчиликка каммассан-ку, лекигим раис ҳаммассан-да! — деди.

Кенг манглайли, чўяндай қоп-қора Иброҳим Мамат полвоннинг дангалчилигидан роҳатланади. Чолнинг чоққина супаси яна ёришиб кетгандай бўлди.

— Раис бўлиш учун колхоз қилиш керак-да!

— Унда-ку зўр бўларди-ю! — деди Мамат полвон.

Унинг қаршисида ўтирган директор унга Иброҳим эмас, колхозни, от тўла кўчаларини қайтариб бергувчи муқаддас кишидек кўриниб, ширин-ширин хаёлларга толдирди. Кўзларини ёпиб турувчи ўсиқ оппоқ қошлари кўтарилди, юзлари ёришди. Қалрдон адирлари томон юзланди. Полвон ўзини-да, Иброҳимни-да унутди. Иброҳим унинг хаёлига халал бермади.

Директорнинг бу содаполвонга меҳри товланди. Унинг кўнглини кўтаргиси келди.

— Колхоз зўрмасди! — деди.

Мамат полвоннинг бошига гурзи тушгандек бўлди.

— Э-э-э! Сан қайдан биласан? — деди.

Иброҳим хурсанд ҳолда:

— Биладан-да! — деди.

Буниси олдингисидан ҳам кўпроқ ботган бўлса-да, полвон ўзини босди. Ёшини ҳисобга олди:

— Китопдан ўқиганинг ҳисобмас, болам-м.

Иброҳими қурмағур уни «болам»идан куч олди.

— Ўша сиз билган колхозам зўрмасди!

Мамат полвон бор қаҳри билан қаради-ю, яна бир бора аяди:

— Кўрган ман биладанми, эшитган сан?

Айтмоқчи бўлган гапи Мамат полвонни хурсанд этишини аниқ билган директор яна бамайлихотир:

— Ман ҳали гапириб билмадим, давомини эшитмай-сизми — деди.

Иброҳимни бундай оҳангда гапириши Мамат полвонга менсимаётгандек, «Сан нимани билардинг?» — деяётгандек туюлиб «Буллари ҳаммаси бир гўр» деган қарорга келди.

— Эшитадиган жойи қолмади. Чойи ич!

Полвонда пайдо бўла бошлаган хурсандчилик зумда

йўқолди. Иброҳим ўз ўйлари билан бўлиб, худди олдинги оҳангда яна:

— Колхоз зўрмасди! — деди.

Тамом. Полвон энди аямади!

— Оммо, шу ёшга кириб, одамда бунақа адашмагандим... Хў...

— Мениям гапиртирасизми?!!!

Иброҳим чаққонлик қилиб қолди. Мамат полвон охири марта кечирдими, ўзи ҳам билиб-билмай, хоҳлаб-хоҳламай:

— Қани гапирчи? — деб юборди.

Иброҳимнинг қизиқ одати бор. Мақсадини тушунтирмоқчи бўлса, бир сўзни ушлаб олади-да, неча бор қайтариб такрорлайверади. Биринчиси асл мақсадда айтилса, кейинчилари беихтиёр, фикр жамлаш учун айтилади. Бундай пайтларда у гапнинг суҳбатдошига қандай таъсир этаётганига эътибор бермайди. Чунки унинг фикри-хаёли айтадиган гапида бўлади. Худди шу мақсадда яна бир қайтарди.

Мамат полвоннинг илгариги даври бўлганда, мана бу қаршисида ўтирган киши совхоз директори эмас, ундан каттаси бўлгандаям иккинчи марта қайтармаган бўларди. Мамат полвон негадир, ўшандай ишни ёшига муносиб билмади, гарчи ҳозир ҳам бир йигитнинг кучи бўлса-да, «шайтонга ҳай бера» қолди. Иброҳимнинг кўлидаги пиёлага қаради. Мақсади, чойини ичиб бўлган бўлса, фотиҳа қилиб, уйига кириб кетмоқчи эди. Иброҳим ҳам шуни билгандай чойдан бир ҳўплаб, полвоннинг кўзига қаради.

— Колхозамас, колхоззи колхоз қилган сиздай покиза, ҳалол одамлар зўриди!

Мамат полвон нима дейишини билмай қолди. Чунки Иброҳим ҳақ эди. Ўша пайтда бирга ишлаганларнинг деярли кўпчилиги Иброҳим айтганидай ҳалол, пок одамлар эди. Мамат полвон енгил тин олди ва:

— Бўлса... бордир, — дея олди, холос.

Мамат полвоннинг кўнгли олдингидай ёришди. Иброҳимни яна ўзига яқин ола бошлади.

— Ҳа, бор гапнинг шуякан-у, мунча чўздинг, аччиқ ичак-дек!

«Аччиқ ичак» сўзидан кейин «Мабодо ота буванг темирчи ўтмаганми» — демоқчи бўлди-ю, бирдан қаҳқаҳа отиб юборди.

— Э, хумнар, сандан бекорга хафа бўмман-у! — деди,

гўё тилла топгандек севиниб. Мамат полвоннинг бу гапи Иброҳимга «Санам одаммисан, сендан хафа бўлиб бўладими?» — деган маънода етиб борди.

Иброҳим бошланишига бўзаринди, орқасидан оқаринди, қолмишига қизаринди. Иброҳимдаги бундай ўзгаришларга Полвон эътибор ҳам бермади. Иброҳим ҳам сездирмасликка ҳаракат қилди.

— Нимага?

Мамат полвон бамайлихотир жавоб берди:

— Ҳа-а, сани каттаотанг темирчи ўтган-ку? — дея лўкиллаб кулди.

Чолнинг мақсадини тушунгач, Иброҳим ҳам қўшилиб кула бошлади. Мамат полвон кулги ёшланган кўзларини белбоғи билан артаркан, Иброҳимдан сўради:

— Биласанми?

— Ўшандоқ каттаотам бўлади-ю, билмайми?

— Унда тузуксан! Ҳозир дўппи кийиб юрганларри кўпи отасидан ақидагисини икки-учтасини билмаса, қолганлари биттасиники билмайди.

Мамат полвон ҳақ эди. Аммо Оллоҳга минг бора шукурларким, Иброҳимнинг дўпписи ҳаққоний дўппи эди. У етти пуштини беш қўлда биларди. У шу хусусиятдан хурсанд бўлиб кетдими ва ё Полвонни хурсанд қилмоқчи бўлдими, ўзи ҳам аниқ билмаган ҳолда:

— Устахол каттаотам Николайни сўлкавойини шарт синдириб ташлаганаканлар! — деди.

Иброҳимнинг бобоси Устахол уста билан Николайнинг сўлкавойи ҳақидаги ҳангомани Мамат полвон ҳам биларди. Билса-да биларди, билмаса-да биларди. Полвон Иброҳимнинг ана шу гапидан ғайратга келди, ёшлиги қайтиб келгандек бўлди. Ўзини мана бу норғул йигитга тенг олди. Бир оз китмирилиги тутди.

— Йўғ-е, сўлкавойийи, қандай қилип синдирганакан?

Иброҳим кўнглидан «Полвон полвонни кўромаслиги тўғрийкан, наҳотки, ман эшитганни Мамат ота эшитмаган бўлса? Бўлиши мумкин эмас!» деган фикр ўтди ва ҳикоясини жўрага шундай бошлади.

— Устахол каттаотомга дарёнинг бу томонидан тенг келадигани йўғакан! Аммо шоҳнинг душмани шоҳ деганларидай...

У шундай деб Полвонга назар ташлади. Унингча Полвон бу гаплардан сапчиб ўрнидан туриб кетиши керак эди.

Полвон эса, ёқимли мусиқа тинглаётгандек эриб, бошини куйи солиб, унинг фикрини қувватларди. Иброҳим Полвонни билмаслигидан ўнғайсизланди. Ўзидан уялди. Олдингидан ўзгачароқ оҳангда давом этди.

— Каттаотамми қирғиз полвони тилини қисиб кўяман деб, бир куни темирчихонага кириб келиб «Тақанг қанча?» — деб сўрабди. Каттаотам: «Бир танга» дебдилар. Ҳалиги полвон «Ман келаси ҳафтага келаман. Тўртта отникини битта қилиб, қулинг ўргилсин тақа ясаб бер» дебди. Каттаотам айтганиданам тузукроқ тақа ясаб кўйибдилар. Ҳалиги қирғиз келаси бозорга келибди. Тақани кўлига ушлаб атайлабми ё ҳақиқатан ёқмабдими, манимча кучини кўрсатиб кўймоқчи бўлган бўлса керак, тақани худди нон ушатгандек иккига бўлиб, устма-уст кўйиб, яна бир бора синдириб, тўрт бўлак қилиб каттаотамни олдига ташлабди. Каттаотам ҳайрон бўлиб турса, ёнини кавлаб бир сўлкавой олиб, «Ма, пулини! Тақанг асл тақа бўмапти», — депти. Дабдурустдан бўлган бу ишга аввалига каттаотам ҳайрон бўлиб, сўлкавойи кўлига олибди, кейин жаҳлланиб уни худди қирғиз полвонидек олдин иккига, кейин тўртга бўлиб, олдига отибдила-ю, «Сўлкавойингам аслмасакан» дебдилар. Шунда қирғиз полвонни каттаотамга қойил қолиб, «Бу дунёда сану мандан ташқариси аслмасакан» деб, отини келаси ҳафтасига тақалатиб кетганакан, — деб Полвонга қаради.

Иброҳимнинг ҳикояси гарчи аслидан анчагина бошқача бўлиб кетган бўлса-да, Мамат полвонга ёқди. Айниқса, уни «каттаотам» дегандаги фахрланиши кўнглини сел қилиб юборди...

Мамат полвон ҳаволанди. Мамат полвон ҳавасланди. Қани, энди Полвоннинг ҳам томирлари у тўғрисида Иброҳимдай мақтаниб юришса! Унинг полвонлиги ҳам Устахолникидан қолишмайди. Мақтанса, мақтангудек! Ҳеч бўлмаганда Норин воқеасини эслашсаям майлийди.

Ўшанда Мамат полвоннинг роса кучга тўлган вақти эди. Улар етти ака-ука улоққа тушишарди. Ака укадан, ука акадан тортишмаса-да, бир-бирига ёрдамлашмасди ҳам. Майдон мардники эди. Отаси гарчи улоқ тушмаса-да, болалари билан теппа-тенг майдонда юрарди. Энди ўйлаб қараса, отасидан бахтли одам бўлмаганакан. Мамат полвон отасининг учинчи ўғли эди. Ўшанда улоқ Учқўрғонда бўлганди.

Бу ёғи Чотқолу Ўш, у ёғи Самарқанду Жиззахнинг энг номдор чавандозлари келганди.

Ўшанда омад Мамат полвонга кулиб боқди, икки бора устма-уст улоқ ташлади. Совринга туя олди. Эрталаб, улоққа кетаётганида, улоқ чиқаришни кўнгли сезди, аммо «олди-олдиси»ни ўйлаганда юраги бир увишди.

«Олди-олди» — бу Наманган томонларда улоқнинг асосийси бўлиб, унга улоқ эгалари ҳам хўжайинлик қилолмайди. Улоқчининг зўри олиб чиқади ва хоҳласа уйига олиб кетади, хоҳласа тўй эгаларига ташлаб кетади. Мамат полвон икки йилдирки, қайга улоққа борган бўлса, «Олди-олди»сини олмай қўймади. Аммо бирор марта бўлсин уйига олиб келмади, ҳар сафар қишлоқ гузаридоғи Жўра соқовнинг чойхонасига олиб келиб ташларди. Бу ҳол одатий тусга айланиб, «Мамат полвон улоққа кетди» дейилса, улоққа боролмай қолган катта-кичик улоқчилар уни чойхонада кутадиغان бўлишганди...

Омад бир чопса, чопавераркан. Бўлмаса, ўшанда улоқ билан Мамат полвон ўртасига бир от тушиб қолганди. Бир ҳамла билан улоққа қўли етди. Аслида, Маматни қўли етса бўлди. Қўли етган улоқни бу депарада ҳеч кимга бермаганди. Бу сафар улоқни ўнгаришга ўртадаги отлиқ халақит берди. Унинг халақит бергани ҳам майли-ю, улоқни нариги томонидан яна бир улоқчи ушлади. Ҳар иккиси улоқни тенг ушлаб даврани ёриб чиқишди. Мамат полвон улоқчининг кучи ўзига тенг келишини улоқни ушлашидан ва эпчиллик билан тақимига босишидан сезди. Ундан улоқни тортиб олишнинг бирдан бир нажоткори деб отини билди ва отига қамчи урди.

Унинг оти ҳам Маматникидан қолишмай, теппа-тенг чопиб бораверди. Уларни қамраб ҳар икки томонидан юз, икки юз отлиқ бораверди. Бу кетишда улоқ қўлдан чиқиб кетиши ҳам мумкин бўлиб қолди. Энди охирги нажот Нориндан бўлиб қолди. Кўпириб, бўкириб оқаётган Норин Мамат полвонни ўзига чорлади.

Мамат полвон ортига қаради. Улоқчилар орасида акаларини кўрди. Ор устун келди. Отига қамчи босди. Яна ортига қараб отасини қидирди. Отаси Маматнинг ниятини сезди. Отаси ҳам Нориндан бошқа йўл кўрмади. Мамат полвон қўлини кўтарди. Отасидан дуо тилади. Отаси узоқдан юқорини кўрсатиб юзига фотиҳа тортди. Мамат ўзича «Оллоҳдан отам сўраб берди» дели-ю. Норинга от

солди. Рақибининг юраги дов бермади, улоқни қўйворди. Маматнинг оти Норин сари йўлбарсдек сакради. Барча улоқчилар донг қотди. Отаси беихтиёр «Еттини бири кетди!» — деб бошига муштлаб юборди. Фарёд билан Оллоҳга топинди. Маҳдуми Аъзамга солиб, Қўчқор отадан сўради...

От сувга кириб кетганича анча наридан, биринчи отнинг, кейин Маматнинг боши чиқди. Юраги тилка-пора бўлиб қирғоқда турган отага мадор қелди. Отанинг юраги сезган экан, бундан сўнг ҳар қандай ҳолатдаям отнинг боши қайта сувга кирмади. То нариги бетга ўтиб олгунча улоқчилар нафас олмай, отлар эса ер тепиниб турди. Қирғоққа етгандагина кимдир «Қайий полвони?» — деб сўради. «Наманганни!» — деди отаси, орқасидан «Бойқишлоққи», — деб қўшиб қўйди. Униям орқасидан «Мани ўғлим», — деди. Ҳамма «Отасига раҳмат полвонни» — дея дуо қилишди. Шу-шу Мамат—Мамат полвон деган ном олди. Ўшанда Мамат полвонга бу томонга ўтиш учун Учқўрғоннинг кўпригидан яқинроқ йўл йўқ эди. Мамат полвон улоқни ўнгариб кўприкка етиб келгунча, тўй эгаси Ромон бой кўприкнинг ҳар икки томонига карнайчилар қўйиб, поёндоз солиб кутиб олганди...

Иброҳим Мамат полвоннинг бунчалар хаёлга берилганини тушунолмади. Ўзича не бир гумонлар билан «тўғрими?» — деб сўради.

Мамат полвон Иброҳимнинг овозидан сал довдиради-ю, тезда ўзини қўлга олиб, «ундаймас», — деди.

Иброҳим ўша хаёлга келган фикрга яна қайтадан ишона бошлаган ҳам эдики, анча фикрини жамлаб олган Мамат полвон давом этди:

— Қирғиз полвонини тақа сўрагани тўғри. Тўғри-ю, бозор-мозори йўқ. Қирғиз полвонини битта қилган айби, отдан тушмай темирчи устани чақиргани. Каттаотангдан тақани олиб, отда туриб бир қўлида эгиб ташлаган. Уни асли мақсади кучини кўрсатиш бўлган. Кучини кўрсатиб бўлиб ҳам кетавермай, сўлкавой ташлаган, худди итга суяк ташлагандай. Устага шуниси ниҳоятда офир ботган. Ана шунда каттаотанг «Мана шу тақани пулими?» — деб ўзига қайтариб отган. Қирғиз полвони қараса пул ҳимарилиб кетибди. Ўшанда каттаотанг сўлкавойи мана шундоқ қилиб ҳимариб ташлаганкан.

Мамат полвон дастурхоннинг чеккасини ҳимариб кўрсатиб гапида давом этди.

— Унинг кучини кўрган қирғиз полвони каттаотангни кучала еганини сезиб қопти-ю, «Нечта кучала ейсан?» деб сўрабди. Каттаотанг «Йигирма битта деса, маники саникидан тўртта камакан» деб отдан тушиб қўл берганакан...

Иброҳим гарчи кучаланинг нималигини билмасаям, бобосининг кучига қойил қолди ва севинчини Полвондан яширмади. «Сиззики бунданам зўракан-ку? Ҳимариш қайда-ю, синдириш қайда? Э, қойил! Кучала нима ўзи?»

Мамат полвон кучалани қандай тушунтиришни билмай, бир оз жим турди-да, бирдан эсига келиб қолган мақолдан калаванинг учини топиб, хурсанд ҳолда: — «Кучала еган ерингга бориб кучан», деганини эшитганмисан, полвон? — деди. — Эшитган бўлсанг, уни қуввати шунчаликки, ҳозирги полвонларингга бир, иккитаси кифоя. Тириштириб бир ерга йиғиб қўяди.

— О-о-о! Сиз нечтагача егансиз?

— Ман роса кучга тўлган пайтларимда ўнтадан оширганман.

— Ҳа, сизам чаканамасакансиз, мани бир нарса кўп ўйлантириб юради. Нега отамла каттаотамдек полвон бўлмадила? Ейиш-ичишлари улардан кам бўлмаган-ку?

Мамат полвоннинг кўнгли тоғдай кўтарилди. Чунки суҳбатдоши ёш бўлса-да, юрт отаси полвонликка қизиқтими, демак, худо ҳоҳласа полвонлик ўлмайди. Унга полвонликнинг сир-синаотларидан айтиш керак экан!

— Иброҳимбек, еган-ичган билан ким полвон бўлибди? Ҳеч ким! Энди сани оталарингга кесак. Оталаринг ўксиб ўтти. У одам боласини ўстирмайди. Дунёдаги энг оғир азоб — ўксиш. Оталарингни қайга борса, «Кулоққи боласисан» деб туртишти. Замонамдан айланайинки, санларга соя сомади. Шукур, санда каттаоталарингни қони бор. Оммо, бир бутичаликмассан. Яна бир гап борки, «Алп—онадан» дейилган. Отангни онасиям унчалик барвастамасти. Бу гапларри сўраганинг учун айттим, азаматим. Оммо, хапа бўлиш йўқ!

Иброҳим бу кўҳна чолнинг турмушни, тарихни баҳолашда ўз мантиқ тарозиси борлигидан ва бу тарози уни ўқитган казо-казо домлаларниқидан аниқроқ эканлигидан ҳайратга тушди. Бу қадар содда, бу қадар аниқ ва ишонарли фикрловчи чолни кеч бўлса-да топганидан қувонди.

Ҳақиқий курашчи фақат рақибни йиқитганидан роҳатланмайди. Балки кучли курашчи билан олишиб роҳатланади. Баъзан эса, йиқилса ҳам унчалик алам қилмайди. Чунки билмаганини билиб олади. Бу эса кейинга, келажакка керак.

Мамат полвоннинг юқоридаги каломлари унинг юрагига ёруғ нур каби кириб борди, дардига дармон бўлди. Йўқотганини топгандек эди. У яна мана шу Бойқишлоқнинг «файласуфи» билан баҳслашгиси келди.

— Сизларри вақтларингдаям камчилик, тахчиллик бўлганми?

— Э, азаматим, буни бир кам дунё деб қўйибди. Бир кам-а? Буни бошидан ўтган айтиб кетган. Сан айтган гаплар бўлган, аммо бунчалик бўмаган.

— Йўғ-е? Шу кунлардан яхшимиди?

— Яхшимасди-ю, биз ёмон деб билмасдик. Фарқи шунда. Масалан, ман кампиримни: «Мана шу нарсани топсангам топиб келасан, топмасангам топиб келасан» деб оёқ тираб туриб олганини билмайман. У пайтларда сабр-тоқат, бардош бориди.

Иброҳим оғир «уф» тортиб қўйди.

— Ҳа-а, гапларим ёқмаваттими? — дея полвон фотиҳага шайланди.

— Ёқмаваттимас, ёғдай ёқиватти. Ҳо ишонинг, ҳо ишонманг, бошқага гапирсам кулади. Шикоят билан келганларни гапирса ғийбат бўлади. Ўзимни айтай. Мана ҳозир ёз. Ўтган йили қийналганигами, келинингиз худони берган кунни кўмир дейди. Буям бир муаммо!

Мамат полвон мийиғида кулиб қўйди.

— Ишонмайсиз-да! — деди Иброҳим.

— Нега ишонмай? Ишонаман.

— Нега бўлмаса, куливатсиз?

— Кулганимки, ўша айтаётганинг нимаиди?

— Муаммо!

— Биз уни «Бош оғриғи» дердик. Ўша сан айтаётганларри онамни ўзи оёғини осмондан қип ташларди.

— Қандай?

— Қандай бўларди, бир боғ гўзапояни об келиб босип, гулдирамазон қиларди. Бизлар чопиб бориб оёқ-қўлларимизни товлардик. Ўт сал пасайгач, олдига қумғон қўйиб, тепасига қозон осардила, тўртта тараша ташласа овқат ҳам пишарди, чой ҳам қайнарди. Чўғини сандалга соберардила.

Овқатни еб олиб, пахта чувиб ё сўта уқалаб ярим кечагача «Гўрўғли»ни тинглардик. Бу айтганларимми ҳаммаси даҳ-лизи гаплари, азаматим.

— Ие, оддий арифметика экан-ку!

— Нима десанг — шу! Биз шундай яшаб ёмон бўмадик. Биз асосий ишловви ичимизга берардик. Атала бўсяям қўй ёғида қилардик. Ҳозир ҳам кампирим билан шундай тирикчилик қиламиз. Болалар ҳам ёмонмас. Топганини кийиб, ортганини уйига чаплайди. Қиш бўса, печка ёқиб бошини иситишади. Мани санга бир ёмон гапим: бошши кўпда иситаверишам ярамайди. Оёқ бўса бошқа гап!

Ҳаёт жумбоқларини ўзига хос йўл билан ҳал этиб, бировга шикоят қилмай шукроналар қилиб яшаётган бу қарияга Иброҳимнинг меҳри товланди. Шу билан бирга ўзининг ишларига Полвоннинг муносабатини билгиси келди.

— Совхозга нима дейсиз?

— Совхозга нима дей? Совхозим яхши деддинг-ку?

— Яхши-ю, муаммо кўп. Ҳали у йўқ. Ҳали бу. Итдек ишлаймиз. Йил якуни яна олдингидек.

Мамат полвон унинг шунча дарди борлигини билмасди. Унинг супага келиб ўтиришини ҳам совхозни ўнглолмай йўл излаганидан, деб тушунди. Унга раҳми келди. Ўзи билган йўлни кўрсатишга шошилди.

— Отга ўт, азаматим, ўнғаласан!

— Худди шундай дейсиз деб ўйлагандим. Лекин у сиз айтган замонлар ўтиб кетди-да.

— Бекорри айтибсан. Замон ўша-ўша. Одамлар ўзгарип кетти, десанг, бу бошқа гап.

— Сиз ҳам бир томондан ҳақсиз. Лекин энди бу ишларни от эпломаса керак.

— Йийна минан битадиган ишга жуволдиз ишлатасанлар.

— Кўпам унчалимасдир, ота?

— Мана, олайлик сан. Ҳа, майли, санга керагакан. Ҳалиги аграноминг-чи? Аграном нима қилади? Дала айланади. Унга машина нимага керак? Далага киролмаса. Боз устига шопир ҳам бериб қўйибсан. От овора... деганларидек. Ҳа, шундан кўра унга битта от оберсанг, олам гулистон-ку?

— Отга ҳеч нарса керакмасми? Бир товукқа ҳам дон керак, ҳам сув деганлар-у.

— Ман-ку ҳисоб-китоппи билмайман, аммо кўнглим

сезип туриптики, бир техникангни кўчага чиқаришга кетган харажатингга ҳеч бўлмаганда, тўртта от боқса бўлади. Ишонмасанг, бой бойлашаман, буғалтирингга ҳисоплатип кўр. У ёғини ҳисоп-китоп қиламан десанг, қариган техникангни бир ерга оборип ташлашам бир норма иш. От қариса, қозон-товоғинг мой. Ана шунақа. Гап очилиб кетти, айтдим. Гапираман десанг, гап кўп.

— Тиллага тенг маслаҳатлар бўлди. Раҳмат. Яқин орада дам олмагандим. Энди ман турай. Одамлар кутиб қолгандир.

— Майли бора қол, азаматим. Сангаям раҳмат.

Мамат полвон дуо қилиб қолди. Иброҳим пиёда кетди. Полвоннинг кўнгли равшанлаша бошлади... «Отга кўнгли борга ўхшайди. Илоё Оллоҳни ўзи қўлласин. Ёмон кўздан асрасин» — дея кўнглидан ўтказиб турганди, дарвозаси очилгандай бўлди. Бу — Мапрат ача эди. У чолининг директор билан шунча вақт нималарни гаплашганига жудаям қизиқди.

Мамат полвон хаёл суриб ўтирган пайтларида дарвозаси очилишини, кампири чақаришини ёқтирмасди. Аммо ҳозирги ҳолатда дарвоза очганни кампири бўлишини хоҳлади.

Ўйлаганидай кампири экан. Полвон янада тикланиброқ ўтирди. Кампирининг хурсандлиги юзидан билиниб турарди. У етиб келмаёқ:

— Директор нимага кеганакан? — деди.

— У-бу маслаҳат сўрап кепти, — деди полвон мағрурданиб.

— О.. о.. о, байқиш-а? — дея олди. Полвон эса кампирнинг гапини тўғри маънода тушунди.

— Нимага байқиш бўларкан? У раисбоп одам!

Мапрат ачани Иброҳимнинг кимлигидан кўра, уларнинг суҳбати кўпроқ қизиқтираётганди.

— Чой дамлаб чиқайми, чол?

Мамат полвон кутилмаганда:

— Чойи уйдаги супада ичамиз, — деди. Бу жавоб Мапрат ачани шошириб қўйди.

— Йўғ-е, ростингизми, чиппа-чинми?

Яна айниб қолишидан чўчиб чолининг жавобини ҳам кутмай, чойнакни кўтариб уйига равона бўлди. Кира солиб қумғон осди. Қумғон осиб асносида «Ростмикин, зора инсоф берган бўса. Инсофга келаман деса ҳеч гапмасакан»,

— дея кўча томон қаради. Мапрат ача не кўз билан кўрсинки, чоли бир қўлида шолча, иккинчи қўлида кўрпача билан биратўла «кўчиб» келаётганди. Уни кўриб кампирнинг кўнглига не бир ўйлар келди. «Нима бало, директор кўчада ўтирманг дедимикин. Йўғ-е, ўлиптими? Унга нима? Янаям билиб бўладими? Деса, дегандир. Нима бўлгандаям юртти каттаси!»

Мапрат ача чолининг қўлидагиларни олиб, супага жой қиларкан, чойини қайнашигаям бардоши етмай:

— Иброҳимга нима маслаҳат бердингиз? — деди.

Мамат полвонга эса худди шу гап керак эди. Мабодо у сўрамаса ҳам айтарди. У кампирининг бунчалар меҳрибонлигидан ўзини босолмай, гапнинг борини ёш болалардай севиниб айтиб қўя қолди.

— От ол, дедим!

Бўлди! Тамом! Мапрат ачанинг чойи қайнаб бўлди. У чолининг ҳурматини-да унутди. Дафъатан оғзига келган гапни тутиб қололмай:

— Маслаҳат бўмай ўлсин! — деди-ю юрагини ҳовучлаб қолди...

Аммо Мамат полвон хурсанд эмасми, парво қилмади. Орадан ҳеч вақт ўтмай юртдошлар совхоздан совиб, колхозга қайта бошлашди.

Кунлардан бир кун Мамат полвоннинг ўғиллари Иброҳимнинг раис бўлганлиги ҳақида хушxabар топиб келишганда, Мамат полвон: «Энди тўғри бўпти. Ўзи нақ раис-бопиди», — деб хурсанд бўлди. Кўнглида эса: «Ўшанда паршталар омин деган экан», — деб қўйди.

Бойқишлоққа отлар келиши хаёллари билан ичкаридаги супада умргузаронлик қилаётган Мамат полвоннинг яна тинчи бузилди. У Иброҳимнинг ташрифига кўз тутди, лекин ҳадеганда ундан дарак бўлавермади. Полвон кўз тутата охири шундай қарорга келди: «Э, полвон нимани кутватсан? У санга ўхшаб бекорчимми? Яхшиси, мундоқ идорасига бориб қўя қолсанг-чи, баҳонада оёғингни чигалиниям ёзиб келасан. Худога шукур, қувватингам илгаригидан тузук».

Мамат полвон шундай хаёллар билан кўчага чиқди, чиқди-ю, ўйлаб қолди. «Нима деб бораман? Эсингдами, раисбопсан дегандим, айтганим келди дейманми? Дема-самам, шундай деб ўйлайди. Йўқ, бўлмасакан. Йигитти синдириб қўярканман. Йигитти шаштини қайтаргандан

кўра, шайтонни шохини қайирган яхши. Сал олди-кетини йиғиб олиб, ўзи келар».

Полвон кўчадаги супада мулоҳаза қилиб кўрди-да, уйига қайтиб кириб кетди. Лекин нимагадир Иброҳим Полвонни бошқа йўқлаб келмади. Балки у ҳам ўзбекона мулоҳазаларга бордими ва ё оддий одамгарчиликни унутдими, номаълум. Ҳар қалай, вақт топиб келиб кетса, чолнинг кўнгли кўтариларди.

Аммо Иброҳим бир бора уни йўқлаб келмаса ҳам, Полвоннинг ихлоси ортса орткики, сусаймади, чунки бу хушхабар кетидан ўғилларидан яна бир хушхабар — колхозга от олинганини эшитди.

Мамат полвонга бу хушхабар гўёки ширин бир тушдай туюлди. У қалб-қалбдан бу кунларга етишини сезса-да, яна бир алдамчи туйғу ҳам бор эдики, у хуруж қилиб келганда кўрқиб кетарди. Бундай пайтларда ёлғизгина қўлидан келгани — Оллоҳга илтижо эди. Балки шу илтижолари ижобат бўлдимикин? У ўғлидан эшитганларини қайта-қайта сўраб аниқлаштирди.

Рост экан. Колхоз от олгани рост экан. Ростлиги шундаки, у бу гапни тушида эмас, ўнгида, ўз зурриёдидан эши-таётганди.

— Сиз ҳам эшитаётибсизми?! Иброҳим раис колхозга от олдирибди!

Бу полвонга еттита қиздан кейин ўғил кўрган одамнинг севинчи даражасидаги хушхабар ёки сувсиз саҳрода неча кун йўл юриб чанқовдан ўлаётган кишига «Ана қудук! Ана сув» дегандек эди.

Полвон ўғлига ишонгач, қалбининг тўр-тўридан Оллоҳга шукроналар айтди. Иброҳимнинг колхозга от олгани, бу Бойқишлоққа от олинди ёки Полвон от олди дегани-ку!

Полвоннинг юраги хаприқиб, тоша бошлади. Кўчага чиқиб: «Олдириб-ди-и-и!» — дея қичқиргиси келди. Унинг назарида, бутун Бойқишлоқ бундан беҳабардай эди. Шунинг учун бойқишлоқликларга жар солгиси, овозининг борича бақиргиси келди.

Полвон кучланиб, тўппа-тўғри Иброҳимнинг идорасига отланди. Бу сафар уйда ҳам, супа олдида ҳам хаёлида битта ўй — Иброҳимнинг олдига бориш эди. У раисга нима дейишини ҳам олдиндан ўйлаб олмади.

Идоранинг олдида беш-ўн нафар одамларнинг қораси

кўринди. Мамат полвон ўйладики, «Раис йўғакан, булар ҳам уни кутишаётган бўлса керак. Майли, ўшалар билан кутиб тура тураман» — дея бораверди. Уларга етишига йигирма-ўттиз қадам қолганда улар ичидан барваста Иброҳиммонанди у томон юра бошлади. Синчиклаб қараса, Иброҳим. У Полвондан олдин: «Э, Полвон ота, келинг, келинг. Ҳа, бўларкан-у, қаранг қандай ярашиб турибди», — дея қучоқ очиб келди. Нимагадир Полвоннинг биринчи марта хўрлиги келди. Бу хурсандчиликданми ва ё қаричиликданми ўзи ҳам тушунмади.

Полвонни хурсанд қилиш мақсадида:

— Эшитдингизми, от олдик, — деди. Бу — гўё оғзини очса, йиғиси чиқиб кетишдан кўрқиб турган Полвонга малҳам бўлди.

Полвон:

— Қуллуқ бўсин, қуллуқ бўсин, — дея олди. Қўлини дуога очди. Иброҳим уни ичкарига, идорасига таклиф қилди, чин юракдан гаплашгиси келди. Лекин Полвон унамади, шу ернинг ўзидан қайтмоқчи бўлди. Иброҳим полвоннинг қайтишига кўзи етгач, не хизмат бўлса бажаришга тайёрлигини айтганда, полвон:

— Омон бўсанг бўлди. Кўрқмай отларри кўпайтиравер. От худодан қирқта ризқ сўрайди. Шундан биттасини ўзига, қолганини эгасига тилайди. Хўп, Оллоҳни паноҳига, — деди-ю, қайтди.

Иброҳимнинг кўнгли бўшаб қолди. Полвоннинг ортидан хомуш кузатиб турди-да, идора олдида кутиб турганлар томон қадам ташлади.

Полвоннинг аслида Иброҳимнинг идорасига киргиси бориди, лекин ўзидан кўрқди. Кўнгли бўшашиб кетишидан кўрқди.

Полвон қандай шиддат билан келган бўлса, ундан ҳам тезкор суръатда орқага қайтди. Иброҳимни бунчалар осон кўриб қайтаётганига бир қувонди, бир қувонди. Худди келишилгандек, кўчага чиқиб турганини қаранг. Полвоннинг қадами тезлашди, кўнгли кўтарилди. Лекин уйига боргиси келмади. Чойхонага, ўша ёшлик пайтларида қишлоқнинг барча улоқчиларини боққан жойга боргиси келди.

Чойхонада ўзи тенглилар йўқлиги учун узоқ ўтиролмади. Нимадир қилгиси келаверди. Юраги тинчлик бермай кўйди. Уйида ҳам ўтиролмади. Кўчадаги супа ҳам юрак таф-

тини босолмади. Ұйлаб-ўйлаб топди. Тўй қилиши керак экан. Тўйини топганидан кейин бир оз кўнгли жойига тушди. Кампири билан маслаҳатлашмоқчи бўлди-ю, шу заҳоти фикридан қайтди. Яхшиси, қудаси билан маслаҳат қилгани дуруст.

Полвон нафақасидан йиғиб юрган ўлимлигини кўтариб қудасиникига жўнади. Қудаси полвонни кўриб боши осмонга етди. Ош қилдирди. Кампирининг оши пишгунча булар ҳам тўй маслаҳатини пиширишди. Қудаси Полвоннинг гапини маъқуллаб ўтирди. Қудаси Полвоннинг гапини бўлмади, нима деса хўп деганининг сабаби: қудасидан кўрққани. Кўрққаники, полвон унингча, ўлимининг яқинлигини сезиб, тезроқ тўй қилишга шошиляптимикин дея тахминга боргани. Улар ошни еб бўлиб, фотиҳа қилишгандан сўнг полвон қудасидан:

— Энди, тўёнага нима оборасиз? — деб сўради. Бу кутилмаган савол қудасини анча эсанкиратиб қўйди. Шунча йил дўсту куда бўлиб, мол-дунё тўғрисида биринчи бора гаплашиб туришлари эди. Ҳатто, ичидан: «Шу учун келганмикин?» — дея бир оз хафа ҳам бўлди. «Балки, сендан нажот истаб келган бўлса-чи?» деган гумонга ҳам борди.

Шундай бўлса-да, оғирлик билан:

— Ҳа, тўй бўлаверсин-чи, худо буюрганини обorarмиз, — деди. Полвон индамай, қўйнидан пул олди. Ва ҳар бир сўзини салмоқлаб гап бошлади.

— Энди куда! Сиз билан шунча йил оға-ини, куда-анда бўлиб, сиз оғзимиз санга бормади. Оллоҳни ёзиғига шукрларким, сиззи манга, мани сизга муҳтож қилмади. Аммо ҳозир сиздан бир илтимос, тўйга бир той ясатиб борсангиз. Бозорга от-улов оралаб қопти. Фанини бошлаб олсангиз, бўладиганини билиб беради. Бир-икки йил еталаб, от қип оламиз. Мана пули. Бу гап орамизда қолсин.

Қудаси Полвоннинг кўнглидаги гапларни тушунди. Асли, унинг мақсади отлик бўлиш-у, тўй бир баҳона эканлигини сизди. Кузатаётганда:

— Тўй қачон? — деб сўради.

Полвон:

— Той олган кунингиззи эртасига бошлайман. Олсангиз хабар беринг, — деди.

Полвон шу ёшга кириб, биринчи маротаба уйдагилардан яшириб иш қилди. Гарчи, оила тартиб-қоидасига

зид бўлса-да, тўғри қилган экан. Қудаси ҳам қариганда полвоннинг кўнглини кўтармоқчи бўлдим ва ё элга ўзини кўрсатиб қўймоқчи бўлдим, ишқилиб, полвон берганга ёнидан қўшиб той эмас, худди Гўрўғлининг Фиркўкини эслатувчи бир чопқир кўк от етаклаб келди. Полвоннинг кўзларидан ёш чиқиб кетди. Бўлди. Полвон отни кўриб, ўзини унутди. Элга эътибор бермай, отнинг олдига борди. Пешонасини силади. Ўринбой билан ўғлини чақирди. Отни қудасининг қўлидан ўзи олиб, тўй болани миндириб, ўғлига етаклатди. Ўғли ҳовлини бир қур айлантириб, сўнг оғилхонага боғлаб чиқди.

Тўй полвонга қанчалар шодлик олиб келган бўлса, кампирига шунча ташвиш олиб келди. Мапрат ача тўёнани кўриб хотин қудасига:

— Қудамми қариганда нима жин урди? — деди. Қудаси:

— Қилган бўса қудасига қилган-да, — деди хижолат тортиб. Орқасидан қўшиб қўйди: — Кўп куйинаверманг, чолингиз энди от миниб, улоқ чопармидила, бўмаса соттириб юборасиз.

— Сиззи гапингизам бор гап қуда, майли, бир гап бўлар, — дея ноилож тишининг оқини кўрсатди. Мапрат ачанинг отдан бунчалик юрак ҳовучлашида жон бор.

Отни Мамат чопарди-ю, азобини Мапрат тортарди. Отни отдак қилиб қишдан чиқаргунча Мапратнинг оёғида оёғ қолмасди. Мамат полвон от билан топган-тутганини ҳар сафар тўғри чойхонага олиб бориб, улоқчилар билан тонг отар базми жамшид қуради. Уйига ҳам қуруқ келмас, учтўрт тоғора-пақир, бир икки бош қора мол ҳайдаб келарди. Аммо ҳафта ўтар-ўтмас, тенг-тўшларини бошлаб келиб, уларни сўйиб едириб юборарди. Мапратнинг от боққанига қоладигани — тоғора-пақир, калла-поча, терипўстак. Булар учун Мапрат озмунча меҳнат қилмасди. Мамат полвоннинг еяётган ошидан тош чиқса чидаши мумкин эди-ю, отнинг еmidан чиқсами? ... Худо урдийди! Ўша куни Мапратнинг уйи куйди деяверинг. Шунинг учун Мапрат болаларига ҳам ишонмай, емни ўзи бирма-бир гуруч тозалагандек қўлдан ўтказарди. Қисқаси, Маматнинг ҳам, Мапратнинг ҳам сочини от оқартирди.

Тўйдан кейин Мапрат қудасининг гапини Полвонга айтишга кўп чоғланди...

Мамат полвоннинг тўй қилган куни — унга от олинган кун сифатида эъзозли бўлиб қолди. Полвон шу кундан бошлаб отнинг олдига ҳеч кимни яқинлатмай, бомдоддан хуфтонгача от билан овунади.

Бахтига оти юввош чиқди. Бу ҳам Полвонга Оллоҳнинг инъоми. Полвон буни кўргани, ўйлагани сайин, мингиси келаверди. Мингиси келган сайин, бир ғайратига минг ғайрат кўшилаверди.

Бунинг устига кундан-кунга Бойқишлоқда отлар кўпаяверди. Фалон қишлоқда улоқ бўпти, писмадон қишлоқда улоқ бўпти, деган хушхабарлар кела бошлади.

Шундай кунларнинг бирида Мамат полвон уйида ёлғиз қолди. Ўғилу неваралар ўқишу ишга, кампиру келини тўйга кетишди. Шу куни тўй кампиру келинга эмас, Мамат полвонга бўлди. Полвон ғайратининг сўзига кирди — Фиркўкни минди...

Оллоҳга олам-олам олқишларким, Мамат полвон ҳали от минологан!

Оллоҳга олам-олам олқишлар билан Мамат полвон аста-аста отини бавлиди, ўзини бавлиди.

Ана шундай бахтли кунларнинг бирида Мамат полвоннинг ўғли яна бир хушхабар топиб келди. Туманнинг бу йилги йиғини Бойқишлоқда бўладиган бўпти. Демак, улоқ ҳам бўлади. «Худо хоҳласа энг сара улоқчилар келади, аломат улоқ бўлади». Улоқни ким бошқариши-ю ким ташлаб беришини ўйлади. Тумандаги кекса улоқчиларни бирма-бир эслади. Эслади-ю ўзидан катта улоқчи қолмаганидан юраги орзиқиб кетди. Ўтганлар руҳини ёд этиб, қуръон тиловат қилди. Наҳотки, туман улоғи унга қолган бўлса? Наҳотки, у бошқарса?! Ундан улуғ улоқчи бўлмагач, у бошқаради-да. Демак, туман улоғини Мамат полвон бошқаради.

Мамат полвон бир пайтлар саркор улоқчиларникига борган даврларини эслаб, уларни кута бошлади. Аммо буни болалари тугул кампирига ҳам айтмади.

Айтмаганиям тузук бўлганакан, улоқ бўладиган кунга бир кун қолганда ҳам ҳеч ким келмади.

Мамат полвон яна ўзи таниган кенгашда «Хў, Мамат полвон, неча йиллардан бери улоқ бўмаса, кекса улоқчилар ўтиб кетган бўса, ҳа, бу ёшлар расм-русумимиззи унутган-да! Боз устига, ҳали сани от мина олишингни улар

билмайди-ку! Билгани отинг борлигини биледи. Яхшиси, ўзингни кўрсатиб кўй! Келмаса, кейин хафа бўл», — деб ўзини юпатди.

Мамат полвон ўз мулоҳазаларидан куч олиб, эртасига ҳеч ким келмаса-да, улоққа боришга жазм қилди. Келин-ўғиллари ишга кетишгач, кампирига ёрилди: «Янгиларимми опчиқ, улоққа бораман».

Кампири гарчи от келганда хафа бўлган бўлса-да, шу от баҳона чоли тетиклашиб кетганидан хурсанд эди. Чолининг улоқ кўриб келишга кучи етишига шубҳа қилмаган кампир чопонига кўшиб янги дўпписи-ю калиш-махсисини олиб чиққунча Полвон йўқ. «От қарагани кетгандир», деган тахмин билан ташқарига қараб ўтирган Мапрат ача оғилхонадан от эгарлаб чиқиб келаётган чолини кўриб, капалаги учиб:

— Нима, от миниб бормоқчимисиз? — деди. Полвон бир кулиб кўйди-да:

— Ман минан шунча йил яшаб, қачон пиёда улоққа борганимни кўргансан, кампир? — деди. Кампирам ҳазилга ҳазил билан:

— Ҳе, ҳазилингизам бор бўсин. Кўйинг-е! Ёшингизга эп кеган ишши қисангиз-чи? — деди ялиниш оҳангида.

Мамат полвон уйдан худди куёвлардай кийиниб чиқди. Мапрат ачанинг кўнгли тоғдай кўтарилди. Полвон эгарлоғлик турган оти томон юра бошлади. Мапрат ача олдини тўсмади, чунки у чолининг от минишига ишонмади, жўртгага қияпти деб ўйлади.

Мамат полвон эса бу орада отни ечиб, кўча томонга тўғрилади. Мапрат ача Полвон оёғини узангига кўйгандаям ишонмади-ю, «Ё пирим», дея отга интилганда, «Вой» деб юборди. Мамат полвон бир силтов билан уйдан чиқиб кетди. Мапрат ачанинг эса оёғидан мадори қочиб ўтириб қолди.

Мамат полвон кўчага чиқиши ҳамон уни бепоён дала тузлару улуғвор тоғлар қарши олди. Полвон ўша томонлардан эсаётган муздек соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди-да, отини Зангга, туман улоғи бўлаётган томон бурди.

Йўлда учраганларнинг от минишига ҳавас билан боқётганларини кўриб Полвоннинг кучига куч, ғайратига ғайрат кўшилиб бораверди. Бироқ улоқ майдонига етиб-етмаёқ ҳафсаласи пир бўлди. Чунки улоқ бўладиган жойни

гир айлантириб аравачали тракторлар билан ўраб кўйишибди. Аравачалар томошабинлар билан тўла. Бу қанақаси? Қафасда улоқ чопиб бўларканми? Э, замонингдан айланай.

Ҳамманинг фикру хаёли улоқда бўлгани учун Полвонга деярли ҳеч ким эътибор бермади. Полвон оқим билан улоқ майдониغا кирди. Кун ботиш томонга одам бўйи баробар баландликда тайёрланган ёғоч супадан туман раҳбарлари жой олишибди. Улоқни шулар бошқаришмоқда. Умрида от минмаганлар улоқни бошқараётгани Полвоннинг гашини келтирди. Супанинг тагида бир неча отлиқ соврин учун қўл чўзишиб турганидан орланди. Уларга улоқ чопишни ўргатиш кераклигини кўнглига тугди.

Мамат Полвонларнинг даврида кун бўйи чиқса тўрт-беш маротаба улоқ чиқар, чиқмаса чиқмасди. Эртасига қолдирилганлари ҳам бўлган. Улоқнинг тепасидан кун бўйи буғ гўёки тутундек кўкка ўрлаб ётарди.

Улоқ нимагадир уч жойга бўлиб ташланганди. Кун чиқиш томонидаги тўпдан тутун чиқиб турганини кўрган Мамат полвоннинг қалбида бир туйғу исён қилди. Ёшлик гайратлари жўш урди. Ҳаммасини унутиб, отни ўша томонга бурди. Полвон узоқдан улоқнинг ҳақиқий улоқ эканлигига ишонди. Ҳали унинг тутун осмонга устун бўлишига умид қилди. Худо хоҳласа, полвонлар кечгача от солиб куч синашади. Ана шунда Мамат полвонни ҳам кўришади. Ундан маслаҳат сўрашади. Мамат полвон хаёлан улоқни эртасига қолдирди.

Мамат полвон йигитлик даврига қайтди. Майли, ҳеч йўқ пешингача тортишсаям майлийти. У улоқ ёнига етиб келмаган ҳам эди, теп-тегарак тўп бир томонга қараб оқа бошлади. Не кўз билан кўрсинки, бир йигит улоқни судрапти, унинг ўнг томонидан икки, чап томонидан икки отлиқ бошқа улоқчиларнинг йўлини тўсаяпти, биттаси унинг отини тизгинидан тортаяпти. Ўртадаги улоқчи бошига танкчиларнинг кийимини кийиб олган, кўзи кўринади, холос. Эҳ, беқасам белбоғ, қандай бошқача эди. Ҳалиги темир бошли йигит улоқни ўнгармоқчи бўлди-ю, отларнинг суриши, олдиндаги йигитнинг тортиши бунга имкон бермади. Шу пайт Мамат отлар орасидаги яна бир пиёдакашни кўрди. У нима қиляпти? Йигитлар бир-бирига жудаям ўхшаб кетади. Полвон уларга яқин келганда Аҳмадбой улоқчининг болалари эканлигини аниқ таниди. Улар биргалашиб

тортишаётганини энди тушунди. Ўртадаги бошига мато кийгани уларнинг каттаси. У анча жойгача улоқни судраб борди. Отлар етолмагачгина холилатиб тақимга олди. Эҳ, баччагар, наҳотки эгарни қошига боғланган. Демак, укалари олиб беришган, у эгарга боғлаган.

Эҳ, эссиз! Улоқнинг куни шуларга қолдими? Буларнинг отаси фирром чопарди. Болалари ҳам отасининг боласи бўпти.

Мамат полвон шу манзарани кўриб «Улоқ ўлибди» деди-ю, келганига минг пушаймон бўлиб, отни уйи томон бурди. Полвоннинг уйига кетганини ҳам ҳеч ким билмади. Ҳамма улоқ билан овора эди. Уйига қандай келганини билмади. Дарвозаси олдида отдан тушиб, етаклаб олди.

Айвонда ўйнаб юрган невараси жон-жаҳди билан унга қараб шундай чоптики, онаси «ҳай-ҳайлаб» то етиб келгунча, у отнинг тизгинидан тутди. Келини Хосиятхоннинг кўзига қайнотаси ҳам кўринмади.

— Вой, қарасангиз-чи, болани тишлаб олмасин!

Неваранинг от томон жон-жаҳди билан чопиши, отдан ҳеч кўрқмай келиши Мамат полвоннинг бутун диққатпазлигини қувиб юборди. Улоқда кўрганлари хаёлидан кўтарилди. Келинининг куйиб-ёнишига эътибор бермади. У янада баттарроқ тутоқди.

— Вой, ота сизга айтиватман ?

Мамат полвоннинг кулгиси қистади.

— Келин, ҳеч замонда от тишлаганини эшитганмисан?

Полвон келинининг жавобини кутмай давом этди:

— Ит тишлайди, бу от-ку!

Келини ҳали ҳам ўзига келмаган экан, ўғлини эсон-омон, соғу саломат қўлидан тутиб, Полвонга эшиттирмай, «Билиб бўладими» деди-ю, ўғлини олиб кетмоқчи бўлди. Болакай эса жон-жаҳди билан от томон талпинди.

Мамат полвон уч ўғилу бир қиз кўрди. Ўғил кўргандаги қувончи еру кўкка сифмади. «Яна Бойқишлоқдан уч улоқчи чиқади» — дея қувонди. Лекин қувончи узоққа бормади. Уч ўғилнинг ҳеч йўқ биттаси отга қизиқмади. Мамат полвонга энг алам қилгани шу. Мамат полвонни ҳеч нарса эголмагани, шу нарса эгди, шу нарса қаритди.

Ўғилларидан умидини узиб, невараларига кўз тикди. «Барибир, бир улоқчи чиқади» — деди, ишонч билан. Ўғиллари аксига олиб, ўғил кўрмади. Қизининг ўғли барибир,

Ўғилникидек бўлолмайди. Полвон уч йил олдин тақдирга тан бермоқчи эди, бахтига кичик ўглининг хотини ўғил туғди. Исм қўйиб беришини сўрашганда, «Ўринбой бўсин», деди. Бор умиди шу неварасидан бўлса-да, қаттиқ ишонмади. Ишонмай нотўғри қилган экан.

Мамат полвоннинг хаёлини шу жажжи бола шундай камраб олдики, у ўзига ўринбосар эканлигини юракдан сизди. Келинига эътибор ҳам бермай, отга миндирди. Ўринбой илгаридан от миниб юргандай эгарни қошидан ушлаб олди. Шу пайт кампири уйдан чиқа солиб:

— Ҳой, қўлидан ушланг — деди.

Полвон келинига теккизиб:

— «Саң аралашма!» — деди. Мамат полвон гарчи дўқ ураётган бўлса-да, вақти чоғлиги юзи-кўзидан шундоққи-на билиниб турарди.

Мамат полвон на кампири, на келинининг гап сўзию турқи-тароватига эътибор бермай, невараси билан бирга офилхонага отни қантариб чиқиб, айвондаги сандалнинг бир тарафига ёнбошлади.

Фирқўни миниб, боши осмонга етган Ўринбой тўпта-тўғри келиб, Мамат полвонни «от» қилиб минди. Келини келиб, қўлидан тортиб танбеҳ берди, лекин уни бобосидан ажратолмади. Мамат полвон «қўйворавер» имосини қилди.

Ўринбойнинг бу «от» дан кўнгли тўлмади, шекилли, Полвонга кетма-кет саволлар бера бошлади.

Полвон эндигина унинг саволларига жавоб беришга чоғланганда, улоқдан қайтаётганларнинг шовқин-сурони хаёлини бўлиб юборди.

Полвон дераза олдига бориб ташқарига разм солди. Ўтаётганларнинг кайфиятидан «олди-олди»си бойқишлоқликларда қолганлигини сезиб, кўнгли кўтарилди, кўчага чиққиси келди. Бирдан кўз ўнгида бояги ака-укалар гавдаланди. Кўчадагилар ҳам ўшалар эканлигини сизди. Ҳафсаласи пир бўлди. «Улар икки дунёдаям улоқчи бўлолмайди, чунки уруғида элдан дуо олган улоқчиси ўтмаган», — дея кўнглидан ўтказди.

Полвон шуларни ўйларкан, беихтиёр руҳсизланди, беихтиёр ҳолсизланди. Яна бояги жойига бориб ёнбошлади.

Булардан беҳабар Ўринбой яна келиб минди. Полвон унинг бош-кўзини силай бошлади. Полвон Ўринбойни эркалатган сайин, кўнгли кўтарилаверди, борган сари Зангдаги улоқ таассуротларини унута бошлади.

Мамат полвон шу ётишича кўчада улоқдан соврин билан қайтаётганларнинг сафига қўшилиб кетди. Кўчадаги улоқчиларнинг соврини олдида, отларига ўнгариғлик бўлса, Мамат полвоннинг соврини ҳам олдида, тўғрироғи унинг устида «от» қилиб миниб ўтирарди.

* * *

Мамат полвон от минди — манзили яқин бўлди. Етаман деганига етди, оламан деганини олди. Мамат полвон от билан улоққа кирди, улоқдан соврин билан, галаба билан чиқди. Аммо отнинг қоқилиши, улоқнинг ўпқони ҳам бор экан.

Мамат полвоннинг отнинг нафақат шавқию завқи, балки захру захмати ҳам кутиб турган экан. Туман улоғи бўлган кунни Мамат Полвоннинг оти «қоқилиб», улоқнинг «ўпқони»га тушиб кетди. Ўпқон—ўпқонда!

У ерда ҳалокатдан бошқа ҳеч вақо йўқ. Мамат полвон бу ўпқондан чиқиб кета оладими, яна отнинг завқи-шавқидан баҳраманд бўла оладими? Уни бу ўпқондан ким қутқара олади? Бу — ёлғиз Оллоҳгагина аён. Бу дунёда ундан қудратли куч, ундан меҳрли меҳрибон йўқ!

Мамат полвонни Оллоҳ таоло қариганда яна бир бора қўллади. Уни ўпқондан олиш учун энг сўнгги умиди — Ўринбойни юборди. Ўринбой Полвонни ўпқондан бир ҳамла билан тортиб олди. Ойдин йўлга олиб чиқди. Эртаю кеч ётса ёнида, турса танида бўлди.

Невара-бобо биргаликда қишни қаритиб, баҳорни байрам билан бошлашди, далага бориб от боқиб келишадиган бўлишди. Полвон Ўринбойни эгарга миндириб, ўзи унга мингашиб, кейинги йиллари супада ўтириб, кўз билан борган қирлари томон йўл олади. Улар кечгача адирма-адир от ўтлатиб, кунни кеч қилишади.

Отасининг «кўча қоровуллиги»дан бўшаганига икки ўғли хурсанд, кичик ўғлининг эса фикри хаёли Ўринбойда, аммо отасига айтолмайди. Хотинига сал ён босса, отадан кечиб, бу уйдан кўчиб кетиши керак.

Қийин бўлганда Мапрат ачага қийин бўлди. Чолини невараси билан далага кузатади-ю, хаёли аллақасқларга олиб қочади. Келини кечгача уйга кирмай, эшикда куйманани, аммо ишида унуми йўқ. Тиқ этган товушга чопиб, дарвозага боради. Қариган чоғида отдан йиқилиб,

бир кори ҳол бўлишидан қўрқиб, ҳилвираб турган юракларини келинининг бу унсиз ҳаракати қонга тўлдириб юборади.

Мамат полвон эса парвойи фалак. Олатлагидек, эрта тонгда неварасига мингашиб далага йўл олади. Бойқишлоқликлар уни кўчада ўтиришига қандай кўникишган бўлса, бунга ҳам ўрганишди. Полвон Ўринбой билан нева-ра-бобо эмас, суҳбатдош-дўстга айланди.

Ўринбой йўлда Полвоннинг қамчисини тортиб олади. Болалик қилиб отни уриб қўйишдан қўрқиб-қўрқиб боради. Буни боланинг кўнгли сезадими, ишқилиб, қамчини ўқталайди-ю урмайди. От эса йўргасини тезлатади. Ўринбой олам-олам севинади. Отда эркин ўтиради. Полвоннинг ҳушёрлиги ортади. Шундай пайтларда Ўринбой бобосига эркаланади:

— Катата.

— Бал-е.

— Мангаям от оберинг.

— Мана шу сани отинг-да!

— Йўқ, бу сизники.

— Ҳа, сан миниб ман учқашиб кетватман-у, саники-да!

— Йўқ, бу сиззи отингиз.

Орадан бир оз ўтгач Полвон давом этади.

— Сан отти нима қиласан?

— Сизминам чопишаман.

Полвоннинг кўнгли тоғдай кўтарилади.

— Иншоолоҳ, иншооллоҳ.

Ўринбой бу сўзнинг маъносини тушуниб-тушунмай, болалик қайсарлиги билан бобосининг жавобини эшитгиси келади. «Чопишасизми?» деб туриб олади.

Полвон тезда жавоб қайтаролмайди. Кўнгли бўшашиб кетади. Бола орқасига ўгирилади. Полвон сергакланади, унинг белидан ушлайди. Бола отдалигини унутиб, бобосининг соқолидан тутамлаб ушлаб тортмоққа шайланади.

— Обермайсизми?

Беихтиёр овозида ялиниш оҳанг сезилади. Полвон уни синамоқ ниятида сўз қотади.

— Обермасам нима қиласан?

Мамат полвон Ўринбойдан етти ухлаб тушига кирмаган жавоб олади.

— Сиз обермасангиз, ўзим оламан!

Боланинг кўнгли бир оз ёришса-да, таскин топмайди. У яна тихирлик ва қайсарлик қилади.

— Ўшанда чопишасизми?

— Йў-ў-ўқ, ўғлим.

Ўринбой ўзича аразлаб яна отнинг тизгинига ёпишади. Гўё аламини отдан олмоқчидек тизгинни силкитади.

— Чопишасиз, ман катта бўсам, сизминам чопишаман!

От эса унинг тизгин силкитишига жавобан йўрғасини тезлатади. Неварасига мингашиб кетаётган полвон от йўрғасига берилиб беихтиёр:

— Сан билан ҳеч ким чопишолмайди, — деб юборади. Аммо, Ўринбой бу каломни ёшлик қилибми, Полвон айтган маънода эмас, «чопишмайди» деган маънода тушуниб, тизгинни тортади ва йиғламсираб сўрайди:

— Нимага?

Полвон беўхшов қўллари билан боланинг бошини силаб, бағрига босади. Бор кучини йиғиб, ўктам, кўҳна овозда сўзлайди.

— Худо хоҳласа, сан билан ҳеч ким чопишолмайди, болам!

Полвоннинг кўкрагидаги оппоқ, қаттиқ жунлари Ўринбойнинг юзини қитиқлайди. Бола кўзлари ёшланиб:

— Нимага, нимага? — дейди йиғламсираб.

Полвон унинг юзини ўзига қаратади. Кўзи кўзига тушади. Меҳри товланади. Полвоннинг кўз олдига Ўринбой уни армонларидан халослётувчи қахрамонга айланади. Алами каломига эврилади, дил тўридаги энг ардоқли сўзларини шундай ифода этади.

— Сан билан ҳеч ким чопишолмайди! Санга ҳаммаси ютқазиб қўяди! Сан ҳаммасидан ўзиб кетасан!

От йўрғасини тезлатиб Султон Вайсал Қорондан ўнгга бурилади. Полвон тизгинни Ўринбойнинг жажжи қўлчалари билан кўшиб ушлаб, сўлга буради. Болакай ҳайрон бўлиб:

— Қаққа борамиз? — деб сўрайди.

— Алишга!

— Алиш қақта?

— Поччаотада.

— Эҳда нима қиламиз?

— От боқамиз.

— Ўзимиззи жой-чи?

— У ер ҳам ўзимиззи жой.

Улар Бўспи тоғлари томон от суриб кетишади. Бу томонлар Ўринбойга ҳам ёқади. Айниқса, Поччаота сойидан гуркираб келаётган зилол сувни кўргач, эгар устидан ир-гишлаб:

— Каттата, хопитайлик? — дейди. Полвоннинг бир ғайрати келади, бир ғайрати келади-ю, бу ғайратидан мўйсафидлиги устун келади.

— Уят бўлади.

Аммо неварасининг қовоғи солинганини кўриб, оқар сувда чўмилиб бўлмаслиги, ундан одамлар сув ичиши, чўмилиш учун алоҳида жойлар зарурлигини тушунтиратушунтира Алишга етиб боришади.

Отни қўйвориб, бет-қўлини ювиб, белбоғига артиб, хуржунини ёнига олиб, тошлар устига дастурхон ёзди. Дастурхонга иккита нон ва бир чақмоқ новвот қўйди. Қумфонга сув тўлдириб, тош устига ўрнатиб, тагига ўт ёқди... Бунгача Ўринбой атрофда шодланиб айланиб юрди-да, бир бурда нонни олиб Поччаота сойига югурди. Полвон «эхтиёт бўл» деб қўйди.

Мамат полвоннинг хаёли ёшлигига, чортоқлик Болта полвон билан шу ерда сув талашган пайтларига олиб кетди-ю, Ўринбойни унутди...

...Ўшанда тонготар пайти келиб Чортоққа кетаётган сувни ўзлари томон ағдарди. У пайтлари беш-ўн тегирмон сув оқарди. Ёлғиз ўзи сепоя босди.

Полвон чопонини қишда унутса унутардики, ёзда ҳеч ёнидан қўймасди. У чопонини эгнига кийиб, яхтак-иштонини қуриштириб, Болта полвонни кутди. Ундан эса дарак бўлавермади.

Тушгача кутди. Энди келмаса керак деб кетмоқчи бўлиб турган эди ҳамки, узоқдан бир қора кўринди. Бу ўша — кутгани эди.

Мамат полвон ҳам, Болта полвон ҳам нима дейишларини билишмас, аммо бир нарсани аниқ билишар эди. Бу — муштлашиш эди. Бусиз сув ундириб кетиш қийин эди. Улар қандай муштлашишни ҳам билишмасди. Лекин бир нарса аниқ эди: ким кучли бўлса, сув ўшаники, гарчи навбати Болта полвонда бўлсада.

Яқинлашиб келгач, Болта полвон Маматнинг авзойини кўрди. Гапни кўпайтирмади. Тўғри сувга тушиб, Чортоққа томон оча бошлади. Мамат ҳам ўрнидан туриб унга яқинлашди.

— Болта, салом беришгаям ярамай қопсанми?

Болта жавоб бермади. Харсангларни Кетмонтепа томон отаверди. Маматнинг баттар жаҳли чиқди. У ҳам сувга туша кетди.

— Хў-ў, Болта! Салом беришгаям ярамай қопсанми дедим?

— Гап чайнаш полвонни ишимас, муддаога ўтавер!

— Муддаога ўтадиган бўсам, сувни мандан кейин ичсан.

— Навбат кимда?

— Ман тўйганимдан кейин навбат санда бўлади. Тўхтат! Бекорга овора бўлватсан.

Болта полвон Маматнинг юзига тик боқди. Уни муро-сага чақириш бефойдалигини сезді. Бу ҳам кўтара савдога ўтиб, қатъий оҳангда деди:

— Нима, урасанми?

— Кўнмасанг, бошқа иложи йўқ!

Шундай дейишга деди-ю, нимагадир ўнги сўлига қараб олиб, оғирлигини ўнг оёғига олди.

— Шу ердами? — деди Болта полвон асабий.

Мамат полвон жиндек ўйланди-да:

— Ташқарига чиқамиз, — деди негадир.

Сувдан чиқиб кета туриб Мамат полвон ўйланди. Болтани уриб енгса иш кўпаяди, барибир ташлаб кетиб бўлмайди. Мабодо, енгилиб қолса унгаям иш кўпаяди.

Ана шундай хаёллар билан ўзича бошқа йўл қидириб кўрди. Боз устига унинг меҳмонлиги ҳам анча кўнглини бўшаштирди. Шу пайт Болта полвоннинг таҳдидли овози эшитилди.

— Қани, бошла, Полвон.

Гарчи у Полвон сўзини тўғри маънода ишлатган бўлса-да, Маматга ботди. Ботса-да, ўзига олмади. Меҳмонлиги учун аяди, салмоқлаб гап бошлади.

— Болта... Мунақада биттамиззи майиб қилиб қўямиз.

— Пешонага ёзилгани бўлади, — деди гўё «Бўлмаса нима қилайлик?» деган маънода. Мамат ҳам унинг ниятига тушунди ва кўнглига келиб турганини айтиб қўя қолди.

— Ке, яхшиси, отимиззи бир муштдан уриш қиламиз!

Бу таклиф Болта полвонгаям маъқул кўринди. Рози бўлди. Мамат полвон «Меҳмонсан» деб биринчи уришни унга берди.

Болта полвон Маматнинг Қорабайири олдига борди. Боришга борди-ю, дабдурустан мушт тортиб юбормади, кўли бормади, кўзи қиймади. Лекин бундан бошқа тузук-куруқ таклифи ҳам йўқ эди. «Ҳар қалай от одамдан азиз-мас-ку?!» — дея ўзини овутди.

Қорабайир эса ўзи томон келаётган Алпомишқомат йигитнинг нияти бузилганини билди. Турган жойида ер депсиниб кишнади.

Мамат полвон юзини буриб олди.

Отни Маматнинг ана шу қилиғи гафлатда қолдирди. «Мамат полвон бу одамнинг йўлини тўсмаяпти» деб ҳайрон бўлди от. Ҳайрон бўлганичяам бор-да. Мамат ҳали-ҳануз отининг-олдига одам-ку одам бегона қушниям йўлатмаган. Ана шундай ўй билан сув томон бепарво кетаётган Мамат полвонга қараб турган от тўсатдан пешонасига келиб тушган зил-замбил зарбадан ўзини ўнглолмай, орқага тисланиб бориб ўтириб қолди. Тошлар тилга кирганда «тасир-тусур» бўлиб кетди. Чақиндек қараган Мамат полвон отининг одамдек ўтираётганини кўриб, «Қора» деб қичқириб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. У отга томон талпинди. От ҳам бир кишнаб Мамат томон талпинди. Маматнинг кўнгли жойига тушди. У бундай таклифни айтишга айтганди-ю, сўзидан қайта олмаганди. Ўзича, Болта урмаса керак, деб ўйлаганди. Ундан ҳам ё ақл қочди, ё жаҳл устун келди.

Қорабайирнинг кишнаши унинг борлиқ жаҳонини куйдириб ташлади. Мамат Болта полвонга сўз қотмай, тўппатўғри унинг оти томон кетди. От шундоққина сувга яқин жойда эди. Ҳали унинг тери қуримаган, эгарга қантариғлиқ. От жонивор сизди. Маматдан кўрқиб, орқасига тисланиб қочмоқчи бўлди. Лекин, тизгини халақит берди, энгашолмади. Энгашмай қочолмайди. Шундай бўлса-да, тисланиб қочишга ҳаракат қилди. Шу орада бор кучини муштира йиғиб, салкам ваҳшийлашган Мамат шердек отга ташланди. От, қўлнинг кўтарилганини кўрди-ю, кўзидан ўт чақнаб кетганини сезмай қолди. Беихтиёр орқа оёқларида тик туриб кетди. От шундай ғайритабиий кишнадики, овозидан тоғу тошлар гумбурлаб, гўёки, «дунёни бузиб» кетди. От овози дараларда акс-садо берди. Икки оёқда тик турган Қашқа мувозанатини йўқотди, димланган Алиш бир тўлганиб олди.

Бу воқеа сувнинг нариги бетида бўлган эди. Полвон ўша

томонга қаради. Ногоҳонда кечувдаги харсангдан харсангга ирғиб нариги томон ўтиб кетаётган Ўринбойга кўзи тушди. Полвонни от хаёли ўз домига тортган эди. Кўзи кўриб турган суюкли неварасини шу дақиқада ўйламади. Ўринбой давом этаётиб, оёғи сирғанди, сойнинг димланиб турган томонига оға бошлади. Полвон сувга ағдарилаётган неварани Болта полвоннинг оти хаёл қилди. Фақат сувга ағдарилаётган болақайнинг «катта-та-а» деган фарёдигина хушини жойига келтирди. Қарилик қувилиб, қандайдир куч келди. Харсанглар устидан боришга сабри чидамай «ё Фавсул Аъзам» дея ўзини сувга отди. Ўринбой то ўзини ўнглаб олгунча, бир-икки сувга кириб чиқди. Мамат полвон сузишга яхши эди. Ҳали ҳам тузук экан. Зум ўтмай, Ўринбойнинг олдига етиб борди ва кучоқлаб кўтарди. Шундагина у сувнинг совуқлигини сизди, аъзойи бадани музлаб, қақшай бошлади. Яхшиямки, чопони борлиги. Тезликда Ўринбойни ечинтириб, чопонига ўраб, эғнини сиқиб, офтобга ёйди.

Полвоннинг бутун фикри-хаёли неварасида бўлиб, ўзини унутди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмаёқ, чопонини иккаласи баҳам кўришди. Ўринбойга бу ҳол жудаям қизиқарли бўлди. У гарчи тиши-тишига тегмай, дилдираб турса-да, бобосининг эғнига ёпишиб қолган яхтак-иштония соқолидан оқиб тушаётган зилол сув томчилари завқини тоширди. Айниқса, чопон ёпиниб ўтиришгандаги ҳолат бир умрга эсида қолди. Бобоси ўзининг яхтақларини ҳам сиқди. Бола роса қиқирлаб куларди. Куламан деб чопонининг ўнгари кўлидан чиқиб кетди. Полвон уришмади, аксинча кўшилишиб кулди. Гўёки, улар орасидаги олтамишдан ортиқроқ ёшдаги фарқ ўз кучини йўқотгандек, икки эркин яп-яйдоқ жонзотдан бахтли инсон йўқдек эди.

Полвон гарчи ўзларидан бошқа ҳеч ким йўқлигини билсада, атрофга қараб кўйди. Отдан уялди. Чопонини устига тортди. Олов ёқмоқчи ҳам бўлди. Эринди. Эриниб нотўғри қилди.

Блага овуниб Полвон ҳам ҳеч нарса билмади. Фақат уйларига ҳар доимғидан сал кечроқ келишди. Ўғли безовталанган бўлса керакки, кўча дарвоза олдига чиқиб турган экан. Отаси етиб келмаёқ Ўринбой:

— Роса маза қилдик, — деди мақтаниб.

Полвон уни кучоқлаб келаётган эди, маҳкамроқ сиқди. Бу неварасига «санга нима дегандим» — дея берган тан-

беҳи эди. Ўринбой сир бой бермади. Ўғли отасининг отдан тушишига ёрдамлашди. Отасини қўлтиғидан оларкан, унинг бадани қизиб турганини сизди...

Ҳар доим Полвон отни оғилхонага невараси билан ўзи боғлаб чиқарди. Бугун нимагадир «манга бер» демади. Ўғли ҳам индамай оғилхона томон от етаклаб кетди.

Ўғлига қўшилиб юрак ҳовучлаб ўтирган Мапрат ача ҳам чолининг келганини кўриб кўнгли ўрнига тушди. Супага жой қилди. Мамат полвон иссиққина чой ҳўпларкан, ичидан қалтироқ келаётганини, бадани увишиб кетаётганини билдирмай:

— Манга жой қилиб бера қол, — деди.

Ўша куни солинган жой уч кунгача йиғилмади. Полвон ўт-олов бўлиб ёнди. Болалари тўпланиб келишди. Кечалари навбатма-навбат тепасида бўлишди. Роса кўрқиб кетишди. Ўринбойни алдаб далада бўлган воқеадан хабардор бўлиш-гачгина, бир оз кўркувлари босилди. «Қаттиқ шамоллаган бўлсалар керак» деган қарорга келишди. Полвоннинг кечалари алаҳсираб кўрқитишлари ҳам майли-ю, дўхтирларнинг саволларига жавоб бермай, ҳайдаб солишлари ортиқча бўлди.

Охири Полвоннинг ҳамсуҳбати, бирор марта улоқ олмаган бўлса-да, ҳеч улоқдан қолмайдиган Абдукарим дўхтирни топиб келишди. Ўйлашгани тўғри чиқди. Унга қаршилиқ кўрсатмади. Дўхтир уни обдан кўриб, иситмасини ўлчади ва:

— Ҳеч қанақа кўрқадиган жойи йўқ, — дея укол қилмоққа ҳозирлана бошлади. Уни кузатиб турган Полвон сўради:

— Нима қилмоқчисан?

— Укол олмасангиз иситма тушмайди.

— Қўй, ўғлим. Шу ёшга кириб нина санчдирмаганман. Пешонада борини кўраман.

Мамат полвон шу гапида туриб олди. Нина санчдирмади. Болаларининг кўнглини авайлаб:

— Майли, қоқрум қилиб беринглар. Зора терласам, иситма ўзи тушиб кетади, — деди ва болалари қилиб берган қоқрумни мажбурлаб ичди. Иситма гоҳ тушар, гоҳ кўтариларди. Кўтарилганда алаҳсирарди. Кўнгли ниманидир сезар, Ўринбойни кўргиси келарди. У ўзига келганда тепасида ўғли билан кампирини кўрди.

— Ўринбой!

Кампири кўзғолди. Мамат полвон ўғлига:

— Сан бор! — деди. Кампири қайтиб келиб, чолига янада яқинроқ ўтирди. Кампирнинг қалбини қандайдир кўрқинчга ўхшаш бир туйғу қоплай бошлади.

Мапрат ача қачонки бир нарсадан кўрқсагина юраги ўйнаб, ўзини қайга қўйишни билмай қоларди. Ҳозир ҳам ана шундай кўрқинч келди-ю, негадир юраги ҳовлиқиш ўрнига увушиб, ҳолсизланиб мадори қурий бошлади. У ўзини хамирдай, лоҳас сезди. Кўнгли бўшашди.

Мамат полвон ўзига келган чоғларида кампири билан ҳоли қолишни истар, лекин ҳеч мавруди бўлмасди. Қизиқ, йигитлик чоғларида ҳам бунчалик ҳоли қолишни истамаган эди. Ўғли Ўринбойни чақирришга чиқиб кетганидан Полвоннинг кўнгли ёришди. Ва тезроқ кўнглидагини айтишга ошиқди:

— Кампир... — деди хаста овозда. Мапрат ача сергакланди. Полвон билан шунча умр кўриб, унинг овозини бунақа маҳзунлигини сезмаганди. Кўнгли бўшашиб деди:

— Нима дейсиз, отаси?

— Назаримда, ой-кун битган кўринади.

Полвон ўлимини писанд этмаётгани Мапрат ачани ҳайратга солди. Полвоннинг ўлимдан кўрқмаётгани уни кўрқитиб юборди.

— Мани кўрқитманг, бошқа гаплардан гаплашайлик.

— Кўрқма! Бошқа гапларри ўғлингни олдидаям гаплашсак бўлади. Ўзингга айтадиган гапим бор.

Кампирининг юраги яна увушса-да, индамади. Полвоннинг назарида кампири эшитишга рози бўлди.

— Манга тегиб қандай яшаганинг ўзингга аён. Биласан, нима қилган бўсам, суйганимдан қилганман. Ҳаммасига чидадинг. Сандан розиман. Санам рози бўл!

Кампири сир бой бермай:

— Рози ризочиликка ҳали анча бор, — дея гап бошламоқчи эди Полвон гапиртирмади.

— Бепарво бўлма, онаси. Энди беқи бўмайди, шекилли. Рози бўл... Сани кўп...

Мапрат ача чолининг кўнглини кўтармоқчи бўлди. Чолининг кўнглини қандай кўтармоқни биларди. Ҳозир, у шундай савол беради. Ёки бир оғиз гап гапирадими, чоли ўлимни унутади. Бир оғиз гапи билан чолининг фикри-хаёлида исён ясайди.

— Ўлимми ўйлаватсиз-у, Ўринбойи ўйламаватсиз. Ундан кўра Ўринбойи улоқ ўнгариб, пойгада ўзганини кўрай деб тиланг, — деди ишонч билан.

Мамат улоқчи унинг гапини бўлмай эшитди. Мапрат ачанинг кўнгли бир оз таскин топган бўлса-да, чолининг юзида ўзгариш кўрмай, юраги музлаб, кўнгли хуфтонга айланди, кўрқув кучайиб, оёқ-қўли бўшашди. Яхшиямки, ўгли кириб қолди. Полвон ўглини кўргач, унга юзланиб:

— Ўрин... бой — дейиши биланоқ, ўгли хурсанд ҳолда:

— Суюнчи беринг, ота... Ўринбойингиз ҳаятда от миниб юрибди, — деди.

Мамат полвон ё ишонмай, ёки хурсанд бўлиб, бошини кўтарди:

— Қандай?

— Отти шотининг ёнига олиб бориб, минибди, — деди ўгли гўё ўзи мингандек мағрурланиб.

Мамат полвон ўелининг отдан завқ олганини биринчи бор кўриб кўнгил тўри равшанлашди. Полвон охириг кучини йиғди:

— Чақир.

Полвондаги ўзгаришдан кампири қувониб кетди.

— Ана, кўрдингизми, ҳали яхши бўлиб... — дея болани эркалагандай қўли беихтиёр чолининг қўлига борганини сезмай қолди.

Мапрат ача таққа тўхтади, гапининг давоми бўғзида қолди.

У гўёки чўғ ушлаб олгандек бўлди. Полвон олов бўлиб ёнарди. Кампир чолининг кўзига қаради. Кўзи ҳаракатсиз унга тикилиб турарди. Кампирининг «дод» деб юборишига бир баҳя қолди. Чунки шу пайт пойгақда Мамат полвоннинг қамчисини ўйнатиб Ўринбой кириб келди. У ҳам кира солиб «ка-та-та» дея унга ташланди. Полвон кўкрагида бир нимани сезиб, кўзини очиб юмди, лабларини қимирлатди. Унинг бир нима демоқчилигини сезган кампири:

— Мана, Ўринбойингиз келди, нима дейсиз, гапиринг гапингизни, — деди.

Полвон ўрнидан турмоқчи бўлди, ёрдамлашишса ҳам туролмади. Охири тақдирга тан берди шекилли, зўрға «О-о-ч» дея олди ва ўзи ҳам икки кафтини бир-бирига яқинлаштирди. Ўринбой ҳам худди шунинг учун киргандек қўлини очди. Полвон пичирлай бошлади. Ички бир ўқинишми, тўлқинланишми келганда овози баландлади. Ана шундагина «Бисмиллоҳи... лоилоҳа... Кўчқор ота... Ўринбой пол-вон... омин...» деган сўзларни ҳаммалари эшитишди.

Полвон қовушгандек қўлларини бир илож қилиб юзига оборди. Қолганлар қўшилишди. Полвоннинг дуога очилган қўли юзида қолди. Кампирнинг фарёдига келини югуриб кирди. Ўғли фақат «ота»лаб силаб-сийпаларди. Ўринбой билбми, билмайми чинқириб юборди. Она-бола Полвон билан овора бўлиб қолганидан фойдаланган келин Ўринбойни алдаб уйга олиб чиқди.

Полвон тонггача ўзига келиб, ўзидан кетиб бутун оила аъзоларини ухлатмай чиқди. Эрталабгача унга билдириб-билдирмай йиғлаб чиққан келин-қизлари тонгда қишлоқни йиғи билан уйғотишди...

* * *

Мамат полвоннинг таъзиясига Бойқишлоқнинг барча каттаю кичиги келди. Ўринбой тобутда кетаётган бобосига эргашиб йиғламагани ҳам йиғлатди. Мапрат ача Ўринбойни маҳкам бағрига босиб қолди.

Етти кунгача уйларида одам узилмай, Ўринбой от минолмади. Саккизинчи куни саҳар отнинг кишнашидан уйғониб кетди. Чопиб оғилхонага борди. От йўқ. Хомуш ҳовлига чиқди. Негадир дарвоза ланг очиқ эди. «От кўчага чиқиб кетибди» деган хаёлга бориб кўчага чиқди. Не кўз билан кўрсинки, от адирдаги қабристонда ўтлаб юарди. Ўринбой ҳеч нарсага қарамай отга қараб югурди... Етиб келганда кўрдик, от ўти йўқ кичик бир дўмчанинг олдида турарди. У бора солиб отнинг бошидан кучоқлади. Негадир, от думини таталарди...

Ўринбой отнинг ёлига ёпишди. От уни бир оз судраб, ўзини ўнглади. Пастлик томон тушди. Ўринбой минишга кўзи етдими ё қочиб кетишидан кўрқдими, ёлдан маҳкам ушлаб бобосидек «ё Кўчқор ота» дея интилди. Кимдир қўлтиғидан кўтариб юборгандек бўлди, от устига чиқиб қолди. Отни миниб олганидан хурсанд бўлиб икки оёғи билан ниҳтаб «чў» деди. От адирлар оша чопиб кетди. Ўринбой тизгинсиз отнинг ёлига маҳкам ёпишиб олган эди.

Чопиб кетаётган от туёқларидан кўтарилаётган чанглар улоқ тепасидан кўтариладиган ҳовурга менгзаб кетарди. Кўйлагининг ичини ҳавога тўлдириб, от устида ҳилпиратиб кетаётган Ўринбой узоқдан ҳақиқий улоқчи-пойгачилардек кўринарди.

МУНДАРИЖА

Сукут	3
Оқ тулпор	10
Олтин девор	17
Асалари	23
Оқ товуқ	27
Қўшнилари	31
Етим	36
Аравача	40
Тенги йўқ тенгдошлар	43
Жинни бойваччалар	49
Жонли лаборатория	55
Қишлоқча муолажа	63
Тарбия	71
Дуо (қисса)	73

Адабий-бадиий нашр

ТЎРАБОЕВ ТЕМУР

ТЕНГИ ЙЎҚ ТЕНГДОШЛАР

Тошкент «Маънавият» 2003

Муҳаррир *А. Жўраев*
Рассом *А. Богданова*
Техн. муҳаррир *Т. Золотилова*
Мусахҳиҳ *С. Қодирова*

Теришга 09.09.2002 й.да берилди. Босишга 20.11.2002 й.да рухсат этилди.
Бичими 84×108^{1/32}. Таймс гарнитураси. Офсет босма усулида босилди.
Шартли б. т. 5.88. Шартли кр.-отт. 6.09. Нашр т. 6,19. 5000 нусха. Буюртма
№К-9424. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома
35—02.

Ижарадаги Тошкент матбаа комбинатида чоп этилди. Тошкент, Навоий
кўчаси, 30-уй. 2003.

Т 39

Темурбек.

Тенги йўқ тенгдошлар. — Т.: «Маънавият»,
2003. — 112 б.

Муаллиф: Темур Тўрабоев.

ББК 84(5У)